

Ózer Ágnes

ÉLET ÉS TÖRTÉNELEM

Esszék Újvidékről
Magyar történelem – szerb történelem

*A kötet fényképanyagát az Újvidéki Városi Múzeum
gyűjteményéből válogattuk*

A könyv megjelenését a Magyar Köztársaság Nemzeti Kulturális
Örökség Minisztériuma, a Tartományi Művelődési és Oktatási
Titkárság és Újvidék város önkormányzata támogatta

© Ózer Ágnes, 2002

Forum Könyvkiadó

TARTALOM

ÚJVIDÉKI KISTÜKÖR

Az új város	9
Újvidék magyarságáról	12
A város negyed évezrede	15
Elmaradt ünnepség 1848-ban	18
1848/49-ben történt	20
Az újjáépítés kezdete	25
Az ipari fejlődés kezdeteiről	28
A gazdasági fellendülés kezdetei a XIX. század második felében	31
Svetozar Miletić másodszer is polgármester	34
Újvidéki történések 1899-ben	37
Az első újvidéki újságokról	40
Érdughelyi Menyhért, Újvidék történésze	43
Egy tanárról	45
Újvidék és környékének leírása és útmutatója	48
A város modernizálódása	52
A századforduló Újvidéke karácsony előtt	55
A Duna menti város I.	57
<i>A Duna</i>	57
<i>Nyár</i>	59
<i>A strand</i>	61
Újvidék és a Duna	65
A Duna menti város II.	68
<i>Hajók a folyón</i>	68
<i>A dunai halakról és halászokról</i>	72
Hogyan és mit vásároltak a XX. század elején	74
Újvidék és piacai	76
A gabonapiac	80
A szervezett tömegközlekedés kezdetei	83

<i>A bérkocsikról vagy fiákerekről</i>	83
<i>Fiákerek és omnibuszok</i>	84
<i>A villamos</i>	86
Hogyan lett Újvidék fürdőváros	94
A vásárváros	98
A Telep	100
Az első munkásszervezetek	104
Újvidék télen	106
Téli gondok	109
Az Újvidéki Magyar Kaszinó	111
Egykor, hamvazószerda előtt	114
Újvidék tavasszal	117
A sétány	120
Az Újvidéki Színházról	123

MAGYAR TÖRTÉNELEM, SZERB TÖRTÉNELEM – MAGYAR TÖRTÉNÉSZEK, SZERB TÖRTÉNÉSZEK

Egy okmány a Pétervárad-i-sánc (a későbbi Újvidék) szabad királyi városi státusának megszerzéséről	129
Kállay Benjámín, a történész diplomata	135
Az Árpádok családi története egy Nagybecskereken megjelent könyvben	146
Thim József művének időszerűségéről	152
A szerb történetírás magyarságképe	158
A szerb történettudomány szemléletváltása és a magyarokról alkotott kép a 20. század végén	166
A Vajdasági Múzeum állandó tárlatáról	177
Jegyzet	181

Ózer Ágnes

ÉLET ÉS TÖRTÉNELEM

Forum Könyvkiadó Kft.

Újvidék

2002

A kiadásért felel Bordás Győző főszerkesztő

Recenzens: Csehák Kálmán és Toldi Éva

Szerkesztő: Bordás Győző

Műszaki és képszerkesztő: Csernik Előd

A fedőlapon W. H. Bartlett–J. C. Armytage

Újvidék–Pétervárad című metszete

Korrektor: Buzás Márta

Példányszám: 800

Készült az újvidéki Graphic nyomdában 2002-ben

Szüleimnek, férjemnek és gyerekeimnek

ÚJVIDÉKI KISTÜKÖR

AZ ÚJ VÁROS

Ott, ahol az égtájak keresztezik egymást, és az őket összekötő utakból a keletre vezetők átlélik a Duna Gibraltárját, a bal oldali Duna-révnél, az egykor Ó-Péterváradjának és Vásáros-Váradnak is nevezett, elpusztult középkori falu helyén alakult meg az osztrák–török háborúk idején a Péterváradi-sáncnak nevezett település. A katonaságot kísérő, főleg kereskedők és kézművesek, szerbek, németek, magyarok, zsidók, örmények és görögök, a Duna mocsaras és holt ágaiból kiemelkedő hátakra építették üzleteiket és lakhelyeiket. Javaikat gyorsan gyarapítva 1748. február 1-jén kölcsönökből és saját pénzükből 80 000 rajnai forintért megszerezték az akkor már mezővárosi rangú településnek a szabad királyi városi jogokat. A város új nevet is kapott, a császárnő rendelkezése alapján Neoplantának, Újvidéknek, Neusatznak és Novi Sadnak nevezték.

E rövid keletkezéstörténetből talán már következtetni lehet arra, hogy Újvidék nem a folytonosság, hanem a diszkontinuitás teremtette új város, melynek nemzeti és vallási tarkasága ellenére, ha nem is állandóan, de történetének legnagyobb részében, lakói érdekeinek állandó egyeztetése és tiszteletben tartása mellett, rövid időn belül sikerült igazi várossá válnia. Olyan várossá, amely a Magyarországra 1690 után tömegesen beköltözött szerbek legnagyobb központjává vált.

Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc idején viszont a különböző nemzeti érdekek összeegyeztethetlensége miatt történelmének legnagyobb rombolását élte át. A péterváradi erődöt elfoglalni szándékozó Jelačić bán a városból ágyúztatta a dunai hajóhidat és az erődöt, ahonnan a forradalom mellett felsorakozott legénység 1849. június 12-én ágyútűz alá vette a várost. Kozma Lajos pirosi plébános, aki családjával a városban tartózkodott, „Újvidék végnapjaként” élte meg a történeteket. A 2812 házból csak 808 maradt épségben, lakosságából, aki csak tehetett, elmenekült, és az egykor 20 300 lelket számláló városban még 1857-ben is csak 15 822 lakost írtak össze. A pusztítást a város lakossága egy 1 500 000 ezüst forintnyi

kincstári kölcsön megszerzésével 1852-től folyamatos javításokkal és újjáépítésekkel hártotta el. A nemzeti kedélyek is lassan lecsillapodtak, és az 1852-es városi tisztújításon már ismét megjelentek a magyar és a német képviselők.

Az újvidéki magyarság helyzete 1867-től változott meg, mert ekkor vált világossá: a szerbségnek bele kell törődnie abba, hogy sem a császár, sem az udvar nem ajándékozhatja oda a várost egy más nemzetnek a magyar állam legitimitásának és integritásának a számlájára – bármennyire ígérgette is –, még akkor sem, ha az etnikailag a történelmi pillanat nyújtotta helyzetet kihasználva jogot formált rá.

A magyar lakosság száma Újvidéken lassan nőni kezdett, a szerb és a német újságok után ekkor kezdenek megjelenni az első magyar nyelvű helyi lapok, mint pl. az *Újvidék* 1875-ben, majd az *Újvidéki Hírlap* 1891-ben, illetve az *Újvidéki Színház* és a *Thalia*, valamint a gyermekeknek szánt *Mesevilág*.

Az újvidéki magyarság társadalmi élete is szerveződni kezdett: 1875-ben megalakult az Újvidéki Magyar Kaszinó, melynek tagsága kétszázötven körül mozgott, „legtöbben az értelmiségi világból” származtak, de szívesen keresték fel helyiségeit a jobb módú kereskedők és iparosok is. Az újvidéki magyar földművesek és iparosok az Újvidéki Katholikus Olvasókör körül gyülekeztek 1902-től fogva. A Beltéri Katholikus Körben pedig a katolikus értelmiség, valamint a kereskedők és az iparosok gyülekeztek 1907-től kezdve.

Az újvidéki magyarok 1869-től a német nyelvű Újvidéki Dalárda tagjai között is megtalálhatók, melyből 1897-ben vált ki az Újvidéki Polgári Magyar Daloskör. Természetesen vallásuktól függően szinte majdnem minden gyülekezetben egyenrangúan szerepeltek az újvidéki magyarság képviselői is.

Erre az időre, 1889-re tehető a Darányi Ignác indítványára a szőlészet előremozdítását és a szegény, nincstelen lakosság foglalkoztatását is serkentő tevékenységként megkezdődött, Újvidék délnyugati részén elterülő, alacsony fekvésű, homokos rész betelepítése, mely idővel legnagyobb részben a szegény magyarság városrészévé vált. Ebből a „vasúti sorompón túli”, a Krakszner kocsmánál kezdődő sajátos világból kerültek az újvidékiek asztalára az első tavaszi vetemények, a legelsők beérő szőlők, a budapestiek asztalára pedig a ritka kékparadicsom. A városrészt először Darányi-telepnek, majd 1918 után Adamović-telepnek hívták, körülbelül kilencezer lakosa volt, egy iskolája (1928), valamint egy katolikus és református temploma.

Az első világháború befejeztével Újvidék ugyanúgy, mint egész Bácska, Bánát és Baranya, az újonnan megalakult délszláv állam határai közé került. Az anyaországtól való elszakadás előidézte hullámvölgyből az újvidéki magyarság nehezen épült fel. Erről a korszakról talán csak a Csuka Zoltán szerkesztette *Út* című folyóirat, a *Dél-bácskából* kinövő *Reggeli Újság* és az 1927-ben újraalakult Polgári Magyar Daloskör tanúskodnak.

A második világháborúban a várost nem érte nagyobb méretű rombolás, viszont az 1942-es „hideg napok” idején, a háromezer újvidéki szerb és zsidó, köztük számos magyar, majd 1944-ben az ártatlan ezeröttszáz magyar és az eddig meghatározatlan számú német és szerb lakos kivégzése mély sebeket hagyott a város lakóinak lelkében.

Azzal pedig, hogy Újvidék Vajdaság Autonóm Tartomány gazdasági, politikai, kulturális és oktatási központja lett, a vajdasági magyar értelmiség nagyarányú koncentrációja következett be, és így e város a jugoszláviai magyarság központjává vált. Már 1944 karácsonyára megjelent a *Szabad Vajdaság*, majd a *Magyar Szó*, 1949-től van az Újvidéki Rádiónak folyamatos magyar műsora, 1957-ben a Forum Kiadóház, 1959-ben a Magyar Tanszék, majd 1969-ben a Hungarológiai Intézet alakult meg. Az Újvidéki Televízió 1968-tól „beszél” magyarul. De már 1945-ben újraindult a *Híd* folyóirat, majd 1964-ben az *Új Symposion*, melyek a 60-as és 70-es évek végén az egyetemes magyar irodalomnak is továbbbővítették a modern áramlatokat, és adtak közlési lehetőséget a még „meg nem értett”, de ma már a magyar irodalom és gondolkodás klasszikusainak számító egyéniségeknek.

Jugoszlávia szétesése és a háború után sokan elmentek, de a város százezer új lakost kapott. A Telep már nem a takaros házak és kertek, a magyar mesteremberek világa, utcáin a menekültek palotái sorakoznak. De azért Újvidéken az óvodától az egyetemig még mindig álmodnak és beszélnek magyarul még akkor is, ha vannak olyanok, akik ezt másként szeretnék.

Újvidék szabad királyi város címere

ÚJVIDÉK MAGYARSÁGÁRÓL

Újvidék város történelmével foglalkozva a szerb szakirodalmat olvasva és a sajtó hasábjain folyó napi politikai vitát figyelve érzékelhető, hogy az újvidéki szerbség egy része elutasítja az idegen uralmat szimbolizáló február 1-je ünneplését, számtalanszor felmerült bennem a kérdés: vajon mennyire magyar Újvidék?

A város előtörténetében a helyzet világos. A mai Újvidék területén a középkorban több falu létezett, lakosságuk magyar voltáról az egykori adófizető lajstromok tanúskodnak, sőt a közelmúltban az újabban Bistricának keresztelt Újtelep városrészben a Községi Műemlékvédő Intézet régészei középkori, jellegében pedig magyar falura bukkantak. De be van bizonyítva a középkori Vásáros-Várad, Ó-Péterváradja, Zajol, Mortályos vagy a kissé távolabb eső Baksafalva, Bivalyos, Keménd és Szent Márton létezése is, melyek a mohácsi vész (1526) után néptelenedtek el. Lakosságuk helyére a török uralom idején szerbek települtek, így például Rivicára vagy Csenejre, egészen a Karlócai békéig, 1699-ig, amikor már az újjáépített osztrák péterváradai erőd dunai hídfője körül, az osztrák–török háborúk előidézte bizonytalanság következtében elkezdődik egy új városi jellegű településnek, a Pétervárad-sáncnak, az 1748 után szabad királyi városi rangra jutott Újvidéknek a fejlődése.

Ha nem is tömegesen, de azért a város sorsfordító eseményeihez az itt lakó magyarság szintén hozzájárult. Így például Péter Ferenc és Nagy Sámuel a szerb és a német gazdag kereskedőkkel együtt kezességet vállalt a szabad királyi városi rang megvásárlásához szükséges pénz kölcsönvételekor. De ott vannak a magyarok az első városi magisztrátus beiktatásánál is a városi szenátus tagjaiként a már említettek mellett: Svertecki József, Pirsél Mátyás, Rajcsányi Gábor és Rejtcer János, akiknek a neve mellett vallási és nemzeti hovatartozásukat is feltüntették. Magyaroknak, „hungarus”-nak vallották magukat. Nagy Sámuel kézírását, városi írnok lévén, számos egykorú irat is őrzi.

Érdújhelyi Menyhért szórványos katolikus betelepülésről beszél 1702 és 1748 között. „Kezdetben a magyarok számra nézve legkevesebben voltak, az idők folyamán szaporodtak fel.” Nagyobb számban 1740 után, amikor a bácskai Tisza-vidékről, Kanizsától Földvárig települtek be az akkor virágzásnak indult városba. Erről az 1702-től vezetett egyházi anyakönyvek tanúskodnak.

A német lakosság valamivel később, Belgrád újbóli török uralom alá kerülése, 1739 után költözik ide nagy számban, feltehetően az egész Belgrádi Németváros kereskedői és iparosai, akik a szerb kereskedőkkel együtt a város tehetősebb polgárságát alkották. A magyarok általában értelmiségiek, hivatalnokok és munkások voltak, tehát a város közép- és szegényebb rétegeit alkották.

De települtek ide görögök, örmények és már kezdettől fogva jelentős számban és elkülönülve zsidók is, akiknek újvidéki közössége 1773-tól létezett, és a bajai mellett a legrégebbi volt a vármegyében. Körülbelül erre az időre tehető az ágostai evangélikusok, valamint a pacséri, ómoravicai és pirosi református telepítésből Újvidékre szakadt családok betelepülése is. Feltehetően közöttük is jelentős volt a magyarok száma.

Így volt ez egészen az 1848/49-es forradalom kitöréséig, amikor a városban az ismert események miatt szabályos etnikai összecsapás történt, melyben nemcsak a város, hanem a lakosság is megtizedelődött. A XIX. század második felében, különösen 1867-ben, az osztrák–magyar kiegyezés után, Újvidék mindvégig nem veszítette el „szerb Athén” jellegét, nemcsak a magyarországi szerbség szemében, hanem a még mindig török uralom alatt levő anyaországában sem, jóllehet erre az időre számottevő magyar tisztviselőréteg telepedett le a városban. Ekkor alakulnak az első magyar polgári egyesületek, ekkor alapítják az első városi újságokat, nyitják meg az elemi és a középiskolákat. Ez a város életének békés korszaka a különböző nemzeti és politikai érdekek időközönkénti hevesebb fellobbanásai mellett is.

Talán ezért tartotta fontosnak az Újvidék történelmével foglalkozó Érdújhelyi Menyhért az egymás megismerését és a toleranciát. Ezt írja: „Ezen munkámban (Újvidék történetében) kettős tekintet vezérelt. Először az, hogy Újvidék a magyarországi szerbség szellemi középpontja. Másodszer az, hogy épp ezen nemzetiség szereplésének és irodalmának története legkevesébb ismeretes a magyar közvéleménynél. Pedig mindkét részről óhajtandó volna, hogy ismerjük egymás múltját s megértsük egymást, a történelem, a magistra vitae

megtanítana bennünket arra, hogy érdekeink közösek, tehát előzenységgel s atyafiságos indulattal kell egymáshoz közelednünk. Akár a balkáni szerbséggel való szomszédságunk, akár a hazánkban élő szerb nemzetiség tekintetéből vesszük szemügyre a dolgot, reánk nézve a magyarországi szerbség középpontjának története fölöttébb érdekes . . .” „Épp azért, mert meg vagyok róla győződve, hogy mindezek múltjának felderítése által szolgálatot teszek hazámnak . . .”

Az első világháború végén az újvidéki magyarságnak – miután Bácskát a közös délszláv államhoz csatolták – nemcsak a városban, hanem az államban is a kisebbségi sors jutott. Az 1921-es népszámlálás alapján Újvidéknek 39 122 lakosa volt, ebből 16 293 szerb, 12 991 magyar, 6373 német, 1117 szlovák és sokkal kisebb számban más nemzetiségűek.

Az 1991-es népszámláláskor a városnak 265 201 lakosa volt, ebből 173 781 vallotta magát szerbnek, 20 223 magyarnak, 32 198 jugoszlávnak. A nem hivatalos adatok szerint Újvidék lakosságának száma ma 300 000 felett van.

Már száz évvel ezelőtt is Érdujhelyi Menyhért az atyafiságos indulatokkal való egymáshoz való közeledést szorgalmazta akkor, amikor egy egész ország állt az újvidéki magyarság mögött. Ma, amikor az újvidéki szerbek mögött áll egy egész ország, jogosan kérdezzük Újvidék magyarságáról elmélkedve, hogy az „atyafiságos indulat” hol maradt? És a történelem leckéjét itt és ma ki nem tanulta meg?

A VÁROS NEGYED ÉVEZREDE

1998. február 1-jén volt kétszázötven éve annak, hogy Bécsben Mária Terézia római császárnő és magyar királynő a Bács vármegyében, Zaylovo pusztán, a Dunán túl, előbb közönségesen Péterváradisáncnak nevezett települést, a katonai joghatóság alatt levő és a Kamarához tartozó másik résszel együtt, az ország és a joghatóság alá teljes egészében visszakebelezte. Azért, mert mind a katolikus vallásúak, mind a görögkeleti szerbek, közös akarattal, alázatos könyörgésekkel esedeztek az uralkodónak, hogy mezővárosukat szabad királyi várossá nyilvánítsa.

Tette ezt a királynő mindaz után, hogy meggyőződött róla: a város lakói a felajánlott nyolcvanezer rajnai forintot a királyi kincstárba befizették.

Abban a reményben, hogy a város lakói „királyi házunk és kedves Magyarországnak dicsősége és a közjő körüli érdemszerzésre, a

A Péterváradisánc mezőváros címere

szabad királyi városok közé felvételén, népességben még nagyobb gyarapodást nyerjenek, és így a közterhek fedezésében szükséges adófizető tényezők szaporodjanak, az azon a részen pangó forgalom és kereskedelem előmozdításék, és a vidéken más szabad királyi város nem lévén, forgalmi központul szolgáljon”.

A város bírhatta és élvezhette tehát mindazon jogokat, kiváltságokat, amelyek az ország törvényei vagy az általános szokásjog szerint egyéb szabad királyi városokat megillettek. Az ország negyedik rendjében szavazati jogot kapott, az országgyűlésekre a szokásos királyi levéllel meghívták és nemesnek tekintették.

Azzal, hogy nemesnek tekintették, lehetővé vált, hogy a beszedett adók bizonyos részét megtartsa magának, más adókat pedig többé nem volt köteles fizetni, így például a harmincadot sem. A polgárok – függetlenül attól, hogy milyen állásban vagy rangban voltak – az adókat a városi pénztárba fizették be.

A város útlevelet állíthatott ki, melyet városi pecséttel láttak el, amely a város új címerét ábrázolta. Az adománylevél megszabta a város területét is. Ez nem is volt olyan egyszerű, mert a város és a péterváradi katonai parancsnokság között még évekig tartottak a határrendezési viták. Az oklevél azonban védelmi okokból kizárta annak lehetőségét, hogy a még mindig katonai parancsnokság alatt levő hídfőknél a város vagy a katonaság épületet emeljen.

A város élvezte a földesúri jogokat és javadalmakat is. Így például hasznot élvezett az italmérésből, húsfogyasztásból, sör- és pálinkafőzésből, övé volt a dunai malmok után járó helypénz, a dunai és mocsári halászat joga, de őt illette meg a vásári és a piaci helypénzek beszédése is. A görögök, cigányok és izraeliták a türelmi illetményt is a városnak fizették be.

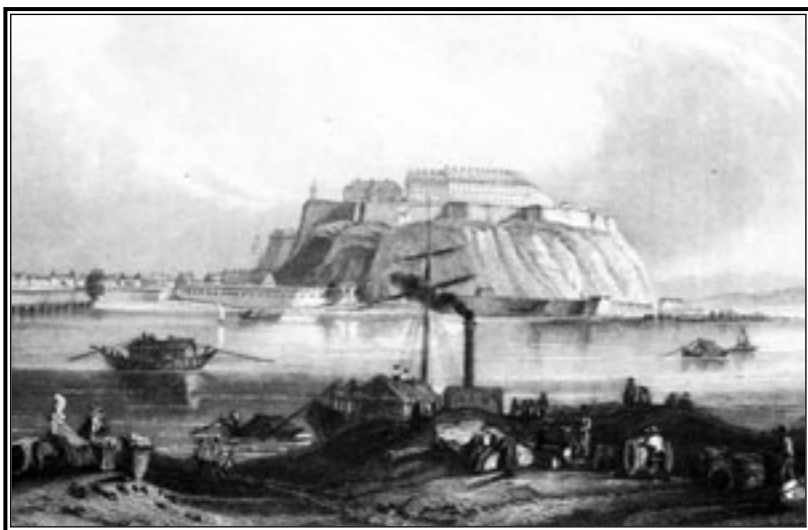
Jogot kapott arra, hogy hetenként kétszer, kedden és szombaton, heti vásárt és négy évszakos országos vásárt tartson, az ezeket megelőző napokon pedig baromvásár volt.

Az oklevél rendelkezett a városi tisztségviselőkről is, akiket kétévenként, az új naptár szerinti Szent György napján választottak meg.

A város pallosjogot is kapott, tehát büntető joghatóságot is, ebből kifolyólag a város lakossága csak a városi hatóságok rendelkezését volt köteles betartani.

A várost az előírás szerint először sánccal, majd később fallal kellett volna körülvenni és kapuőrséget állítani.

A szabadságlevél biztosította Újvidék szerb lakosságának az előbb megszerzett privilégiumaik tiszteletben tartását is.

W. H. Bartlett–J. C. Armytage: Pétervárad a XIX. század közepén

A szabad királyi városi rangnak a megszerzésével megkezdődhetett Újvidék tipikusan újkori, modern várossá fejlődése, mely már kezdetben is magában hordozta többnemzetiségű, több vallású, multikulturális sajátos szellemiségének jegyeit, amelyeket bizonyos súrlódások ellenére, a XX. század végéig sikerült lakóinak megőrizniük.

ELMARADT ÜNNEPSÉG 1848-BAN

Arról szeretnék beszélni, hogy 1848-ban hogyan ünnepelte meg Újvidék városi rangra emelésével az évfordulóját vagy pontosabban: hogyan ünnepelte volna meg, ha a történelem kegyesen lehetőséget nyújtott volna rá.

Vasa Stajić írónak, Újvidék történelme ismerőjének az Újvidék első száz éve címet viselő, a levéltári anyag ismertetésén alapuló tanulmányából idézünk:

1847. augusztus 2-án az újvidéki magisztrátus különbizottságot alakított, azzal a feladattal, hogy előkészítse a város 100. évfordulójára rendezendő ünnepséget. A bizottság tagjai a következők voltak: Pavle Jovanović (Jovan Jovanović Zmajnak, a költőnek az édesapja) és Gavriilo Polzović szenátorok, Sava Popović, Huber Zsigmond, Andrija Pečenović, Stefan Petrović, Lust Ferenc, Đorđe Ružić és Ricsl Péter, a magisztrátus tagjai. Rájuk bízta az ünnepi műsor összeállítását, s ők a következőt javasolták: 1848. május 5-én (nem tudták a pontos dátumot) a városi magisztrátus tagjai, a választott polgárok, a városban lakó állami és egyházi tisztségviselők a Fácánhoz címzett fogadóban gyülekezzenek, azért, mert az akkori városházában nem volt olyan nagy terem, ahol elférhettek volna. Onnan a katolikus templomba istentiszteletre vonuljanak, majd térjenek vissza a fogadóba. Ott az ünnepi beszédet magyar nyelven Lang Ferenc, a város bírása mondta volna. A bizottság figyelme kiterjedt a beszéd tartalmára is, és a következőket javasolta: beszédében Lang Ferenc ismertesse a város anyagi és társadalmi fejlődését a történelmi és a statisztikai adatok tükrében a kezdetektől az 1848. év elejéig. Kívánságuk volt az is, hogy az ünnepségen megjelentek mindannyian megértsék a szónoklatot, ezért azt Jovan Kammer szerbül, Gregus Pál pedig németül is mondja el.

A bizottság azt is javasolta, hogy a magisztrátus mellőzze a „költéséges vendégátvitelt és traktálást”. Ehelyett inkább a városi pénztárból adományozzon ezerforintnyi ezüstöt, és a magánadakozókkal együtt létesítsenek pénzalapot az új városháza építésére.

Erre azonban már nem került sor, mint ahogyan az ünnepségre sem, írta Vasa Stajić. Azért, mert 1848. március 15-én és május 5-én Pesten olyan szabadságeszmét hirdettek, melyet Újvidék szerb lakossága nem értett és nem fogadhatott el.

A magyar forradalom 150. évfordulójának előestéjén, 1998 februárjában, mi, újvidékiek szeretnénk remélni a későbbi események ismeretében, hogy a történelem nem ismétli meg önmagát.

1848/49-BEN TÖRTÉNT

Vajon 1846-ban az újvidéki Fácánhoz címzett fogadóban mulató báli vendégek tudták-e, hogy milyen eseményeknek az előjele az a borgőzös veszekedés, amelynek akkor tanúi voltak? Vasa Stajić, aki az újvidéki levéltár egyik legjobb ismerője volt, pár évtizeddel később már többet tudott. Így írja le a történeteket: „A bálon, melyet a Fácánhoz címzett fogadóban tartottak azon a január 28-án, a szerbek a hivatalos táncrenden kívül a Lepa Maca című dal eljátszását követelték a zenekartól. Erre azonban Herger Pál, a bál biztosa, nem adott engedélyt. Mivel kívánságukat nem teljesítették, Pečenović ügyvéd sértegetni kezdte Herger Pál városi szenátort, a bál biztosát, Hergerčének, Hergerkének nevezve őt, majd azt kiabálta, hogy Ausztria becsapta a szerbeket. A tanúk egybehangzóan Jovan Grujić jogászt okolták a történetekért, aki a szerbiaiakkal ült egy társaságban.” „Valóban – véli Vasa Stajić – amióta a Szerbiából jövők megjelentek Újvidéken, azóta a nemzetek között mind gyakoribbak az ellentétek.”

Ezek az ellentétek az 1848 márciusában kitört magyar forradalom újvidéki és egyben délvidéki fejleményeinek egyik jellemző vonása lettek.

A forradalom tényét és eszméit minden magyarországi nemzeti-ség sajátosan értelmezte, így a szerbség is a magyar nemzeti célok ellenében foglalt állást.

Az ellentétek már az Újvidéken március 27-én megtartott értekezleten, a tizenhat pontba foglalt követelésekben nyilvánvalóvá váltak. Azoknak csak bizonyos pontjait teljesítve a magyar országgyűlés maga ellen fordította a magyarországi szerbeket, akik legnagyobb számban, kb. 12 000-en, Újvidéken éltek. Elégedetlenségüket különböző nagygyűlések formájában Újvidéken és Karlócán nyilvánították ki. Amikor Kossuth Lajos a kardra bízta a dolgok kimenetelét a szerbek és a magyarok között, meghatározta Újvidék lakosságának a sorsát is az 1848/49-es események láncolatában.

Április 20-ától Újvidék lakossága szinte folyamatos zaklatásoknak volt kitéve. Aznap a szerbek piros, fehér, kék színű jelvényeket hordtak, az egyházi levéltárakban talált magyar okmányokat mind elégették. Karlócára kocsiztak, s ott Rajačić metropolita is a lázadókhoz csatlakozott. Döntést hoztak, hogy követelik Dél-Magyarország szerbblakta területének Horvátországhoz és Szlavóniához való csatolását, és fogadkoztak, hogy a szerbség egyesítésén fognak munkálkodni. Terveikről a szerbblakta településeket követeik útján értesítették. Az újságok arról cikkeztek, hogy a lázadó magyarországi szerbeken kívül a tömegben sokan vannak a szomszédos tartományokból, és hogy sok pénzük is van. A karlócai tömeg Újvidékre való visszatérése elől a magyar és a német lakosság Péterváradra menekült.

A városi tanács értekezletén a nyugtalanság és a követelkezés tovább folytatódott. A szerbek nem akartak felesküdni a nemzetőrökre, Radivoj Stratimirović pedig követelte, hogy ezután ne egyesült vallásúaknak, hanem keleti vallásúaknak nevezzék őket, és a város azonnal kezdje gyakorolni törvényes önállóságát.

Az újvidéki eseményekről a magyar újságok állandóan tudósítottak, de a nagyobb zendülés lehetőségét kizárták, mivel a péterváradi Don Miguel ezred tisztjeit és legénységét magyar érzelműeknek tartották.

A kormány azonban a hírek hallatán Csernovics Péter temesi főispán hatalmát a déli vidékre is kiterjesztette. Csernovics április 29-én statáriumot hirdetett, és felhívást intézett nemzettársaihoz, mellyel a polgárháború kitörését szerette volna megakadályozni. A békítőt azonban sem a magyarok, sem a szerbek nem hallgatták meg. A magyarok számára Csernovics nem volt elég erélyes, a szerbek pedig magyarbarátnak tartották, és nem bíztak benne.

A kedélyeket a rögtönítélő bíróság sem tudta lecsillapítani. A városi élet a felszínen csendes volt, a „mélyben azonban egyre jobban háborgott”. Az újvidéki szerbek a görög iskolában titkos értekezleteket tartottak. Lázadtak a katonaság beszállásolása ellen is, jóllehet a katonai parancsnokság semlegességéről biztosította őket. A karlócai és a járeki szerb tábor ekkor már Pétervárad elfoglalásán törte a fejét.

Csernovics Péter királyi biztos végül az újvidéki városi tanácsot bírta meg a béke és a rend fenntartásával. Követelték, hogy az Esti ezred vonuljon vissza a városból, az ágyúkat szereljék le az újvidéki sáncokban, a rögtönítélő bíróságot számolják fel, de ezek teljesítése sem tudta megfékezni azt a gyűlöletet, amely 1848. június 26-án

Újvidéken felszínre tört. A polgárok egymást ölték. A Délvidék művelt városában, a szerbség legerősebb várában, magyar vér folyt az utcán. De ez még csak a kezdet volt.

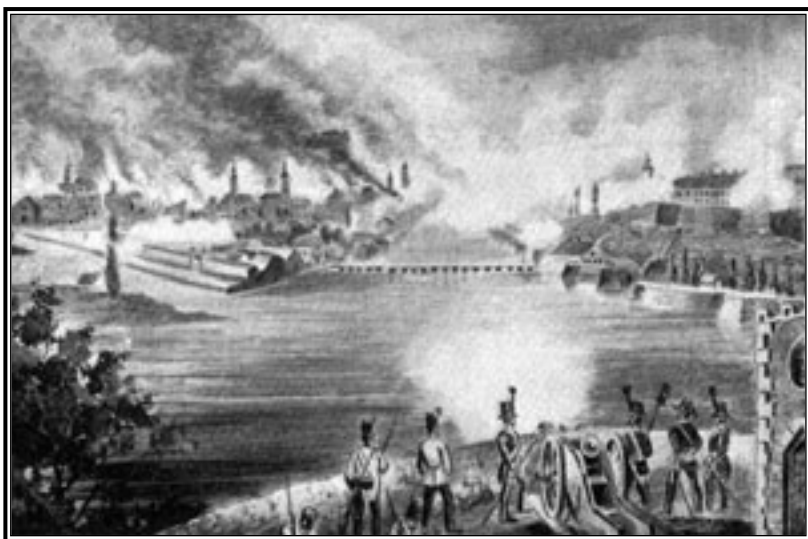
Az 1848. június 26-án Újvidéken történt eseményekről számos újságcikk, rendőrségi, katonai és városi tanácsi tényfeltáró jelentés áll az utókor rendelkezésére. Aznap követválasztás lévén az újvidéki főtéren nagy tömeg gyűlt össze, melyben nemcsak újvidékiek voltak, hanem szerb táborbeliek is. Ezek közül két szerbiai atyafi kése és handzsárja élesítésének a szándékával érkezett Újvidékre, s a közsőrúsnél jó hangosan megjegyezték, hogy azért kérik fegyvereik kiélesítését, mert azokat a magyar nyakak vágására készítik. Mindenesetre ebből utcai verekedés támadt, majd a későbbi fejlemények öldökléssel végződtek, három magyar halottal és több szerb és magyar súlyos sebesülttel.

A városi tanács a katonai erők megerősítését követelte. Hrabovsky főhadikormányzó és Pétervárad parancsnoka beszédette a lakosság fegyvereit, az idegeneket kiutasította a városból, ismét bevezette a statáriumot, a várból az ágyúkat pedig ismét Újvidék felé irányította.

A *Pesti Hírlap* július 11-én már így tudósított: „Újvidéken ismét csend van, remegnek a Péterváradról városukra tátongó ágyúktól. Miután Hrabovsky lefegyverezte őket, a városházánál a sárga-fekete zászló mellé a fehéret tűzték ki. Több épületről sárga-fekete és illír zászlók lebegnek. Nemzeti zászló csak egy szűk utcában látható. Több magyar és német család, sőt szerbek is átköltöztek a kellemetlenségek elől Péterváradra.”

Csernovics kormánybiztos lemondása után Szentkirályi Móriczot nevezték ki a helyére, s ő katonás rendet tartott a városban. A lakosságot arra kényszerítette, hogy tiszteletben tartsa az alkotmányos magyar kormányt, kitűzette az állami, a nemzetiszín lobogókat, ugyanakkor megtiltotta a városi tanácsnak, hogy a szerb lázadók-
kal írásbeli vagy szóbeli összeköttetésben álljon, kijelentette, hogy „ezekben a háborgó időkben” a város a miniszteri rendeleteket fogja betartani. Őt ezen a poszton rövid időn belül Beöthy Ödön követte.

Az október 3-án kiadott császári manifesztum, mellyel a magyar forradalmat és vezetőit törvényen kívül helyezték, az alig csillapodott, feszült újvidéki helyzetet újabb bizonytalanságokkal terhelte. Az osztrák katonaságban is szakadás történt, a tisztek a császári parancsot követték, a katonaság viszont a forradalommal rokonszenvezett. Pétervárad legénysége a magyar forradalom mellé állt. November 9-én pedig a városban német és magyar nemzetőrség ala-

Újvidék ágyúzása 1849. június 12-én

kult. A magyarok és a szerbek közötti ellentétek csak tovább mélyültek. 1849 februárjában Csuha ezredes megtiltotta, hogy az újvidéki szerbek a Klisán lévő tanyáikra kijárjanak, mert ott összejöveteleket tartottak. A Római-sáncok irányából és Szerémségből, Karlóca felől a pétervárad-i erőd állandó veszélynek volt kitéve. A legénység megsegítésére Perczel Mór érkezett meg, aki a vár parancsnokának rokonát, Perczel Miklóst nevezte ki. Ez alkalommal Perczel Mór és Batthyány Miklós az újvidéki Zöldkoszorú Fogadóban szálltak meg.

Nugent osztrák tábornok azonban szinte folyamatosan próbálkozott az újvidéki hajóhíd megsemmisítésével, de kísérletei sorra kudarcba fulladtak. Így az egyedüli út, amelyen segítség érkezhett, június 11-éig, Jelačić Újvidékre való bevonulásáig szabad maradt.

Jelačić a városháza mellől próbálta szétrombolni ágyúival a hajóhidat, de sikertelenül. Erre a forradalmi legénység az erődből, az időközben kinevezett Kiss várparancsnok rendelkezésére ágyúzni kezdte a várost. A szerb lakosság a szerb táborba, a magyar és a német pedig, akinek sikerült, Péterváradra menekült. De sokan a városban maradtak, és ott kellett átélniük Újvidék történelmének egyik legborzasztóbb napját.

Kozma Lajos pirosi református lelkész, aki családjával részese volt az eseményeknek, így írt erről a napról: „Egy napig békével voltunk Újvidéken, tudniillik június 11-én. De ennek a napnak az estéjén már, tíz órakor, megszólaltak Jelasits horvátországi bán ágyúi,

aki a várost már ekkor – a dunai oldalat kivéve – mindenfelől körülkerítette, és a rémítő éjre következett egy még ezerszer rémítőbb nap, Újvidék városának végnapja, 1849. június 12-e. E rettenetes nap előestéjén, a különben rémült várakozásban virrasztó várost a körülötte száguldozó bán táborának az ágyúi riasztották föl földrengető dörgéseikkel. Ezekre feleltek a város kapuinál felállított ágyúk. (. . .) Péter-váradról a vár fokáról is megszólaltak az ágyúk, de ez nem tartóztatta fel az ellenség munkáját, (. . .) mert már éjjél felé a kapuknál elhelyezkedő tábor ágyústól, valamint a kapuknál elhelyezkedő nemzetőrök visszavonultak a hídfőnél lévő Brucksanba. Tíz óra tájt Jelasits a Brucksancot is ostromolni kezdte. Ekkor aztán az elébb kissé alább hagyott zaj eget-földet rendítő robajjá változott. Mindenfelől dörögtek az ágyúk, különösen a Péterváradai vár fokáról a legöblösebb mozsarak bömböltek le, bombákat és kartácsokat szórva a Dunán keresztül Újvidék városára. A pokoli masinákból hulló golyó és tüzeső miatt egy talpalatnyi föld se volt többé biztos a városban.

Mikor már a hozzánk harmadik szomszéd ház is lángba borult, tovább nem késlekedhettünk. Elindultunk tehát a teljesen bizonytalan menekülés útjára . . . Előttünk, utánunk, körülöttünk ropogtak, bömböltek a pokoli műszerek. (. . .) Azt se tudtuk több ízben, hogy merre forduljunk, hol előre, hol hátra, hol jobbra, hol balra csaptunk, a szerint, amint egy égő házat, egy robbanó bombát vagy egy rabló csoportot kellett kikerülnünk. Végre elfáradt Ferikémet karjaimon véve, Líviám és Lajosom pedig, hol az én felöltömbe, hol az édesanyjuk ruhájába kapaszkodva, nagy nehezen a futaki kapu melletti lövészkerbe jutottunk.” A bombák nem válogatták áldozataikat. A 2812 újvidéki ház közül csak 808 maradt. A körülbelül 20 300 lakosból pedig 1857-ben 15 822-t számláltak meg.

1849. augusztus 29-én az újságok a forradalom két utolsó menedékéről, Komárom és Pétervárad megadásáról és a háború befejezéséről, a forradalom és a háború szomorú végéről cikkeztek.

AZ ÚJJÁÉPÍTÉS KEZDETE

A forradalom és a polgárháború végét Újvidék lebombázva és leégve érte meg. Mint ahogyan az egész ország, úgy a kezdeti időszakban a város is katonai irányítás alatt állt.

A katonai parancsnokság a stratégiai szempontokat tartva szem előtt és okulva a közelmúlt eseményeiből, a város áttelepítését indítványozta, mert az szerintük túl közel volt a katonai létesítményekhez. A lakosság összefogott, és hevesen tiltakozott ez ellen egy küldöttséget menesztve Bécsbe azzal a céllal, hogy kieszközölje az áttelepítési parancs megváltoztatását, s hogy megkíséreljen pénzt szerezni a város újjáépítésére. A tárgyalásokon számos érv hangzott el, az újvidéki városi küldöttség azt állította, hogy a már meglevő házak

Újvidék főtere 1876-ban

lerombolása nagy kár lenne, hiszen a tetőszerkezeteken és a felső emeleteken kívül a pincék és a földszinti helyiségek olyan jó állapotban vannak, hogy ott már nagyban dolgoznak a kézművesek és a kereskedők, és egy ilyen határozat koldusbotra juttatná Újvidék lakosságát. A katonai parancsnok nem kis iróniával jegyezte meg erre, „hogy ha az ő szeme nem csal, az újvidékiek már most is koldusok”.

Mindezek után azonban a küldöttség mégis sikerrel járt, megakadályozta a város áttelepítését, és panaszuk alapján a kincstár 1 500 000 ezüst forintnyi hitelt folyósított Újvidék újjáépítésére, tíz év visszafizetési határidő és kamat feltétele mellett. Ebből a kölcsönből épült újra Újvidék.

A város lakosságának egymás közti viszonya lassúbb ütemben ugyan, de szintén javulni kezdett.

Az 1849-ben az orosz cári katonai bizottság által újraszervezett városi igazgatásba ugyan még csak szerbeket választottak be, de az 1852-ben alakult első városi magisztrátusban már a magyar forradalom oldalára sorakozott és az osztrák császári börtönökből kiszabadult újvidéki németek és magyarok is tisztségeket kaptak. A kimondottan szerb vonalnak a gyengítéséhez sokban hozzájárult Ferdinand Mayerhoffernek, a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság katonai biztosának a kinevezése. Rendeleteivel csorbította a szerbek előjogait, ami miatt nem volt éppen népszerű körükben. Már 1850-ben rendeletileg enyhített a kizárólag szerb nyelvet használó városi igazgatás határozatán, mondván, hogy a nemzetiségek egyenjogúságáról szóló törvény alapján az ügyintézés azon a nyelven történik a városban, amilyen nyelven a folyamodványt benyújtották, vagy a közigazgatás hivatalos nyelven, németül. Ez a rendelet Újvidéken egészen 1860-ig, Svetozar Miletić polgármesterkedéséig volt érvényben, aki a szerb nyelvet nyilvánította hivatalossá a városban.

A városi igazgatásban az 1850-ben életbe lépett törvény is változást hozott, ennek alapján ugyanis szétválasztották a közigazgatást és az igazságszolgáltatást. A rendelet eredményeként a szerb hivatalnokok nagy számban hagyták el a városi tisztségeket, és az újonnan megalakult bíróságokon álltak munkába.

Az 1852-ben megejtett városi választások alkalmával, mint ahogyan már említettük, számos, a forradalmi városi tanácsban részt vett tisztségviselő bukkant fel ismét. Így lett Gregus Károly újból szenátor, Hermann Gáspár, aki a forradalmi országgyűlés küldötte is volt, városi jegyző, de ekkor választották újra Herger Pált szenátornak, sőt még a legnagyobb bűnös hírében álló Iszekus Károlyt is, akire

a szerbek különösen haragudtak, mert a városi árvaszék pénzét Kosuth-bankókra váltotta, s 1853-ban állami nyugdíjban részesült.

Ilyen körülmények között indult meg tehát Újvidék újjáépítése és újjáéledése, melynek eredménye az a városkép lett, mely a mai, modern Újvidéknek is alapja volt.

A városrendezés első lépéseként könnyelhető el a Rézkazán utca és a Vármegye utca összekötése, mellyel az akkori Európában oly divatos Ringekre alapuló városi közlekedési rendszer egyik fő akadályát hárították el, és szerették volna azt megvalósítani. Ekkor adták el a romba dőlt Hajl-féle sörfözde épületét, melynek helyén előbb fogadót, majd az Erzsébet királynéhoz, 1918 után Kraljica Marijához címzett vagy 1944 után és ma is Vojvodinának nevezett szállót építettek fel. Ekkor helyezték a hajóhídtól lejjebb a dunai kikötőt, és ekkor rombolták le a használhatatlanná vált régi városháza épületét is.

Újvidék 1852-ben az uralkodó látogatásának örvendezett, de ekkor már a vita tárgya a diadalkapuk elhelyezése és díszítése volt, jelezvén, hogy a város lakossága a békés élet medrébe jutott.

AZ IPARI FEJLŐDÉS KEZDETEIRŐL

Újvidék klasszikus értelemben véve sohasem volt kimondottan fejlett iparú, különösen nem fejlett gyáriparú város. Gazdasága a kézművességen, a kisiparon és a kereskedelmen alapult, melyek a városiasodás kezdetén elegendő pénzt tudtak teremteni a fejlődéshez, a tizenkilencedik század második felében azonban már nagymértékű pénzhiány mutatkozott. A tőkekoncentráció ugyanis nem volt eléggé nagy ahhoz, hogy a megkezdett gyors ütemű fejlődés állandósuljon. Újvidék város tanácsa idejében felismerte ezt a problémát, és a város gazdaságának, pontosabban gyáriparának fellendítéséhez szükséges tőkét a kívülről jövő vállalkozók tőkebefektetésével szerette volna előteremteni. Ennek a lehetőségnek a kivizsgálására és a tőkebefektetés feltételeinek a megszabására külön bizottságot is alakítottak.

A városban az első gyárak, ritka kivételektől eltekintve, a tizenkilencedik század utolsó negyedében épültek. E ritka kivételek közé tartozott az 1854-ben alapított Johan Ebl-féle téglagyár, az 1865-ben felújított Jovan Demetrović-féle textilgyár, mellyel kapcsolatban már a forradalom előtti időszakból is vannak hírek, hogy pl. huszonhat szövőszéken száz munkást foglalkoztatott. Ide sorolható a Hermina Weiss alapította vegytisztító és kelmefestő üzem is. Az első bútorgyárat Dussing Miklós alapította 1860-ban, valamivel későbbi a XX. században is nyomon követhető a Somann János alapította kőfaragó üzem, melynek gyártmányai még ma is díszítik Újvidék sírkertjeit. Megalakulásának idejében tíz–tizenöt munkást foglalkoztatott.

E korai üzemekhez sorolhatóak az újvidéki malmok is. Közülük már 1842-ben is létező Häfner-féle gőzmalomról, majd az 1855-ben a Podbarán alakult, Popović és Stratimirović közös tulajdonában levő gőzmalomról van hír.

A XIX. század hetvenes éveiben alakult meg az első újvidéki Szappan Főző Társulat, mely a ma is működő Albus szappangyárnak volt az elődje. A nem kimondottan gyári típusú termelést néhány szappanfőzőmester szervezte meg, mégpedig Juba Adolf, Jovanović Jovan,

Újvidék főutcája a XIX. század második felében

Polák Simon, Kipmanović Joco és Stajnić Natan, akik személyenként 3000-3000 forintot társítottak, hogy könnyebben üzemeltethető szövetkezetet alapítsanak. 1892-ben már 350 000 kg mosószappant és 25 000 kg gyertyát termeltek. Ez a szappangyár a város szélén, a Futaki utca végén, valahol a mai Jódfürdő körül volt. A szappan- és gyertyagyártás mellett ez a cég 1872-től 1879-ig a városi utcák kivilágításának a bérlője is – 150 petróleumlámpát alkalmaztak – emellett pedig mészforgalmazással és zsírszódagyártással is foglalkozott.

Jellegzetesen újvidéki gyár még az 1880-ban Reich Jakab és fiai alapította tizedes mérleg- és súlygyár, Reich Rudolf kocsigyára és a Zsigmund-féle öntöde 1884-ből, melyben különböző mezőgazdasági gépeket: vetőgépeket, szőlőpréseket, morzsolókat és szecskázókat gyártottak, és az egyik ismert újvidéki gépgyár elődjének mondhatja magát. De ebben az időben, pontosabban 1885-ben, kezdte meg Újvidéken Bernold Silvester a fából, nádból és fémből készülő ablakvédő redőnyöknek a gyártását is. Ma is számos olyan újvidéki ház van, melynek leengedett rolettáin ott díszleg a Bernold cég kis ovális névjegye. Majd egy évtized múlva alapította meg Schiff Ádám a ponyva- és zsákgyárát is, mintegy bezárva azoknak a termékeknek a sorát, melyek ékesen tanúskodnak arról, hogy az újvidéki műhelyek és gyárak a város környékén túlsúlyban levő mezőgazdasági termeléshez szükséges gyártmányokat biztosították a városba érkező vásárlók számára.

Ezekben az inkább nagyobb műhelyeknek mondható gyárakban, melyekben jól szervezett manufakturális termelés folyt, az ebben az időben foglalkoztatottak száma nem mondható nagyoknak. Százalékarányban Újvidéknek 1870-ben 10,22, 1880-ban 12,90, 1890-ben 12,37 százalék ilyen foglalkoztatottja volt. Összehasonlításként hadd mondjuk el, hogy e százalékok, ugyanebben az időszakban Szabadkán 5,10 és 5,80 között mozogtak, Zomborban pedig 8,25 és 8,27 között. Mivel e termelés szorosan összefüggött a mezőgazdasági termelési ciklussal, ebben az időben a gyáripari foglalkoztatás idényjellegű. Tehát Újvidéken klasszikus értelemben véve proletariátusról sem beszélhetünk, mint ahogyan majd a későbbiekben kiderül, s a fogalmat nem fedi majd teljes egészében a munkanélküli kifejezés sem. Egy sajátos újvidéki jelenségről beszélünk tehát, mely az osztályharcnak is különleges újvidéki jelleget ad majd, első jelei pedig ebben az időszakban észlelhetőek.

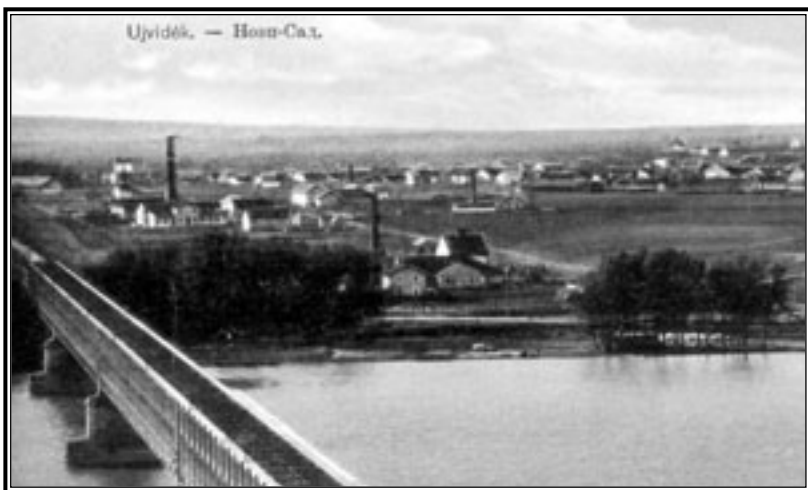
A GAZDASÁGI FELLENDÜLÉS KEZDETEI A XIX. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN

Az 1867. évi osztrák–magyar kiegyezés után egész Magyarország területén megkezdődtek azok a gazdasági változások, melyek sürgősségét és szükségességét a reformkor és az 1848-as forradalom már világosan megfogalmazták.

Hogyan festett hát Újvidék és gazdasága abban a korban, melyben megteremtődtek mindazok a feltételek, amelyek a tőkés gazdasági rend, a modernizálódás kezdetei is voltak egyben?

Akkori ismerői szerint gazdaságilag, látszólag még mindig fejlődésének két alaptényezője, a piacok és a boltok jellemezték, tehát a kézművesség és a kereskedelem, és nem gazdagodott a város az oly szükségesnek mutakozó iparral, pontosabban a gyáriparral.

Jakov Ignjatović így látta Újvidéket ebben a korban: „Ki nem hallott még a híres újvidéki piacról? Ott mindent megtalálsz, olcsón, egy olyan városban, melynek lakossága nem haladja meg még a

Újvidék iparnegyede és az 1883-ban felépült vasúti híd

húszezres lélekszámot sem. Ha társaságban vagy a hajón újvidéki-vel találkozol, nehogy azt merészeld állítani, hogy valahol a világon van még egy olyan piac, mint az újvidéki, mert csak lesajnáló lesz a válasz, de talán jogosan! Abban a pillanatban, amikor egy másik helységet Újvidékkel hasonlítasz össze, rossz benyomást keltesz. Mert itt annyi a kereskedő, hogy ha Európa összes kereskedői kihalnának, innen lehetne őket Európában ismét pótolni. Hogy az újvidéki zöldségtermesztőkről ne is beszéljünk, messze földre eljutott a hírük.”

A város azonban sokat változott. Mindenfelé új házakat és felújított épületeket lehetett látni, melyekkel Újvidék a bombázásban elszenvedett sebeit gyógyította.

A magyar állam legitimitását most már a lakosság zömét képező szerbségnek is, még ha csalódottan is, tudomásul kellett vennie. A névlegesen és papíron létező, de nemzeti prosperitásában ígéretes Szerb Vajdaság most már végleg csak álom maradt. Egy olyan álom, melyért mindkét oldalról sok vér hullott. Tehát a szerbeknek is Magyarország polgáraiként kellett viselkedniük, és ezen az államhatálon belül kellett nemzeti és politikai céljaikért megküzdeniük.

A városban a helyhatósági, tehát a municipiális hatalmat a város főispánja és a polgármester gyakorolták. A főispán az államot képviselte, és gondoskodott arról, hogy az állam jogát és érdekeit semmi és senki se sértse meg, a polgármesternek pedig végrehajtó hatalma volt. A gyakorlatban ez Újvidéken úgy festett, hogy a város főispánját az állam nevezte ki, és ez általában magyar, a polgármesterek legtöbbször viszont, a lakosság összetételét tükrözve, szerb nemzetiségű volt.

Természetesen az energikusan szerb nemzeti célokat képviselő és végrehajtó Svetozar Miletić, majd az őt követő híve, Stevan Branovački polgármester után az újvidéki szerb polgármesterek, ha nem is teljes lojalitással és nemzeti érzéseiket félretéve, de a város javát szolgálva végezték a posztjukkal járó teendőiket.

Tőkés vállalkozással azonban nemcsak magánszemélyek foglalkoztak, hanem a városnak is ügyeskednie kellett, ha az államtól viszszaajutó, nem mindenre elegendő jövedelmet növelni szeretne volna. A jövedelemre pedig a városnak igen nagy szüksége volt. Elsősorban hogy a városi szolgálatban levő alkalmazottak fizetését biztosítsa, valamint, hogy a város – mert mocsaras területen épült – utait és az árvíztől védő dunai gátjait rendben tudja tartani.

Pénzforrás pedig nem volt más, mint a szabad királyi városi rangból eredő előjogok és a városi vagyont képező erdők, rétek és a Duna-part bérbeadásából származó haszon.

1867-ben a város telkeket adott el, hogy a pénzből megkezdjék a városi új kórház felépítését, de bérbe adták a városi vágóhidakat, a Duna-partot, a réti földeket, az erdőirtás jogát, sőt még a színházi előadások szervezésének a jogát is.

A befolyó összeget ebben az időben a gazdasági fellendüléshez oly szükséges utak kiépítésére és az utcák kikövezésére fordították, de jelentős pénzbe kerültek a dunai árvizektől védő és a talajvíz lecsapolására szolgáló gátak is.

A gazdasági fellendüléshez azonban legnagyobb mértékben a Pest–Szabadka–Újvidék vasútvonal építésének a megkezdése járult 1881-ben, majd az újvidéki vasútállomás felépítése 1882-ben, illetve az első állandó, a Dunát átfelölő vasúti híd elkészülte 1883-ban. Újvidék előtt valójában ekkor tárulkozott ki a világ.

SVETOZAR MILETIĆ MÁSODSZOR IS POLGÁRMESTER

Amikor 1860-ban Ferenc József császár kibocsátotta az országot átrendező és átszervező Októberi Oklevelet, rendeletei egyikével megszüntette, ha a valóságban nem is, de papíron létező Szerb Vajdaságot. Újvidéken az a hír járta, hogy a szerbek ismét fegyverkeznek, és meg akarják támadni a más nemzetiségű lakosságot. Ez azonban minden jel szerint csak vaklárma volt. A fegyveres támadásból nem lett semmi, viszont a szerbség egy időre egységes politikai tömbbé lett a városban. Az 1861. január 9-én megtartott rendkívüli városi tisztújításon a magisztrátus Svetozar Miletićet választotta meg polgármesternek. Az ő polgármestereskedésének fő jellemzője a szerb ügy szolgálata volt. Ő vezette be a városi ügyintézésbe a szerb nyelvet hivatalosként mint az egyedüli nyelvet, sőt a felsőbb állami szervekkel való levelezésben is létjogosultságot szeretett volna biztosítani neki.

Leléptetését a császári provizórium bevezetése tette lehetővé, és helyette a szófogadó Pavao Stojanovićot tették meg polgármesternek.

A városi tisztségviselők 1867. évi újraválasztásakor Svetozar Miletić ismét jelöltette magát, és a számbelileg túlsúlyban lévő szerb lakosság ismét őt választotta meg polgármesternek. Miletić másodszori újvidéki polgármestereskedése során azonban már nemcsak a szerb nyelv egyenjogú használatát biztosító rendeleteket hozott, hanem teljes egészében szerette volna – szinte autonóm módon – rendezni a város ügyes-bajos dolgait az állammal való hivatalos közlekedésben. A magyarországi szerbség politikai fellegrárává kívánta varázsolni Újvidéket a helyi hatalmat gyakorolva. Olyan rendeleteket hozott, melyekkel felmentette az Újvidéken működő szerb egyesületeket a városi illetmények fizetése alól, és kedvezőbb anyagi feltételeket biztosított számukra. Így a Matica srpskának, a pravoszláv egyházi iskolának is az adófizetés alóli felmentését kérte az 1848/49-ben elszenvedett kárra hivatkozva. A város ugyanakkor kérvényezte, hogy mentse fel annak az állami kölcsönnek a törlesz-

tése alól, amelyet Újvidék újjáépítésére kaptak. De megszüntették a német tannyelvű reáliskolát, a katolikus főgimnázium tanárai pedig a rendszertelen fizetésekre panaszkodtak. Indítványozták, hogy a városháza új épülete ne a főtérrre, hanem a piac közelébe, a tervezett Szerb Népszínház mellé kerüljön.

Az újvidéki állapotokról szóló hírek gyorsan eljutottak az ekkor Budán székelő helytartótanácshoz, ahol a szerbség dolgaira az újvidéki születésű Huber Zsigmond viselt gondot. Gyors intézkedésként a helytartótanács Bács-Bodrog vármegye alispánját, Aszt Nándort nevezte ki kormánybiztosnak, s ő 1868. június 26-ától 1869. április 28-áig rendkívüli állapotot vezetett be Újvidéken. A belügyminisztérium ezt a határozatát azzal indokolta meg, hogy a városi vezetés törvénybe ütköző módon uralkodott, és az ilyen állapotot nem lehet intézkedés nélkül hagyni.

Aszt Nándor kormánybiztos tehát széles körű meghatalmazással érkezett Újvidékre, és első lépésként menesztette hivatalából a polgármestert, Svetozar Mileticet, majd valamivel később a Mileticéhez hű városi tisztségviselőket is. A városban tartózkodó két legismertebb emigránst, a szerbiai Vladimir Jovanovicot, aki a nagy szerb jogász és történész, Slobodan Jovanovic apja volt, és a bolgár Ljuban Karavelovot, a neves író és forradalmárt bebörtönöztette. Ők mindketten Miletic újságának, a *Zastavának* a munkatársai is voltak.

Svetozar Miletic ellen is gyűjtötte a vádakat, róla azt írta jelentésében, hogy nyilvános helyeken államellenes beszédeket tartott, többek között egy kocsmában arról szónokolt, hogy Andrassy Gyula miniszterelnököt fel kell akasztani.

Az 1869. április 28-ára meghirdetett városi választásokon Svetozar Miletic már nem jelöltette magát, a polgármester Stevan Branovacki lett, s ekkor választották meg Laza Kostic szerb író városi szenátor-nak, aljegyzőnek pedig Miša Dimitrijevicet.

Politikai harcát a magyarországi szerbek jogaiért ezután a magyar országgyűlés padjaiból folytatta Svetozar Miletic. Egész politikai tevékenységének különböző szakaszai voltak, melyeknek a Tucindani cikk, illetve a Becskereki program voltak az elválasztói. Igazi lázadó volt, akit sem a Monarchia, de a Szerb Fejedelemség sem tartott veszélytelennek.

Politikai tevékenysége miatt 1876-ban börtönbe került, ekkor kelt a magyar országgyűlés előtt védelmére Mocsary Lajos. A börtönből megromlott egészséggel szabadult ki, és ekkor már politikai hatása is csökkent. A magyarországi szerbek azonban nem felejtették el

Svetozar Miletićnek a jogaiért való harcát. Politikai egyénisége a vajdasági szerb néphagyomány részévé vált.

Amikor ma az újvidéki főtéren az Ivan Meštrović által magasba emelt kezű szobrára nézünk, a vállalni merést kell tisztelnünk benne. Ezért került oda az arcképe a vajdasági szerb otthonok emlékpoharaira, mint ahogyan a miéinkre Kossuth Lajosé vagy Andrássy Gyuláé, és mi még 1998-ban sem tudjuk eldönteni, melyikből is igyunk, mint ahogyan gyerekkorunkban sem tudtunk a földvári nagyapai házban.

Talán így éreznek a vajdasági szerbek is, amikor Svetozar Miletićre emlékeznek.

ÚJVIDÉKI TÖRTÉNESEK 1899-BEN

Vannak emberek, akik természetüknél fogva állandóan érdeklődnek a múltban történt dolgok iránt. Természetesen nemcsak azokról van szó, akik hivatásból teszik ezt, hanem azokról, akik szívesen búvárkodnak az antikváriumokban, olvasnak, gyűjtenek, múzeumokba járnak, a múltról szóló előadásokat hallgatnak. Vannak azonban olyanok is, akik még az iskolai történelemórák létjogosultságát és célszerűségét is megkérdőjelezzik, a fentebb felsorolt dolgokat és tevékenységeket pedig mély megvetéssel kezelik. Az ilyen embereket természetesen az sem érdekli, milyen volt az a város vagy település, ahol élnek száz vagy kétszáz évvel ezelőtt, mi történt abban, kik voltak a lakói, és milyen problémákkal kellett nap mint nap megküzdeniük; hasonlítottak-e ezek mai gondjainkra vagy sem. A régi Újvidéken tett kalandozásainkat azoknak szánjuk, akik a múltban történt dolgok iránt a felfedezés, a tudásszerzés és a következtetés levonásának szándékával érdeklődnek.

Most azokról az eseményekről szólunk, amelyek a XIX. századot lezáró utolsó évben, 1899-ben történtek a városban. Forrásul most is az Újvidéki Városi Levéltár anyaga szolgált, ahol már sokszor sikerült ritka és érdekes adatokra bukkannunk.

Az Újvidéki Városi Magisztrátusra vonatkozó iratokban az évváltás, ha a keletkezést nem nézzük, nem is nagyon vehető észre, éles határ sem vonható, hiszen az ügyintézés az év végén nem szakadt meg, és az év elején nem kezdődött újra. Így például az 1899-ből válogatott iratok közül először az újvidéki városi kórházba való légszuszvilágításra vonatkozó előszámla az első, majd ezt a városi építészeti és esztétikai bizottság jelentése követi az Állami Polgári Leányiskola és a Felső Kereskedelmi Iskola épületéről. Többször foglalkoztak abban az évben a városi szervek az utcák aszfaltburkolattal való ellátásával, így a Petőfi utcáéval és az Örmény utcáéval is, ahol a gyakran arra járó kocsik zöreje zavarta az Újvidéki Magyar Katholikus Gimnáziumban folyó tanítást. A városi telkek rendezése

is többször napirenden szerepelt, különösen a régi városházának nevezett épület mögötti árok feltöltése, mert így vált lehetővé a Felső Kereskedelmi Iskola szennyvízlevezető hálózatának a kiépítése, amihez természetesen Pestről a belügyminisztérium engedélyére volt szükség. De komolyan fontolgatták az újvidéki városatyák az új gyárak létesítésére vonatkozó kérvényeket, így Gross Gyuláét, aki gyufagyárat szeretett volna létesíteni és a morvaországi Heinrich cég kender- és kötélgyár alapítására vonatkozó javaslatát, amelyhez csak ingyenes városi telekre volt szüksége, aminek a megszavazása nem is ment olyan egyszerűen, mert az ingyenes telek odaítélése a lakosság tiltakozását vonta maga után. De voltak újvidékiek, akik szintén városi telkeken szerették volna kibővíteni vállalkozásukat, így a likórt és pálinkát gyártó Königstädler testvérek vagy a bútort gyártó és árusító Dussing János, akik a Hán téren levő üres telkekre pályáztak.

De 1899-ben jött létre az újvidéki magyar kereskedővilág tömörülése az Újvidéki Lloydban, melyben iparosi és kereskedői érdekeket próbálták megvédeni. Rendszeresen véleményezték a fontos „merkantilis és industriális” ügyeket, szerveztek női kereskedelmi tanfolyamot, időnként pedig „szakszerű felolvasásokat”, melyen „a fővárosból meghívott elsőrendű szakteknétek” is előadtak. A Lloyd tagjai alakították meg az Országos Magyar Gazdasági Egyesület újvidéki központját is. De a szórakoztató „kedélyes esték megszervezésében sem maradtak le, amelyek élénk látogatottságnak örvendtek”. A városatyák tudomásul vették ezenkívül Anatol Janković szerémi archimandrita arról szóló jelentését, hogy Mitrofan Ševićet választották meg bácskai pravoszláv püspöknek. A Matica srpska évi közgyűlésének a megtartását és a kiskunfélegyházi színház vendégszereplése engedélyének a meghosszabbítását is jóváhagyta.

Az újvidékieket a ragályos betegségek sem kerültk el. A tanév kezdetén a városi főispán a vörheny terjedésére figyelmeztette az iskolákat, és nyugtatta meg egyben a lakosságot, hogy a járvány terjedését a városi orvosi szolgálat figyelemmel kíséri.

Ekkor kezdődtek meg Újvidék városi telefonhálózatának az országos rendszerbe való bekapcsolásáról szóló tárgyalások, és először is a technikai hiányosságokat kellett kiküszöbölni. Majd a belügyminisztérium körlevele érkezett meg, mely arról értesítette az újvidékieket, hogy 1900. január 1-jétől a nemzeti valutát, a forintot, koronának nevezik. Arról viszont, hogy a XIX. század utolsó

évét mennyire tartották eredményesnek az újvidékiek, már csak az új században, a XX.-ban megírt hivatali jelentésekből szerezhetünk tudomást.

AZ ELSŐ ÚJVIDÉKI ÚJSÁGOKRÓL

Nagyon szeretek újságot olvasni, de szeretek rádiózni és tévét is nézni. Amióta magamról tudok, apai nagyapám rituálisan rádiózott, és a ház tele volt régi újságokkal: ott volt a *Reggeli Újság*, a *Párizsi Divat* című női lap, a *Képes Újság* és a *Rádió Újság* évfolyamonként csomagolt, esetleg valamilyen érdekesebb írás újraolvasásának okából a csomóból elkülönített példánya. A minden iránti érdeklődés eredetének a felkutatásához tehát nem kell túl mélyre nyúlnom emlékezetemben. Talán azért van az, mert a mindennapi múzeumi munkához is tartozó régi nyomtatványok és újságok olvasását, még ha munka is, kedvenc időtöltésnek, a munka kellemes részének tartom, még akkor is, ha az olvasás eredményét időnként összegezni kell. Vallom tehát, hogy egy kort, egy periódust megismerni, különösen a helytörténeti kutatások esetében az egykori sajtótermékek olvasása nélkül elképzelhetetlen. Nemcsak fontos adatbázis, történelmi forrás. Egy-egy újság vagy publikáció egy város, egy település életének a tükre, segítségével a lelke is élénk táruul.

Újvidéken az első újságok a XIX. század első felében jelentek meg. Először a szerb nyelvűek. Kezdetben az akkori magyar és a német sajtótermékek Budáról, Pestről vagy Bécsből érkeztek. Érdujhelyi Menyhért az újvidéki sajtóval foglalkozva azt „a műveltség mértékének” és a „különböző szellemi irányzatok és törekvések visszatükröződésének” tartotta. Szerinte „a műveltség sajtót teremt, hogy magáról életjelt adjon, s amely irányban legtöbb táplálékot nyer a szellemi élet, ahol legélénkebb az érdeklődés, azon irányban fejlődik legerősebben”.

„Az időszakos sajtó Újvidéken igen korán életjelt adott magáról, és szapora termelése kétségtelenül bizonyítja itt a szellemi élet és műveltség előkelőségét. A lapok sűrű változata, egyes irányzatok orgánumának nagy népszerűsége s utóbb hirtelen letűnte, eleven szellemi forgalomra vall . . .”

Újvidéken tehát az első sajtótermékek – ha azokat is számba vesszük, melyeknek a szerzői újvidékiek voltak, de Budán vagy Bécsben nyomták őket – a XIX. század első felében jelentek meg, természetesen először a városhoz kötődően szerb nyelven. Így az 1825-től megjelenő *Serbski Letopis* vagy a már 1841-ben megjelenő *Bačka Vila* vagy a Danilo Medaković által szerkesztett *Napredak*, majd később a *Serbski dnevnik*, a *Zastava*, a *Branik* vagy a *Straža*, hogy a XX. századiakat ez alkalommal ne említsük.

A szerb nyelvű újságokat időrendben, de már igazán városi újságként a német nyelven 1856-ban megjelenő *Neusatzer Kreisblatt* vagy *Neusatzer Lokalblatt* 1861-től vagy a megyei szintű *Bácskaer Botschaft* vagy *Bacskaer Bote* kísérte.

Az első magyar helyi politikai lap, az *Újvidék* egy évtizeddel később, 1875-ban jelent meg. Tulajdonosa és szerkesztője Frankl István volt, aki az újvidéki Magyar Királyi Főgimnázium igazgatójaként tartotta szükségesnek egy helybeli politikai lap megjelenését. A szerkesztői poszton őt 1881-től szintén a gimnázium tanára, Zanbauer Ágoston követte. Az *Újvidék* politikai „irányultságáról”, de nemcsak erről, hanem az összes helyi XIX. századi magyar nyelvű sajtótermékekről dr. Simonyi Mária sajtótörténész értekezett doktori disszertációjában. Ő az *Újvidéket* az akkoriban megalakult Szabadelvű Párt újvidéki híveinek a tevékenységéhez fűzte. Adatokat közölt arról is, hogy az *Újvidék* negyedévenként állami szubvenciót kapott, összesen hatszáz forintot, tehát nemcsak a Szabadelvű Pártnak, hanem a kormánynak is a városi szócsove volt. A szubvenció sorsáról és a lap írásairól Flatt Endre főispán gondoskodott. Az *Újvidék* Simonyi Mária szerint „a magyar középosztály lapja volt. Olvasótáborát a vármegyei tisztségviselők, funkcionáriusok, a papság képviselői, orvosok, hivatalnokok, kereskedők képezték. A város közügyei is sűrűn a lap témáját képezték”. Írt a lakosság számbeli, felekezeti összetételéről, a város kulturális eseményeiről, az újvidéki pártok ügyeiről, melyek a lap újságírói szerint „gyengítik a lakosság összetartását”. De írt a város akkori gazdaságáról, az iskolahálózatról, az artézi kutak fúrásáról, az épülő vasútvonalról is. Simonyi Mária szerint a lap fontos szerepet játszott nemcsak Újvidék város, de Bács-Bodrog vármegye történetében is. Harminckét éven keresztül jelent meg, 1908 és 1914 között *Határőr*ként, majd 1914 és 1918 között *Újvidéki Naplók*ként. Népszerű lap volt, mert a hetenként egyszeri megjelenésről kettőre, terjedelme pedig négy oldalról nyolcra nőtt. Ezek az adatok is egykor széles körű népszerűségéről tanúskodnak.

Természetesen voltak még más lapok is, így az *Újvidéki Hírlap*, a szintén *Újvidéki Hétfői Újság*, az *Újvidéki Híradó*, a *Szabad Szó*, *Új Idők*, a *Szemle*, a három színházi lap, az *Újvidéki Színház*, az *Újvidéki Színházi Újság* és a *Thalia* vagy a *Mesevilág* és nem utolsósorban az *Újvidéki Sport* vagy a már igazi szaklapnak számító *Magyar Tekstilipar*.

A felsoroltak közül azonban hadd szóljunk egyről bővebben, mégpedig az *Újvidéki Hírlapról*, mely 1891-ben jelent meg először, tulajdonosa és főszerkesztője pedig dr. Nemes Sándor volt.

A hetenként kétszer megjelenő újság már a kezdetektől ellenzéki lapja volt Újvidéknek. Irányadó elvét „nyílnak és egyenes szókimondónak” jellemezte Simonyi Mária. Pártállása is csak később vált határozottá, a Függetlenségi és Negyvennyolcas Párt mellett állt ki. Állandóan vitázott a már említett *Újvidékkal*, sőt a szerb nyelvű *Branikkal* és *Zastavával* is. 1892-ben a választások alkalmával Újvidéken az ellenzéki Függetlenségi és Negyvennyolcas Párt jelöltje, Visontai Soma győzött. Az *Újvidéki Hírlap* ünnepelt, noha országosan a Liberális Párt győzött, és így kommentált: „Az ellenzék újvidéki győzelme nagy jelentőségű. Azt jelenti, hogy Újvidéknek nem küldhetnek jelöltet felülről. A városban csakis a helyi értékű politika érvényesülhet. Az általános, országos jellegű közvéleményt itt nem lehet megvalósítani.”

Érdughelyi Menyhért a sajtót „szellemi tőkének” tartotta, a fent idézett ma is ismerős. Újvidék tehát ma is, függetlenül a nemzeti és vallási különbségektől, gondolkodásában, annak logikájában ugyanaz. Reméljük, az örökölt „szellemi tőkéjére” ma is építeni tud, reméljük, hogy a jövőben is Újvidék Újvidék marad, mint ahogyan az elmúlt két évszázadban is az tudott maradni.

ÉRDUJHELYI MENYHÉRT, ÚJVIDÉK TÖRTÉNÉSZE

Érdujhelyi Menyhért neve 1991-ben került vissza az Újvidék történelme iránt érdeklődők figyelmébe. Ekkor jelent meg ismét szerb és magyar nyelven az *Újvidék története* című monografikus műve, melyet bibliofil csemegeként rögtön szét is kapkodtak azok, akiknek még nem volt alkalmuk megismerni és használni a száz évvel ezelőtt íródott művet. A Vasa Stajić, Boško Petrović és Živan Milisavac írta forráskiadások és összefoglalók már szemmel láthatóan nem elégtették ki az Újvidék története iránti, az abban az időben ismét fokozott érdeklődést. *Újvidék történetének* hasonmás kiadása így sajátos művelődéstörténeti esemény lett. Talán akkor tudatosodott bennünk Érdujhelyi Menyhért művének fontossága is, és szögeztük le azt, hogy e múlt századi könyv nélkül nem lehet komolyan a város történetével foglalkozni. Ekkor vált nyilvánvalóvá az a tény is, hogy könyve objektívebb és szélesebb látókörű, mint későbbi utódaié.

Érdujhelyi Menyhért Zentán született 1860. január 4-én, Eilinger Menyhért néven. Iskoláit Zentán, Szegeden és Kalocsán végezte. Teológus lett, 1882-ben szentelték pappá. Egy ideig Bácska különböző helyeiseiben segédlelkésként tevékenykedett. Újvidékre is segédlelkésként és hitoktatóként került 1887-ben, de szerb nyelvet is tanított egy újvidéki középiskolában.

A történettudomány iránti érdeklődése és az ezen a téren való munkálkodása Bács-Bodrog vármegye Történelmi Társulatának keretében történt. Tanulmányai is a *Történelmi Társulat Évkönyveiben* jelentek meg, és majdnem mind Újvidék történelmével foglalkozott.

Az *Újvidék város közművelődési történetéből* címet viselő dolgozata a Társulat felolvasó értekezletén hangozott el. Írt Újvidék ipartörténetéről is. Természetesen foglalkoznia kellett Péterváráddal is. A Pétervárad Apátságáról, Pétervárad hadászati jelentőségéről, majd Péter és Bánk bán összeesküvéséről írt.

Szerb nyelven Ilija Ognjanović *Javor* című lapjának dolgozott, de jelentek meg írásai a *Bács-Bodrogher Pressében* is német nyelven.

1892-ben Újvidék szabad királyi város tanácsa olyan határozatot hozott, hogy Érdujhelyit bízta meg az Újvidék történetéről szóló monográfia megírásával. Úgy tűnik, alapos munkát kívánt végezni, mert nemcsak az írott, levéltári forrásokra hagyatkozott, hanem Aleksandar Vulkóval, a városi földmérővel régészeti ásatásokat is kezdeményezett, például avégett, hogy meggyőződjön a római sáncok eredete körüli vitás kérdésekről, és arról, hogy a hipotézisek közül melyik az igaz, de az újvidéki oldalon Ó-Péterváradját is kereste. Takács Miklós régész, aki újabban foglalkozott Pétervárad és Újvidék régészeti kérdéseivel, hitelt adott Érdujhelyi ilyen jellegű kutatásainak, és bizonyította azok tudományos megalapozottságát.

Újvidék történetének megírása nem volt és ma sem egyszerű feladat. Annak, aki ezzel foglalkozott és foglalkozik, számos módszertani kérdést kell megoldania. Olyanokat, mint amilyen például a település fejlődésében a folyamatosság hiánya és ennek a kérdésnek a megmagyarázása, vagy a különböző nemzetiségű, vallású és szokású lakosság tevékenységének és jelentőségének helyes arányú bemutatása, a különbözőségek és érintkezési pontok leírása, és nem utolsósorban a különböző nemzeti érdekek pontos értékelése.

Ma, százévnvi távlatból, úgy tűnik, Érdujhelyi Menyhértnek ez sikerült is. Jóllehet leszögezi, hogy Újvidék tagadhatatlanul a magyarországi szerbség központja, nem vitatja el a nemzeti és vallási különbözőségekre való jogot, és nem titkolja a sikerek feletti örömet sem. Könyvének erényei közé tartozik a monográfia végén közzétett 1748-as latin nyelvű szabadságlevél magyar és szerb fordítása, mely pontosságával napjainkban is megállja a helyét. A könyv magyarul, szerbül és németül jelent meg 1894-ben. Könyvének recenzensei nem mások voltak, mint Antonije Hadžić, Milan Jovanović, Teodor Mandić, Patek Béla, Vićentije Korenjšek, Milan Savić és Sergije Šakrak Ninić.

Újvidékről való távozásakor 1894-ben a város történetéről összegyűjtött tudását a Borovszky-féle Bács-Bodrog vármegye monográfiájában tette közzé, de annak megjelenésekor, 1909-ben már nem volt Európában. Akkor már Amerikában élt, ott is halt meg 1912-ben.

Napjainkban úgy tűnik, Érdujhelyi Menyhért *Újvidék története* című művének értéke sokszorosára növekedett, s egy többnemzetiségű közösség történetének a modelljét látjuk benne.

EGY TANÁRRÓL

Nem tudom, hogy csak a múzeumokban dolgozókkal fordul-e elő vagy már mások is tapasztalták, hogy vannak dolgok, amelyek valamilyen megfoghatatlan felsőbb akarat vagy talán a múzeumokat védő múzsák sugallatára, a legmegfelelőbb pillanatban kerülnek elő a múzeum raktárából vagy más fontos múzeumi tárgyakkal gondosan megtömött doboz mélyéről.

A napokban így került a kezembe egy kissé megsárgult, enyhén elpiszkolódott, puha kötésű könyv, melynek címe *Újvidék és környékének flórája*. Írója pedig az Állami Polgári és Felső Kereskedelmi Iskola tanára, Zorkóczy Lajos. A könyvét nyolcvan krajcárért 1896-ban Újvidék minden könyvkereskedésében meg lehetett venni.

Kérdésünk e könyvvel kapcsolatban az, hogy mi is volt az, ami a XIX. század végén Újvidéken egy tanárt arra készítetett, hogy a Monarchia peremterületén levő városban annak flórájával kezdjen behatóan foglalkozni, arról könyvet írjon és kiadjon. A pedagógussors a XIX. század végén sem különbözött sem anyagiakban, sem megbecsülésben a maitól. Valamilyen érdeklődési vagy tudástöbblet készítette-e ezt a múlt századbéli újvidékit arra, hogy a fáradtságot és a pénzt nem sajnálva érdemesnek tartsa megjelentetni művét.

Könyvét dr. Wlassits Gyulának, Magyarország vallás- és közoktatásügyi miniszterének, a tudományos munkálgodás pártolójának ajánlotta, mély hódolattal.

Maga a könyv két részből áll. A Bevezetés című első fejezetben a tájleírásán kívül a látképet a Pétervárad vár fokáról szemléli, egy rövid tudománytörténeti összefoglalót ír, majd a főbb forrásokat ismerteti. Ezt az adatok és rövidítések magyarázata követi.

„A nagy magyar Alföld véghatárán elterülő s folyton fejlődő Újvidék köti le impozáns háztömegeivel, gyártelepeivel, csatornájával, vasútjával, hídjaival s hídfősáncával figyelmünket” – kezdi leírását Zorkóczy Lajos. „A beláthatatlan síkság távoli ködében csillognak Piros, Kiszács s Futak tornyai a nap verőfényében s a háttérben mint

homályos foltok terülnek el a futaki és vizicsi nagy erdőségek. Ha délre tekintünk, szemünk a kies fekvésű Kameniczán akadnak meg, melynek háttérben a Fruska Gora erdőkoronázta főgerince kékellik, míg lankás lejtőit jól mívelt szőlők tarkítják.”

„Észak felé a Duna folyását követve egy ideig a Hadisziget virágokkal gazdagon díszített rétjein, füzésein s mocsarain méliáz tekintetünk, majd tovább kapja azt a kanyargó Duna habja s a péterváradi majorságokon átellenben a Duna túloldalán az ornithologiailag oly híres kátyi és kovilyi mocsarakon pihenteti meg, hol a nádasok, füzesek, ingoványok, szigetek és Duna-ágak labirintjában a madárvilág ezrei ütnek tanyát, különösen vonulás idején.”

Majd a Fruška gorával foglalkozik, mondván: „... ha nem is találunk a Fruska Gora bércein fenyveseket és alpesi régiókat, de azért találunk hatalmas bükk, tölgy és hárs erdőket, melyekben a vadszőlő és a borostyán karvastagságban 20–30 méter magasságra kúszott fel a fák törzsén.”

„Floránknak némi részben délvidéki jellegét adnak oly növények, melyek környékünkéről s különösen a Fruska Gora lejtőiről felyebb észak felé már nem terjeszkednek s így vidékünk rájuk nézve határállomásokat képeznek.” Így például leírja a *notochlaena*, magyarul cselling nevű harasztfajt, mely „csupán Rakovaczon a görög keleti kolostor mellett s a Veliki Gradacz sziklái között terem”.

Ezután huszonegy szűkebb területet határozott meg a szerző, melyen megfigyeléseit tizenöt éven keresztül folytatta. Így az utak, árkok, mezsgyék s kerítések mentén, a szántott, vetett földek, kertek s szőlők tenyészetét vagy a szerémi szilvások vegetációját vizsgálta, de megfigyelte Pétervárad szerpentin sziklafalának növénytenyészetét is.

Úgy látszik azonban, hogy az országos hírű Kitabel Pálon és Páncsics Józsefen (Josip Pančić) kívül akadtak még újvidékiek, akiket szintén izgatott a növényvilág élete, így forrásként emlegeti Belohorszky Károly újvidéki tanítót, dr. Godra Bertalan péterváradi katonai főorvost, Gunde Henriket, az újvidéki gimnázium tanárát, ifj. Grossinger Vilmos újvidéki gyógyszerészt és Wolny Ráfáel Andrást, a karlócai görögkeleti líceum néhai igazgatóját, akiknek az adatait felhasználta munkájában.

A könyv legnagyobb részét azonban a növények rendszerezése és előfordulásuk helyének megjelölése alkotja. Ezért amikor pillangós virágú iglicet látunk, mely a múlt században Újvidéknek és környékének mezőin és legelőin volt honos, a Hadiszigeten egy rekettyebokorra lelünk vagy a volt újvidéki sétány jávorfáit látjuk, jusson eszünkbe mindig az a „többlet”, ami Zorkóczy Lajost és a fent említetteket is

UJVIDÉK- ÉS KÖRNYÉKÉNEK

FLÓRÁJA.

IRTA:

ZORKÓCZI ZORKÓCZY LAJOS

ÁLLAMI POLGÁRI ÉS FELSŐ KERESK. ISK. TANÁR.

UJVIDÉK 1896.

Kapható valamennyi újvidéki könyvkereskedésben.

a növényekkel való foglalkozásra, tanulmányozásra készítette. Az ilyenekre volna talán szükségünk a géptan mellett a mi gyerekeinknek is, hiszen nem a gép tanít hivatásszeretetre és hivatástudatra még Újvidéken sem, hanem az ember.

ÚJVIDÉK ÉS KÖRNYÉKÉNEK LEÍRÁSA ÉS ÚTMUTATÓJA

1901-ben jelent meg az első Újvidékről szóló útikönyv Sebesi Bassett Vilmos szerkesztésében és kiadásában. A címlapján magyar és német nyelvű a szöveg, a könyvben viszont szerb nyelvű részek is rejlenek, s habár az *Újvidék és környékének leírása és útmutatója* címet viseli, nem a mai értelemben vett útikönyv vagy útikalauz, hanem egyfajta politikai társadalmi és gazdasági útmutató és üzleti címjegyzék is egyben. Ez a műfaj nem ismeretlen, hiszen napjainkban is találunk postaládáinkban ilyen jellegű nyomtatványokat, melyeket, valljuk be, ha valami érdekel bennünket és szükségünk van rá, szívesen forgatunk mindannyian. De nézzük most ezt az 1901-ben megjelent „őskiadvány”-t. Az első oldalon minden bevezető helyett Újvidék szabad királyi város címere áll, majd alatta két oldalon Péter Pál főispán életrajzát és érdemeit méltatja a szerző. A szövegből az is kiderül, hogy Péter Pál Temesváron született, majd Pancsován volt főjegyző és árvaszéki elnök. Újvidékre 1900-ban érkezett Szél Kálmán miniszterelnök kinevezése nyomán, mely „Újvidéken közmegnyugvást keltett, minthogy nevéhez, múltjához a délvidéki nemzetiségi viszonyok alapos ismerete, a közigazgatás minden ágazatában kipróbált otthonossága és munkaereje” járult hozzá.

Csak ezután kerül ismertetésre maga a város, Újvidék és története a középkortól egészen 1900-ig. A szerző a város fejlődését „kitűnő geográfiai helyzetének” tulajdonította, megállapítva, hogy az a szerb intelligencia szíve, és rövid idő alatt elsőrendű kereskedelmi várossá emelkedett, s ennek köszönhetően 1867 óta „valamennyi kormány élénk érdeklődéssel kíséri az itteni eseményeket”.

Az 1901. évi népszámlálás adatait is közli, így tudjuk meg, hogy Újvidéknek ekkor 28 826 polgári és 562 katonai lakosa volt. Ebből 11 411 volt római katolikus, 2475 református, 2824 ágostai evangélikus, 9722 görögkeleti, 2051 izraelita, 317 örmény és 1 mondta magát újvidékinek. Ekkor a város területe 27 688 katasztrális holdat tett.

Sebese Bassett Vilmos: Újvidék és környékének leírása és útmutatója. Újvidék, 1901

A legszűkebb városi vezetőség rövid életrajzokkal és fényképekkel mutatkozott be. A polgármesteri posztot Stevan Pecija Popović királyi tanácsos, a városi főkapitány tisztségét pedig dr. Demetrovits Vladimir töltötte be.

Kovács S.

ÁRUHÁZ „A GÓLYÁHOZ“

Ujvidék,

PÓUTCA 25. SZ.

Kelje a kíváncsi lemezt figyelmi gondosan lemezt
 uti adhatón sifji és gyarmel ingeben, gallirokban, kic-
 lőkben, váson- és kális kőzökben.

Nagy esztés valódi angol és „Sto“-féle kalapokban.
 Különb. oldalú és keskenyebb és szélesebbekben. —
 Különb. ajtója női ruhákban, pamutanyagok, csipkék,
 szallagok, Dr. Dáger-féle ingek és nadrágok,
 kékben és más színűkben, kékben és más színűkben, más
 színekben és más színűkben, kékben és más színűkben,
 egyéb és más esztés anyagok.

Dás és nagy oldalú és más színűkben. Különb.
 és egyéb esztés és más színűkben.

Olaj és más esztés! — Kétszínű kőzök!

Kovács S.

WARENHAUS ZUM „STORCH“

Neusatz,

HAUPTGASSE NR. 25.

Langfischl dem p. t. Pöhlmann sein reich sortiertes
 Lager in Kissen- u. Kinder-Körnern, Käse, Marmeladen,
 Limonen- und Salat-Fische.

Reich Assortiments in echt englischen — „Sto“-schen
 Hüten, in verschiedenen Korsetten und allen Kleidern,
 sowie Auswahl in Damen-Kleider-Ausparn, Westen,
 Spitzeln, Bänder, Dr. Däger'sche Korsetten u. Kissen. Alle
 Sortungen Sommer- und Winter-Wolle in verschiedenen
 Farben. — Feines Handarbeiten, Handarbeiten-Engelchen,
 gestricke u. Seidenhandschuhe, Seidenstrümpfe u. Fächer.

Reiches Lager in Regen- u. Sonnen-Schirmen, Kleider
 mit vorzüglichsten Schnitt in bester Qualität.

Billige und feinste Waare — Solide Bedienung.

A Gólyához címzett áruház hirdetése

Ezután a városban működő ügyvédek névsorát tette közzé a szerző, az egyes személyek neve mellett a többi tisztségüket is felsorolta. Így dr. Horváth Géza egyben a városi főügyész és az Előlegezési egylet jogtanácsosa is, Nemes Sándor neve mellett pedig az is fel van tüntetve, hogy az *Újvidéki Hírlap* tulajdonosa.

Majd az orvosok névsora következett, utána pedig a mérnököket és a tanügyben dolgozó kiemelkedő személyeket mutatta be.

A városi intézmények közül hosszabban ismertette a Matica srpskát és akkori elnökének, Antonije Hadžićnak az életrajzát.

A pénzüintézetek közül fényképes ismertetés illette meg a Központi Hitel Intézetet, melynek épülete az első igazán banknak tervezett és épített épület volt, az 1864-ben alapított Újvidéki Takarékpénztárat és a Szerb Kölcsön Segély- és Takarékegyletet.

A szállodákat a főtéren elhelyezkedő Erzsébet Szálloda és a térnek az akkor Ferenc József nevét viselő másik oldalán elhelyezkedő Grand Hotel Mayer képviselte, melynek ismertetése mellett a tulajdonos Mayer Imre kérte az Újvidékre látogatók „szíves támogatását”. Az ipari létesítményeket Konrad Thiel futaki sodronygyára, Häfner Károly Első Újvidéki Hengermalma képviselte, valamint Witz Ferenc „Első Délmagyarországi sodronyszövet, fonat, rács-, madracz és szitaárú gyára” tette közzé „képes árjegyzékét ingyen és bérmentve”.

Legnagyobb számban azonban az újvidéki üzletek hirdették és kínálták portékájukat, ami külön bővebb ismertetést érdemelne.

De nem kell megfélekedni a Grossinger Gyógyszertár szitakötővel díszített hirdetéséről sem, melyben a tulajdonos büszkén tudatja a rászorulókkal, hogy ez volt az első Újvidéken alapított gyógyszertár, 1771-ben Körber Ferenc hozta létre, de már hetvenhét év óta a Grossinger család tulajdona. Kassovitz Zsigmond szállítmányozási és bizományi üzletére szerette volna felhívni a figyelmet, azt ígérve, hogy „mindennemű gyors és teher szállítmányokat továbbít úgy bel-, mint külföldre, bútor szállításokat is vállal, cége pedig egyedüli képviselője a Hirsch-féle gyorsárú gyűjtő forgalomnak”. Kőbányai sörraktárában naponta volt friss töltés, ami ékesen tanúskodik arról, hogy annak idején is voltak meleg nyarak Újvidéken, és az újvidékiek szívesen hűsöltek egy pohár hideg sör mellett már akkor is.

A VÁROS MODERNIZÁLÓDÁSA

A gazdasági fellendülés, mely ha nem is volt látványosan gyors ütemű egész Magyarországon, az előrehaladást, a városiasodást, a modernizálódást eredményezte.

A vasúti közlekedés megindulása után, melynek jelentőségéről már beszéltünk, 1885-ben Lajric Ignác a közlekedési minisztériumnál az Újvidék és Pétervárad közötti telefon-összeköttetés jogának a megszerzésén ügyködött. Ebben az évben készült el Újvidék első városi térképe is, melyet Szauter József mérnök rajzolt meg a városi tanács megrendelésére.

A városi tanács a XIX. század utolsó két évtizedében szinte folytonosan két nagy városi vállalkozással, az újvidéki új városháza építésével, valamint a vízvezeték- és csatornahálózat terveinek a megrendelésével foglalkozott. Mindkettő a ma is ismert módon, pályázat útján bonyolódott le.

Az új városháza építésére meghirdetett, jeligés pályázatra sorra érkeztek a pályaművek, melyeket a szorgos városi tisztviselők nyilvántartásba vettek, majd a pályaműveket kiállították, és csak ezután került sor a döntésre. A pályázatot, mely négyszáz forint pénzjutalomból és a mű kivitelezésével járt, Molnár György újvidéki építész nyerte meg. Úgy látszik, az ő terve sem tetszett azonban teljes egészében a városi bizottságnak, mert bizonyos változtatásokat kért a tervezőtől. Mindez 1886-ban történt, az építkezést azonban csak 1893-ban kezdték meg Cocek József és Lehrer György vállalkozók. A városi közgyűlés az új városháza dísztermében 1895. május 3-án ülésezett először.

A másik nagy munka a vízvezeték- és csatornahálózat kiépítése, mely életfontosságú volt Újvidék városának, de nem volt olyan egyszerű, sem olyan sikeres, mint az új városháza építése. A város az első ajánlatokat ugyanabban az időben kezdte gyűjteni, amikor a városházára vonatkozó ajánlatokat is. Szinte az egész Monarchia területéről érkeztek pályaművek, de a városi bizottság egyiket sem találta

megfelelőnek. Újvidék területén ugyanis a Dunán kívül egyetlen olyan vízforrás sincs, amely elfogadható minőségű és elegendő mennyiségű vizet tudna biztosítani a városnak. A dolog még az államot képviselő főispánt is izgatta, ezért a sikertelen pályázatnak a felülvizsgálására bekérte az összes iratot, segíteni azonban nem tudott. Az első javaslat 1892-ben Knut Károly budapesti mérnöktől és egy brüsszeli cégtől érkezett, akik a városi vízvezeték vízellátását a Duna vizének a megtisztításával szerették volna megoldani. Két év múlva, 1894-ben megkezdték a város talajvizeinek a vizsgálatát, 1905-ben körülbelül ötven próbafúrást végeztek, eredménytelenül. Majd 1911-ben Forbat Imre budapesti mérnököt bízták meg a vízvezeték kiépítésével, de a munka kivitelezését megghiúsította az első világháború. Újvidéknek a későbbiekben sem volt szerencséje a vízvezetékkel, mert az elsőt, az úgynevezett Kis vízvezetéket csak 1953-ban építették meg.

A városiasodás egyik alapfeltételéről sem feledkeztek meg az újvidéki városatyák, mégpedig az utcák kikövezéséről és rendben tartásáról. Ezekben az években téglázták ki a Temerini, a Futaki és a szép nevű Rozmaring utcát, és ekkor kötött szerződést Újvidék város tanácsával Kaszovic Sámuel az újvidéki utcák tisztán tartására és locsolására. Az örökös por problémáját szerették volna így megoldani, mert erről az újvidéki újságok nagyban cikkeztek.

A városi tanács, Stevan Pecija Popović polgármester és Parčetić Felix főispán azonban, úgy látszik, nem találták kielégítőnek az újvi-

déki gazdaság fejlődését sem, és egy különbizottságot alakítottak azoknak a feltételeknek és lehetőségeknek a kivizsgálására, hogy az ország más részeiből jövő vállalkozók mi módon tudnák tőkéjüket befektetni Újvidék iparának a fellendítésébe.

A munkásság is szervezkedik már, különböző szociális követelésesei vannak, és ez időben már a munkásság általános jogaiért is harcol, a fizetett vasárnapért, a munkástörvényhozásért és az általános választójogért.

Így Újvidék Nagybecskerek mellett azon ritka városok között sorakozott fel, amelyek már 1890-ben szervezeten ünnepelték a május elsejét. A budapesti munkásnaggyűlést táviratban így köszöntötték: „Legyünk egységes testvérnép. Ne válasszon el bennünket sem vallás, sem földtáj. Szívünk mélyéből küldjük a szolidaritás éljenét. Üdvözlnek benneteket és kézszorításukat küldik az újvidéki munkások!”

A SZÁZADFORDULÓ ÚJVIDÉKE KARÁCSONY ELŐTT

December, az advent ideje, az újvidéki gyerekek számára is az ünnepvárás, a Mikulás és a karácsony időszaka volt és az ma is. Persze Újvidéket mint többnemzetiségű és többvallású várost ebben is az eltérő szokások jellemezték. A görögkeleti vallásúaknál és zsidóknál az ajándékozás ideje nem esett egybe a katolikussal, reformátussal és evangélikussal.

Ezért amikor az újvidéki gyerekek Mikulás- és karácsonyi ajándékai után kezdtünk kutatni, ismét egy ismertetett kiadvány, a Sebesi Bassett Vilmos 1901-ben megjelent, *Újvidék és környékének leírása és útmutatója* című után kellett nyúlnunk. Természetesen úgy, hogy az egyes újvidéki üzletek árajánlata és áruhirdetése alapján próbáltuk megállapítani, mi is lehetett az, amit egy újvidéki gyerek a múlt századfordulón ajándékba kapott, és a városban hol lehetett megvásárolni.

Így Urbán Ignác 1880-ban alapított könyv-, papír-, író-, rajz- szer-kereskedésének hirdetésében a levélpapírdobozok, képeslapalbumok, emlékkönyvek és sok más alkalmi ajándék dús választékát ajánlotta.

Az Andrássy utca sarkán, a római katolikus templom mellett, Steiner Gyula a Vasemberhez címzett, a kor követelményeinek megfelelően, gazdagon felszerelt áruraktárában, a bőr és szövött kesztyűk nagy választékán kívül a bőrerszények, hímzett tárcák, illatszerek, fogpaszták és szappanok mellett a nők és a gyerekek számára varrt kötényeket lehetett venni.

Fiú- és gyermekruhát az újvidéki főutcán a Jelinek-féle üzletben lehetett méretre rendelni, de külön megemlítik a hirdetésben a különböző gyerekosztümök varrásának a lehetőségét is.

Baumgartner Lőrinc az Angyalhoz címzett „delicatess, festék és rövidáruüzlet”-ének hirdetésében a finom cukor, kávé, rizs, olaj, tea, rum és „cognac” mellett „különlegesen nagy karácsonyi és újévi ajándék” vásárlásának lehetőségével csábította a vevőket.

Gyerekcipőt Roman Teschner Kígyó utcai üzletében lehetett rendelni, szolid áron. Gyerekjátékot pedig Stein Mór A három arany csillaghoz címzett főtéri üzletében láthattak az újvidéki gyerekek.

Szintén az újvidéki főutcán volt Fischer Sándor A kedvenchez címzett áruháza, ahol állandó jellegű volt a játék s a karácsonyi, újévi és alkalmi ajándékok kiállítása. A kiadványban az üzletről készült fénykép alapján, melyen az utcára néző két kirakat van, nem is olyan megvetni való a választék és a mennyiség.

A karácsonyi ünnepekre, de lehet, hogy a téli hónapokra általában az édességek fogyasztásának a megnövekedése a jellemző, melyek közül hadd beszéljünk Klein Oszkár a Vörös Kereszthez címzett illatszer- és vegyszerboltjáról, az egyedüliről, amelyben Újvidéken igazi pesti Kugler bonbont lehetett vásárolni, míg a Futaki utcán levő Hajek Fülöp-féle cukrászda kínálta az édesszájú újvidéki gyerekeknek különleges süteményeit, de nemcsak azoknak, hanem szüleiknek is, akik természetesen ha tehették, gyerekeiknek ajándékokban, süteményekben gazdag és boldogsággal teli karácsonyi ünnepeket szerettek volna biztosítani, akárcsak mi is ma.

A DUNA MENTI VÁROS I.

A DUNA

Mint minden folyó menti város lakói, az újvidékiek is szerelmesek saját folyójukba. Azt tartják róla, hogy ez a vén legény sohasem csapja be őket, mert halászhai ismerik, mint a tenyerüket, meg vannak győződve arról, hogy tudják, hol vannak és milyenek az örvényei, hol húzódnak sekély részei, hogy hol legjobb a fogás, még akkor is, ha halászcsonakjukból üres szákkal szállnak ki, mert hát ez is megszokott történni. Az író Vida Ognjenović sorai is ékesen bizonyítják, hogy Újvidék városképének és az újvidéki ember életének a Duna, ez a legnagyobb folyónk, elválaszthatatlan része. A folyó ugyanis nemcsak a tájat szépítette és szépíti, hanem földrajzi és stratégiai jelentőségével döntően hozzájárult Újvidék várossá fejlődéséhez. De nézzük most a földrajzi adatokat.

Az újvidéki község területére Begečnél lép be a Duna és Koviljig, mintegy 50 kilométer hosszúságban folyik rajta keresztül, a Feke-

Az Újvidéket Péterváraddal összekötő hajóhíd

te-tengeri torkolatától számítva az 1283. kilométertől az 1233. kilométerig. Újvidék községet és magát a várost is két részre osztja fel. Az északi bácskai részre és a délire, a szerémségre. A szerémségi oldalon Pétervárad kivételével, mely Újvidék város szűkebb területéhez tartozik, Kamenica (az egykori Kamonc), Bukovac és Ledinci tartozik a dunai települések közé, a bácskai oldalon pedig Újvidék, Csenej, Piros vagy Rumenka, Stepanovićevo, Kiszács, Káty, Budiszava, Kovilj, Begeč, Veternik és Futak.

Az újvidéki részen a folyó medrét az úgynevezett „dunai vetődés” jellemzi, mely a Fruška gora északi oldalára támaszkodik. Ezért van az, hogy a folyó jobb partja nem annyira tagolt, és rövidebb is a bal partnál. A jobb partot több helyen hosszabb távolságokon a Duna fő sodrása ostromolja, mely eróziós területeket hoz létre, így földcsuszamlásokat idéz elő. Például a Péterváradot és Kamenicát összekötő úton is.

A bal part többszörös meanderes tagoltsága geológiailag érdekesebb, mert a feltevések szerint az alluviális és a diluviális korszak végén (mintegy 20 000 éven keresztül) képződött. A folyó által feltöltött holt ágak maradványai még ma is megtalálhatók egész Dél-Bácska területén. Többek között egy ilyen maradvány a Jegricska is.

De vannak a mai meder mentén is hasonló geológiai képződmények, melyek állandóan vagy csak időszakosan, a magas vízszintek idején telítődnek meg vízzel, mint a begeči üreg vagy a futaki, újvidéki Kis-Dunák és a Kovilj melletti Arkanj holt ágak labirintusai.

A meder Péterváradnál, ahol a folyó a pétervárad sziklába ütközik, csak kétszáz-háromszáz méter széles, Futaknál és Begečnél viszont az ezer métert is eléri.

A Duna vízállását két maximum és két minimum jellemzi. A tavaszi első vízszintnövekedést az alpesi havak olvadása idézi elő, majd a kora nyári esők tetézik a már így is áradásnak indult Duna víztömegét. Újvidéknél a legmagasabb vízállások a mérőléc 528. fokozatánál vannak. Ezek a nyári magas vízállások az olvadás és az esőzések megszűnésével, valamint a hőmérséklet növekedésével, a nagyobb kipárolgással szűnnek meg. A vízállás minimuma októberben van, s az október végi őszi esőzések szüntetik meg.

A gondot természetesen mindig a végletek okozzák: a nagyon magas vízállások, amikor a városban árvízveszély fenyeget, vagy be is következik az árvíz. Például 1876-ban, amikor a belváros, így a Duna utca is víz alatt volt, 1940-ben pedig a szorgos telepi lakosság házeit mosta alá és rombolta le az ár, vagy az 1965-ben bekövetke-

Árvíz Újvidéken 1876-ban

zett, amikor az újvidéki Limán lakónegyed és a többi peremvárosi település életét a homokzsákok és az állandó őrszolgálat jellemezték. Az alacsony vízállás a város szennyvizeinek az elvezetésében okozott és okoz bajt.

A Duna nemzetközi folyó, amelyet a bécsi kongresszuson 1815-ben aláírt, a folyók szabad hajózásáról szóló konvenció, majd 1856-ban a krími háborút befejező párizsi békével megerősített döntés szabályoz, mely szerint a Dunán is, mint minden más nemzetközi folyón, a hajózás a nemzetközi normák és szabályok alapján történik. Az első világháború befejezése óta erről a Duna-bizottság gondoskodik, s így a Duna Újvidéknél is, mint ahogyan a németországi Ulmtól a Fekete-tengerig, szabadon hajózható. Talán csak így válhatott azzá, ami a Fekete-erdőtől a Fekete-tengerig összeköti az embe-
reket és a tájakat, olyanná, amilyennek Danilo Kiš is látta és érezte, s érzi ma is minden újvidéki.

NYÁR

Újvidék lakóit is megviselik és megviselték az olyan időjárási viszonyok, amelyek eltértek az átlagtól. Így vagyunk mostanság is, amikor a hőmérő higanyszála gyakran jóval a 30 °C felett jár. Nyár van, de úgy istenigazából. De nemcsak vannak, hanem voltak is Újvidéken olyan

emlékezetes nyarak, amelyekről feljegyzések tanúskodnak, illetve amelyekről a levéltári okmányokból vagy az egykori sajtóból értesülhetünk, mert már a századfordulón is az időjárás-jelentés, ha nem is olyan pontos, mint a mai, állandó rovatként szerepelt az újságokban.

Így van tudomásunk ma arról, hogy 1888. augusztus 21-én talán valamilyen rekkenő hőség után Újvidéken nagy jégveréssel járó vihar tombolt, mely a szőlőskertekben okozott tetemes károkat, majd 1899 júliusában verte el az újvidéki határ egyes részeit a jég. 1905-re az évi időjárás-előrejelzések nagy erejű szeleket, viharokat, nagy hidegeket és hősegeket sejtettek, s a rákövetkező 1906. év is a jégverésről emlékezetes.

Úgy tűnik azonban, hogy igazán rekkenő hőség 1911-ben lehetett, mert az újságok arról tudósítottak, hogy emberemlékezet óta Újvidéken nem volt akkora meleg.

Nem is mondhatjuk ezek szerint, hogy azok a valamikori nyarak olyan nagyon különböztek a mi nyarainktól, talán csak azért tűnnek izgalmasnak, mert mi nem éltük meg őket, s ezért tűnnek a régi újvidékiek nyári tevékenységeiről, elsősorban a dunai fürdésről szóló hírek is izgalmasabbnak és kalandosabbnak, mint a maiak.

Úgy látszik, hogy 1827-ben az újvidékiek a Duna túlsó partjára, Kamenicára jártak fürödni, mert a dunai fürdőzésről szóló első levéltári adat is erről tanúskodik. Ez a hír pedig nem más, mint egy újvidéki halászt ért kellemetlenség és anyagi kárát bizonyító tanúvallomás. Ezt a vallomást egy Andreas Gold nevű dunai halász tette Jakob Reis esetével kapcsolatban. A halász ugyanis az újvidéki lakosokat szállította csónakon a Limánról a kamenicai oldalon levő fürdőhelyre, miközben dunai rákot árult nekik. Amikor azonban szerette volna megfizettetni szolgáltatását és az eladott rák árát, fizetség helyett olyan verést kapott, hogy tizenkét napig munkaképtelen volt, és így napi négy forint keresettől esett el. Arról, hogy Jakob Reisként sikerült-e valaha is elégtételt szereznie sérelmére és az őt ért anyagi kárra, már nem találunk adatot.

A későbbiekben, az Újvidéket körülvevő dunai holt ágak lecsapolása és az alacsonyban fekvő részek feltöltése által az újvidéki parton is akadtak fürdésre és strandolásra alkalmas homokos szakaszok, melyek közül talán az egyikből lett a ma is oly közkedvelt újvidéki strand. A múlt századi hírek azonban a folyami fürdőről és az úszóiskoláról, a „Schwimmschul”-ról a mainál valamivel feljebb, a hajóhid mellett tudnak. Az úszóiskoláról maradtak fenn fényképek is, így hát erről a hordókon lebegő fából készített, mind a négy oldalról körülkerített

dunai „medencé”-ről van elképzelésünk, de az újvidéki dunai népfürdőről, sajnos, nincs. Pedig az 1906-ból származó adatok a két létesítményt együtt emlegetik. Az újvidéki városi tanács abban az évben még idejekorán szeretett volna gondoskodni erről a nyári időszakban használatos létesítményről, mert már áprilisban árlejtést írt ki, melyre minden jó hírben álló ácsmestert és famunkát végző vállalkozót meghívtak 27-ére a városházára, hogy tegyék meg árajánlatukat. Név szerinti meghívót kapott Adolf Henrik, Basztalovics István, Beck Károly, Guszek István, Teschner András, Peikert Viktor és Pekló Jakab. Az árlejtés feltételeit Vulkó Sándor városi mérnök hét pontba foglalta, többek között azt is, hogy a dunai népfürdő felállításával tizennyolc nap alatt kell elkészülni, és a teljes kifizetésre csak a munkálatok átvétele után kerül sor. Az árlejtésen a munkát Basztalovics István ácsmester kapta meg, s ha nem is tizennyolc nap alatt, de a fürdőidény kezdetére, júniusra, elkészült a városi dunai népfürdő felállításával.

Talán ekkor költözött az újvidékiekbe ennek a ma már szenvedélynek mondható nyári időtöltésnek a kisördöge, melynek az elkövetkező évtizedek folyamán európai híre lett. Ezért, amikor nyár közepén az átutazó idegenek az egykori Strand úton emberfolyamot látnak közlekedni a még megmaradt, szinte égisz erő nyárfák hűse alatt, tudja meg, hogy Újvidék apraja és nagyjja, ha teheti, a dunai strandra tart. Nyár volt és van Újvidéken.

A STRAND

Augusztus közepe van. Újvidéken még mindig tombol a nyár, és az egyik legnépesebb hely ezekben a napokban természetesen az újvidéki dunai strand.

Erről a fürdőről 1907-ben az Újvidéken szerb nyelven megjelenő *Trgovačke novine*-ben (Kereskedelmi Újságban) dr. Lazar Marković írt bővebben, s nem hiányoztak cikkéből a bíráló észrevételek sem. Először dicsérte a fürdőt, annak hasznosságát, a lakosság érdekeit szolgáló „szükséges” intézménynek nevezte. Majd az elmarasztaló észrevételekre tért rá, először is a fürdőhasználati díjat sokallta. Az ötven- és hatvanfilléres fürdési díj, melybe az elmaradhatatlan borralvót is beleszámolta, a napi kétszeri fürdéssel nézete szerint szinte kifizethetetlen volt. Az előfizetés árát is magasnak tartotta, s hiányolta a családi és a havi bérletet, melynek magasabb ára csak a meleg hónapokban lett volna indokolt.

Majd elmarasztalta a női fürdőközönségnek szánt elkülönített fürdőt. „Az újvidéki nővilág” szerinte igen szenvedhetett, hiszen a nők naponta csak egyszer, méghozzá a reggeli órától 11-ig fürödhetnek itt. Abban a napszakban, vélte Marković, amikor a nőknek a „legtöbb tennivalójuk akad”. Ezért Lazar Marković írásában külön női fürdő felépítését szorgalmazta, ahol az újvidéki „hölgyek és nők” egész nap lubickolhattak volna.

Kezdeményezéseinek sora azonban ezzel még nem ért véget. Szerinte az újvidéki fürdő általában is bővítésre szorult, mert a földényben így sem volt elegendő hely a fürdőzők számára. Számталanszor megtörtént, hogy egy órát is várni kellett a fürdőbe jutásra és a szabad öltözőre. Megunva a tolakodást a fürödni vágyók izzadtan és porosan hazamentek vagy a vashídon keresztül, a legnagyobb hőségben a Duna túlsópartjára kellett kutyagolniuk a hűsítő fürdésért. A fent említett nehézség miatt sok szerb arra kényszerült, hogy a városi katonai fürdőbe menjen, amely messze van, és estefelé ott igen meleg van, mert a napsugarak akkor érik a legjobban. „Mi arra kérjük a városi hatóságokat – írja –, hogy ezeket a jóindulatú észrevételeinket vegye tudomásul. De ha ezeket a megjegyzésben felsorolt hiányosságokat nem lehetne kiküszöbölni, jó volna, ha az újvidéki szerbség megegyezne, és egy új dunai szerb fürdő felépítését szorgalmazná.” Az utóbbiakból tehát kiderül, hogy dr. Lazar Marković „jóindulata” mögött más is rejtőzött.

A dunai fürdőhelyek közül ma is talán a legismertebb, sőt európai híru az újvidéki Strand. Természetesen meg kell különböztetni a fent említett dunai népfürdőtől, nemcsak a név és a hely miatt, hanem értelemben is. A strand szó fürdésre alkalmas, folyó- vagy állóvíznek homokos, fövényes partját jelenti, mely napozásra is alkalmas, de a „strandfürdő” elnevezés még finomít ezen a meghatározáson, és a különbséget a napozásra alkalmas hely rendezettségében és mindkét nembeliek egymás melletti fürdési lehetőségében definiálja.

Ez az újvidéki strand hivatalosan csak 1911-ben lett strandfürdő, előtte ökoritató és -úsztó hely volt. A Duna itt a túlsóparttól sodródó és itt leülepedő homokból aránylag nagy kiterjedésű, sekély partszakaszt alakított ki, ebből a jóságításra is alkalmas helyből lett tehát ez a ma is közkedvelt strandfürdő. A strandot 1913-ban az Apollo nevű részvénytársaság bérelte ki a várostól, és építette fel fából az öltözőket és egy vendéglőt a főbejáratnál nem messze. Ekkor dőlt el talán az is, hogy az újvidéki limánok feltöltésére és a gátépítésre tervezett és részben kiépített keskeny nyomtávú vasút a nyári sze-

Az újvidéki strand

zonban robogóként az egykori Szerémi utca sarkától a Strand úton, a Magyar Királyi Állam Vasutak aluljárója alatt elhaladva az újvidékieket kedvenc fürdőhelyükké vált strandjukra vigye.

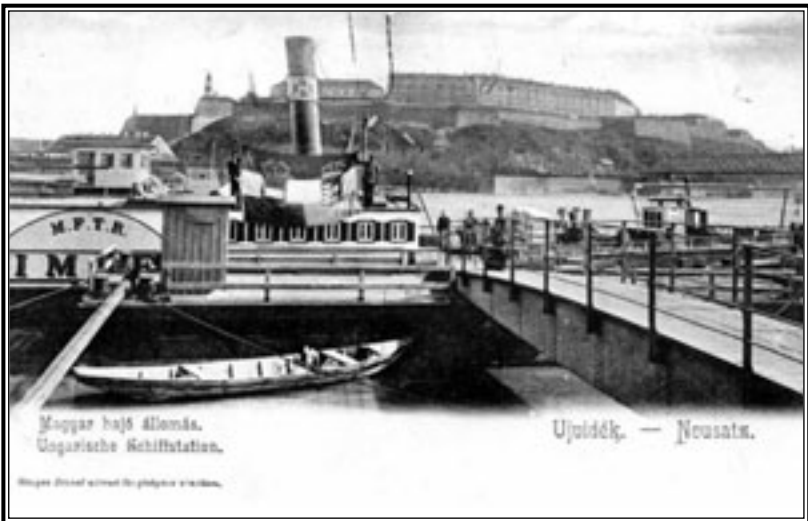
Az augusztusi nagy melegekben az időt Újvidéken is Szent Istvánnap előtt és után határozták meg, ha még nem is a mai értelemben, hanem kizárólag egyházi ünnepként és sokak névnapjaként ünnepele-ték. „Za Svetog Stevana” – mondták a szerbek is, mert voltak olyan

újvidékiek, akik dr. Lazar Markovićot megcáfolva, ha más nem, de a szenteket tiszteletben tartották. Mi pedig elmondtuk mindezt Újvidéken, 1998 augusztusában, két nappal Szent István napja előtt.

ÚJVIDÉK ÉS A DUNA

Az újvidéki ember életének, függetlenül attól, hogy a város történetének mely időszakáról van szó, a Duna és a hozzá kötődő gondok és örömök elkerülhetetlen részei voltak mindig is.

Nyár van, ezért most inkább azokkal a kötődésekkel foglalkozunk, amelyek az élet szebbik, kellemesebbik oldalát alkották. Egy ilyen, a Dunához és az újvidékiek vízi életéhez kötődő tevékenység a csonakázás és az evezés volt. E tevékenység természetesen a Duna latin névváltozata alapján Danubiusnak nevezett evezősegylet keretében folyt, mely 1885-ben alakult meg, ekkor már mint modern evezősegylet, mert kezdeteit a sporttörténészek a dr. Laza Kostić alapította általános Tornász, Tűzoltó és Evezős Társulatban keresik, mely 1872-től tevékenykedett a városban.

Az újvidéki hajóállomás

A Danubius elnevezésű evezősklub 1885-ben Menrath Viktor újvidéki kereskedő indítványára alakult meg. Az alakuló közgyűlésen, melyet március 28-án tartottak meg, statútumot és működési alapszabályzatot is hoztak. Kezdetben az egyesületnek csak tizenegy tagja volt, legnagyobb számban kézművesek, kereskedők és tisztviselők. Az evezés a drága sportágak közé tartozott, mert a tagoknak egyedül kellett pénzelniük a felszerelés beszerzését, ezért a tagság létszáma csak igen lassan növekedett.

Az edzésekről sajátos naplót vezettek, melyben részletesen beszámoltak „a vízreszállásról”. Az első vízreszállás és próbaevezés 1885. május 10-én volt, leírása a következőképpen hangzott: „Az első próbaevezés. Jó időjárási feltételek, napos, szélmentes időben, meghatározatlan céllal. Indulás délután 3 órakor. A legénység: Vitorsek, Savin, Leluh, Balla, Menrath és Frank, vezető kormányos Meier Károly. Fölfelé, víz ellenében a kamenicai sziget közepéig. Ekkor a legénység elhatározta, hogy körül csónakázza a szigetet, majd a sziget csúcsának az elérése után Kamenicáig eveznek. Egyórás pihenő után tértünk vissza. Meier Károly, kormányos, saját kezűleg.”

1887-ben az evezősegyület taglétszáma már huszonegyre nőtt, majd pangás állt be. Ez az állapot a század vége felé valamelyest javulni kezd: 1908-ban százharminchárom, 1914-ben pedig már kétszáz a tagok száma, ami már tömegesnek mondható. Az egyesület alapszabályát a belügyminisztérium 1906-ban hagyta jóvá. Határozott céljai vannak, többek között, hogy „az evezés gyakorlásával a tagok testi ereje megnövekedjen”. Ezt pedig rendszeres edzéssel és kedv-telésből való evezéssel szerették volna elérni.

A tagságnak egyenruhája is volt: kék-fehér sapka, kék-fehér trikó, átlósan egy sárga csikkal, melyre az egyesület nevét hímezték rá, rövid kék nadrág sötétkék övvel, kék kabátka és fehér vászoncipő bőrszegéllyel.

Az új tagok felvétele bizonyos feltételekhez volt kötve. Senki sem lehetett tag addig, amíg valaki a már meglévő tagságból nem ajánlotta, s ha kiskorú egyénről volt szó, a szülők írásos beleegyezésére is szükség volt. A tagfelvétel az egyesület közgyűlésén történt szavazás utáni döntéshozatallal. Az egyedüli megmásíthatatlan feltétel azonban az úszni tudás volt.

Az egyesület első hajója egy hatevezős, kormányos hajó volt, melynek a Stefánia nevet adták. A kétevezős kormányos csónakot Ambróziának keresztelték. Ezenkívül volt még két iskola- és egy négyevezős klinker csónakjuk.

Az 1885-ben alakult újvidéki evezősegylet csónakháza

A tagság és a csónakok számának a megnövekedésével szükség volt egy épületre is, melyet először a Folyami Hajózási Társaságban találtak meg, majd a vágóhíd melletti kisebb faépületet használták erre a célra, onnan a híd közelében, a sáncoknál a parton épített helyiségekbe költöztek.

Az első világháború előtti években a Danubius nemcsak közönséges sportegylet volt, hanem az előkelő újvidékiek találkozóhelye is.

Jelentős eredményeket is elért a tagság. 1910-ben a szegedi regattán a kétevezős csónak a második helyen végzett, Jovan Lakić, Jaša Kazarev és Ivica Polit pedig egy kétevezős kormányos hajón Bécstől Orsaváig túrázott. Az Eszéken 1912-ben megtartott regattán az újvidéki kétevezős kormányos csónak az első helyet szerezte meg. Az egyéni távokon Tisler Aladár 2098 kilométeres kitűnő évi eredménnyel jeleskedett.

A Danubius Evezősegylet máig tartó története pedig arról tanúskodik, hogy az alapítók munkája nem volt hiábavaló.

A DUNA MENTI VÁROS II.

HAJÓK A FOLYÓN

Újvidék gazdasági fejlődésének egyik meghatározója a kereskedelem volt, melyre a közlekedés fejlettsége is kihatott. Amikor erről beszélünk, Újvidék esetében mindig a szerencsés véletlent, a földrajzi helyzetet emlegetjük, a szárazföldi és vízi utak kereszteződésének a tényét. Ezért talán természetes, hogy figyelmünket nem kerülheti el a vízi közlekedés, a hajózás sem.

A közlekedési módok jelentősége koronként változott. A vízi közlekedésnek egykor sokkal nagyobb jelentősége volt Újvidék életében, mint ma. Ezért is foglalkozunk vele ebben a rövid történelmi visszapillantásban.

A dunai hajózás – mind a teher-, mind az utasszállítás – kezdetben nagymértékben a pétervárad katonai parancsnokság által szervezett, irányított és ellenőrzött tevékenység volt.

Így a dunai hajósok összes ügyes-bajos dolgait is ők rendezték. Erről tanúskodik a XIX. század első évtizedében, pontosabban 1811-ben történt folyami szerencsétlenség előidézőjének, Bartók Imre hajótulajdonosnak az esete is. Bartók hajójával a kincstár számára szállított árut, s dereglyéjével a dunai hajóhidnak ütközött. A katonai parancsnokság a kár fejében lefoglalta a hajót. Folyamodványában a várparancsnokságtól kéri vissza vagyonát, mert nem tagadja vétkeségét, de kéri a hajóhidat kezelő legénység felelősségének a kivizsgálását is. Az ő esete nem volt egyedülálló, tehát a hajóforgalom is igen élénk lehetett.

Az újvidéki oldalon nem volt állandó kikötő, ezért a budai Helytartótanács 1812-ben parancsot küldött, hogy a város a Duna partján határozza meg azt a helyet, ahol a hajók állandó jelleggel kiköthetnek.

Majd 1813-ban egy újabb felszólítás érkezik, mégpedig arra vonatkozóan, hogy a város lakossága ne kereskedjen az árut szál-

lító hajók legénységével, és minden ilyen kísérletet jelentsenek a péterváradai katonai hatóságoknak.

Hogy Újvidék városa mit tett ez ügyben, arra nem derül fény, de az újvidéki oldal a Duna vízének szabályozása előtt feltehetően nem mindig volt alkalmas kikötésre. Erről a Duna szabályozásának megálmodója, Széchenyi István is meggyőződhetett, amikor 1830-ban ez ügyben a Vaskapu felé hajózott. Naplójában írt péterváradai élményeiről. Június 28-án Bánostornál elhagyta hajóját, és egy kisebbel Futakra, Forray báróhoz hajózott. „Nem maradtunk sokáig, Péterváradra hajóztunk. (A Desdemona reggel 10 órára érkezett Péterváradra, tehát 32 óra hosszát ment Apatinból a nevezett váráig.)” Feltehetően a következő éjjelt is Futakon töltötte, mert másnap így folytatta: „A szél jóval erősebb lett. A Desdemonát valósággal kivetette az újvidéki partra, ahol legénységünket derékig a vízben állva a hajót vonszolván találtuk.” (. . .) „Kamenitzben megtekintettük Martzibányi Márton etablissementjét. Szárazföldi úton vissza Péterváradra. Fekvése rendkívüli szép. Újvidék olyan hely, mint Komárom. A Duna itt igen szűk . . . A parancsnokság részéről oly csekély előzékenységet tapasztaltam, hogy lemondunk a vár megtekintéséről.” A naplóból az is kiderül, hogy a további hajózásra itt Péterváradon kellett Széchenyinek valamilyen engedélyt kapnia, amit megtagadtak tőle. Az erről szóló levelet, bevallása szerint, a zimonyi határátlépésnél soha nem mutatta meg.

Ittjárta után egy évvel, 1831-ben kezdődött el a rendszeres gőzhajózás a Dunán, mégpedig a Duna Gőzhajózási Társaság hajóival. Ezek a hajók rendszeres járatként Bécs, Pest, Zimony és az al-dunai kikötővárosok között közlekedtek, természetesen Újvidéket is érintve. Az I. Ferenc nevét viselő hajó érkezését a Gőzhajózási Társaság kirendeltsége előtt az újvidékiek rendkívül nagy érdeklődéssel fogadták. A gőzhajó érkezése sokáig attrakciónak számított a város lakossága szemében. Ezzel érkeztek a távolból jövő utasok és vendégek, a megrendelt árut is át lehetett venni, de a távolból érkező híreket is ott lehetett legelőször megtudni.

A gőzhajó kikötője és annak karbantartása állandó témája volt a városi hatóságoknak és a Gőzhajózási Társaságnak. Ezekből az okmányokból tudjuk, hogy 1863-ban a város jóváhagyta annak a falépcsőnek a tervét, mely nagymértékben megkönnyítette a hajóba való ki- és beszállást.

*

A dunai hajózás múltját vizsgálva és azt a maival összehasonlítva szembevetendő napjainkban a teljes utasforgalom hiánya. Ami az áruszállítást illeti, ott még talán mindig használható lenne az a hirdetés, melyet 1888-ban adtak fel, miszerint a Dunai Gőzhajózási Társaság mindennemű áru szállítását vállalja.

A már említett komolynak mondható távolsági hajójárat Bécs és az al-dunai kikötők között, mely Újvidéket is érintette, természetesen nagy hatást gyakorolt a város gazdasági, társadalmi és kulturális életére is.

A Dunai Gőzhajózási Társaság állandó összeköttetésben állt a városi hatóságokkal és Újvidék város magisztrátusával, mert Pétervárad katonai jelentőségének a csökkenésével a Duna-partnak egyre nagyobb része a város fennhatósága alá került. Így a kikötőnek használt partszakasz bérbérvételéről s az erre vonatkozó szerződések feltevéleiről is a város döntött. Az okmányokból tudjuk, hogy 1886-ban a Gőzhajózási Társaság bérleti szerződésének a meghosszabbítását komolyan mérlegelték az újvidéki városatyák. Először a városi Gazdasági Tanács vizsgálta meg, hogy ebből a hosszabbítási szerződésből milyen haszna lesz a városnak, majd a városi Igazgatóbizottság tanácskozott, és azt előnyösnek ítélvén meg 1886. július 15-én a magisztrátus elé terjesztette elfogadásra. Ugyanez év decemberében egy 60 m²-es városi területet is ingyen a Gőzhajózási Társaság rendelkezésére bocsátottak, hogy ott vízszivattyútelepet tudjanak létesíteni a hajók számára.

A Dunai Gőzhajózási Társaság 1890-ben építette fel újvidéki kirendeltségének épületét a Duna-parton, mely 1896-ban már bővítésre szorult, és a munkálatokat egy Vodicsek nevű budapesti építész tervei alapján végezték.

A kikötő körül azonban nem volt éppen rózsás a helyzet, mert az Újvidéken megjelenő *Frušskogorac* című lap 1906-ban *Hogyan jussunk el Újvidékre?* címen arról cikkezett, hogy a hajó kikötő körül, a vasúti híd mögött és a sínek mentén olyan nagy a sár, hogy lehetetlen átjutni rajta. A nagy sarat a cikk írója Újvidék szégyenfoltjaként emlegette.

A távolsági járaton kívül a Dunai Gőzhajózási Társaságnak Szegegre is indult hajója. Ezt 1891-ben szüntették meg, abban az évben, amikor a titeli járatot beindították.

A Magyar Állami Vasutaknak egy gőzhajójával pedig Vukovára is el lehetett jutni.

Egy 1912-ben megjelent újvidéki útikalauz a hajóhíd és a vasúti híd között tudott a Kamenicára induló helyi járat kikötőjéről. Az Újvidékre látogatóknak melegen ajánlotta ezt a hajóutat, mert: „amikor a hajó Kamenica felé halad, a bal felőli táj igen látványos a szőlőskertjeivel és az újvidékiek tetszetős villáival (. . .)”. „A szőlőskerteken túl pedig Koteck gróf parkja terül el, melyben a friss levegő miatt sok betegeskedő újvidéki talál nyáridőben menedéket.”

Természetesen ez a helyi jellegű hajózás nem 1912-ben kezdődött, mert már 1887 tavaszán az újvidéki újságok a Nimfa nevű hajó első tavaszi útjáról tudósítottak, majd ősz idején arról, hogy a Nimfa menetrendje a szüretidőben a szerémségi szőlőkben szüretelőkhöz alkalmazkodott.

A hajózás utasszállítási lehetőségei azonban, úgy látszik, ezen a fokon megrekedtek, annak ellenére, hogy még 1918 után is létezett a Bécsből induló expressz járat, mely Újvidékről minden csütörtökön és hétfőn tizenégy óra harmincöt perckor indult Bécs felé, Bécsből pedig szintén hétfőn és csütörtökön érkezett tizenégy órakor.

A jegyeket a hajó indulása előtt tizenöt perccel lehetett megvenni. Akkor, 1922-ben azonban még vígan lehetett délután tizenhárom órakor, szerdát kivéve, útlevel nélkül Vukovárig utazni, de szerdán és vasárnapokon az Eszékre tartók is hajóra szállhattak. Ma csak azon elmélkedhetünk, hogy útlevel nélkül csak Kamenicára juthatunk el, de oda sem a Nimfa vagy a csábító Jolánka nevű kishajóval, mert idővel a helyi jellegű járatot is megszüntették.

Pedig már lassan itt az ősz, a szerémségi oldalon a szőlő már érik, és a szüret ideje is közeleg.

A DUNAI HALAKRÓL ÉS HALÁSZOKRÓL

Ma is, mint régen, az újvidékieknek a dunai horgászat, a „pecázás” és a halászat az egyik kedvenc és igen hasznos időtöltése. Mint általában mindennek, így ennek a tevékenységnek is megváltozott a jelentősége. Mindenesetre a múltban nagyobb volt, mint ma. A halászat egykori jelentőségéről mi sem tanúskodik ékebben, mint az a tény, hogy a középkortól kimondottan földesúri jognak számított. Így tehát, amikor 1748. február 1-jén Újvidék megszerezte szabad királyi városi rangját és földesúri jogokat élvezett, az erről szóló oklevél 5. pontjában így rendelkezett: „hogy ezen város az összes földesúri jogokat, joghatóságokat, javadalmakat és hasznokat, valamint összes jövedelmeket is . . . – így például – . . . a dunai malmok után járó helypénzeket, nem különben pedig a város területén lévő dunai és mocsári halászatból származóakat – a jövőben a város használhassa, bírhatta és élvezhesse.”

A város halászati területe pedig, mint az egy 1890-ből származó, de egy 1748-asra hivatkozó okmányból kiderül, a „futtaki határtól” a „kátyi határig” terjedt. A mai leírások alapján ez a rész igen gazdag halban, ezért nem csoda, hogy ha az egykori adatok az újvidékiek étkezési szokásáról értekezve egyik fő táplálékként a halat és halételeket emlegetik.

Ezen az „újvidéki”-nek mondott halászati területen a Duna kimondottan alföldi folyóként viselkedik, a ponty a domináns halfajta benne.

Futaktól le, Újvidék felé, körülbelül három kilométer hosszan gazdag ponty- és süllőfogásokra lehetett és lehet számítani, ez a kamenicai oldalra is vonatkozik. Azon az oldalon a Ribnjaknak nevezett részen a pontynak és márnának természetes ívóhelye van, azért itt nem ritkák a nagy példányok sem, míg a péterváradai erőd alatt sokszor emlegetik a nagyméretű csukákat.

A többi halfajtából a dévérkeszeg, állas küsz, harcsa és kecsge az, ami leggyakrabban került és kerül az újvidékiek asztalára.

De beszéljünk arról is, hogy mit kezdett Újvidék városa ezzel a földesúri joggal. Elsősorban bérbe adta, méghozzá rögtön 1748-tól. Egy 1830-ból származó szerződésből kiderül, hogy abban az időben három évre bérelték ki, többek között egy Fric Jakab és egy Mita Jovanović nevű újvidéki polgár közösen, bérleti díj ellenében.

De vannak 1811-ből származó adatok is, amelyek arról tanúskodnak, hogy az újvidéki városi hatóságok védték az újvidéki halászo-

kat a Csajkás-vidéken, a Tiszában fogott halak konkurenciájától, és tiltották azoknak az újvidéki piacokon való árusítását.

Azt pedig, hogy hol és milyen módon lehetett halat árulni a városban, szabályrendeletekkel szabályozták. Az újvidéki Haltér is egy ilyen halárúsításra kijelölt részről kapta egykoron a nevét, amelyet még ma is visel. A napi és hetivásárok alkalmával a piac területén a halászok minden kádállvány vagy kocsi után huszonnégy fillért fizettek. A városi hiteles mérlegen való mérés díjának a fizetésétől azonban, ha napi szükségletre eladott áruról volt szó, fel voltak mentve, ha nem, súly szerint kínálták árujukat.

A járulékok fizetése azonban a halászok számára nem a piacon kezdődött. Újvidék szabad királyi város „partjavadalmi díjszabályzat”-ának értelmében, melyet 1885-ben hoztak meg, kikötési és parthasználati díjat is szedtek. Így egy önálló dereglyétől és a halászok által halak raktározására használt, a kikötőben állandóan elhelyezett bárkáért napi tíz fillér jutott a városnak.

Voltak mentességek is, így „a dunai halászoknak iparuk folytatásához szükséges csolnakjai, a halfogáshoz szükséges kis bárkáik utáni díj nem fizettetik”. De „aki vízi járműveken árul, ha a piacon helypénzt tartozna fizetni és áruját mérlegelni, épp úgy tartozik a helypénzt és mérlegelési díjat megfizetni, mintha áruját e célból megjelölt városi területen bocsátana eladásra”.

Idővel a halászok frissen kifogott portékájukat, a korrallal haladva, már nem kádakból és kocsirol árulták, ha hinni lehet az 1922-ben három nyelven: szerbül, magyarul és németül megjelent *Újvidéki Almanach*nak. Ebben Lovrekovics Ferenc a Halpiacon levő halkereskedését hirdeti, melyben már a dunai halakon kívül a halastavakból kifogott halat is árult.

HOGYAN ÉS MIT VÁSÁROLTAK A XX. SZÁZAD ELEJÉN

A modern történettudomány kedveli az úgynevezett mikrotörténetet, a speciális, a társadalomtörténet minden részletével foglalkozó elemzéseket. Így a helytörténet-kutatásban is az elemekre bomlott, egy város vagy falu életében történő legkisebb jelenség is komoly tudományos megfigyelés alá kerülhet.

Ebben az esetben, természetesen az alapos és tudományos módszert mellőzve, próbálunk Újvidék példáján „mikrotörténeti” kutatással szolgálni.

Számtalanszor hangsúlyoztuk már, hogy Újvidék város keletkezésében és gyors fejlődésében legnagyobb szerepe a kereskedelemnek volt. Az 1901-ben megjelent első újvidéki útikönyvben és üzleti kalauzban számos helybeli kereskedő hirdette a boltját és az áruját. Néhánnyal most bővebben is foglalkozunk.

Az egykori újvidéki Andrassy, illetve a mai Njegoš utcában volt Guttmann Arnold fűszer- és rövidáru-nagykereskedése. A hirdetésből ítélve Guttmann Arnold, a cég tulajdonosa, jó üzletembernek tartotta magát, és ezt saját pályafutásának ismertetésével szerette volna bebizonyítani üzletfeleinek. Életrajzából kiderül, hogy 1895-ben költözött Újvidékre, érett kereskedőként és üzletemberként társult Friedmann Miksa üzletébe, mely akkor már harmincéves múltat tekintett vissza. 1897-ben Friedmann visszavonult, és ettől az évtől Guttmann Arnold egyedül vezette az üzletet. Büszkén tudatta a hirdetésben, hogy nagy elfoglaltsága mellett is fontos helyet tölt be a város társadalmi életében, és kötelezettségének a legnagyobb pontossággal felel meg. Az újvidéki kereskedők szervezetében, a Lloydban, a fűszerosztály titkári posztját is ő töltötte be. Mindez arról tanúskodik, hogy szakmai tekintélye is igen nagy lehetett. Tehát a hirdetésből kisugárzó önbizalma nem volt alaptalan.

Egy másik érdekes hirdetés Újvidék első áruházának, a Kovács Sándor tulajdonában levő, Gólyához címzett, a főutcán levő üzletnek a hirdetése volt. Kovács Sándor nem a maga szakmai pályafutásának

az ismertetésével próbálta boltja forgalmát megnövelni, hanem az abban eladásra kerülő árut kínálta az érdeklődőknek.

Gazdagon berendezett raktárában férfi- és gyermekinget, gallért, kézelőt, vászon- és batisztkendőt lehetett venni. Nagy mennyiségben raktározott valódi angol és „Ita-féle” kalapot, előkelő választékban kínálta a divatos nyakkendőt és más öltözködési újdonságot. Női ruhadísz, paszományt, csipkét, szalagot, „dr. Jäger-féle” inget és nadrágot is lehetett nála venni. De árult kézimunkakelléket, szövött és bőrkesztyűt, bőrszényt, tárcát, pamutot, nyári és téli mosható színekben. „Dús” választékról biztosította azokat, akik esernyőt vagy napernyőt szerettek volna vásárolni, és vállfűzői is a legjobb szabásúak és minőségűek voltak. Mindezt olcsó és szabott áron – pontos kiszolgálással!

Szintén a főutcán volt már akkor is az újvidéki kereskedővilág doyenjének számító Ljuba Stefanović és fia üzlete, mely a Három süvegucukorhoz volt címezve. A tulajdonos Stefanović család munkája nyomon követhető nemcsak a század elején, hanem szinte a magánkézben lévő üzleteket megszüntető, 1948-ban hozott kommunista-szocialista rendelet meghozataláig. Az 1866-ban alapított cég 1901-ben a virágkorát élte.

A legnagyobb választékú fűszer- és gyarmatárut, delikateszt és bort kínáló üzlet hírében állt.

Nemcsak jó minőségű cukruk, rizsük és gerslijük volt a mindennapi áruk közül, hanem külön hirdették a nagy szemű mandulát, a különböző mazsolákat, a legfinomabb svájci, francia és más külföldi csokoládékat, kakaót, desszertet és a luxusbonbont. De itt vásárolhatták az ínyencek és a gazdagabb újvidékiek az előkelő angol mártásokat és mustárokat, finom prágai és kassai sonkákat, császárhúst és debrecenit, magyar és olasz téliszalámit. A halfélékből az előkelő astracháni kaviárt, tonhalat, szardíniát, homárt és sós vízben tárolt rákfarkakat kínáltak.

A sajtjaik is állták a versenyt, mert a hazai fajták mellett francia és olasz behozataliakat is lehetett vásárolni náluk. Gazdag választék volt orosz és angol teákból, de a likőrökről, konyakokról, a rajnai borokról, a malađeról, a cherryről és tokajiról sem feledkeztek meg a pezsgőkkel egyetemben.

A rendeléseket állandóan fogadták, és a vásárolt árut franko házhoz szállították. De mindezt a hirdetés nyomán az újvidéki 76-os telefonszámon is megrendelhatték az egykori vásárlók. Ez a múltba visszavezető, képzeletbeli séta a régi újvidéki üzletekben, bizony, jól esett nekünk, s talán önöknek is.

ÚJVIDÉK ÉS PIACAI

Lassan ősze fordul az idő. Mint ahogyan az újvidéki nyárnak, úgy az újvidéki őszenek is, megvolt és megvan ma is a sajátossága, színe, illata és hangulata. Ennek az őszi Újvidéknek az egyik elmaradhatatlan része a piac. A piac, melynek a város életében játszott szerepéről és fontosságáról már nemegyszer szóltunk.

A város a „piac és vásári helypénzeket” földesúri jogként 1748-tól a szabad királyi városi rang megszerzésétől birtokolta. A szabadságlevél az újvidéki hetipiacok napjának a keddet és szombatot tűzte ki. Talán nem is járunk olyan messze az igazságtól, hogyha azt állítjuk, hogy szinte az egész város egy nagy piac volt, de a főutcái és a főtere szinte teljes egészében annak mondható.

Az egykori leírásokból következtethetően az újvidéki piac az egykori Vasút utca városi végénél kezdődött, ahol a gabonaféléket árulták, s a főteret érintve, a katolikus templom mellett elhaladva a mai Halpiacig, a tőle jobbra és balra eső utcákban végződött.

Az árufajtákat mindig ugyanazon a helyen árulták. A Halpiacot már említettük, de a XIX. század végén külön szabályrendelettel működő gabonapiaca, sőt egy 1878-ból származó okmányból ítélve sertéspiaca is volt a városnak, melynek területét az evangélikus egyház kérte templomépítés céljára. A mai Futaki úti piacnak az elődje az ezen a helyen levő gyümölcs piac volt. Ezek a piacok azonban már meghatározott helyen levő és meghatározott területű piacok voltak.

Először azonban az újvidéki gyümölcs- és zöldségszociálisról szólunk az 1904 szeptemberében az *Újvidéki Hírlapban* közölt két vezércikk alapján. Szerzőjük nem más, mint dr. Nemes Sándor, a lap főszerkesztője. Írása tulajdonképpen rövid elemző tanulmány, melynek megállapításai részben ma is érvényesek.

„Már a hajnali órákban állandó kocsizörgés veri fel éjjeli nyugalomból a Duna utca és Főutca lakóit. Valóságos búcsújárás. Kocsi kocsit követve, hajnali 3 órakor, már egész szekértábor foglalja el az utcákat – írja Nemes Sándor. – Lámpavilágnál kezdődik már a piac.

Élénk sürgés-forgás, Bécsből, Budapestről, sőt Galicziából is vannak itt vevők. A reggeli órákban ezrével és ezrével pakolják a társzekerekre a megrakott kosarakat, amiben mind gyümölcs- és zöldségféle van. (. . .) Nagyra vagyunk a piacunkkal. És nem is ok nélkül. Hiszen más városokban is van hasonló forgalom, talán még nagyobb is, csak hogy más városok piaca nem annyira sokoldalú, mint a miénk.” Ezt a szerző a következőkkel indokolja meg: „A híres kecskeméti piac jobbára csak gyümölcsöt, azt is inkább baraczkot hord fel, Makó és környéke pedig inkább zöldséget és csak kevés gyümölcsöt.

A mi piacunkon zöldség és gyümölcs egyaránt van. És mindegyikből mennyi mindenféle és legváltozatosabb.” Majd sorolni kezdi: „A zöldségfélékből a salátát, sárgarépat, parajt, zöldborsót, zöldbabot, spárgát, friss burgonyát, karalábét, káposztát, paradicsomot, zöldpaprikát, ugorkát, hagymát, tököt és csöves tengerit, a gyümölcsfélékből cseresznyét, meggyet, epret, körtét, almát, baraczkot, ringlót, szőlőt, dinnyét, szilvát, diót, szedret, ribizlit találunk felhordva.”

A következő közölnivaló és fontos tényként a szerző a mennyiségeket említi. Erről külön statisztikai kimutatást is közöl, három évre visszamenőleg, 1901-től 1904-ig, azokról a zöldség- és gyümölcsmennyiségekről, melyeket vasúton szállítottak el Újvidékről, teher- és gyorsárúként.

Az újvidéki piacon nagyban megvásárolt áru a budapesti vásárcsarnokban, Bécsben és más osztrák városokban, Németországban és Boszniában lett vevőre. Természetesen az sem lényegtelen, hogy mit, mikor és milyen mennyiségben szállítottak el. Így például 1901-ben vasúton 1201 kocsi vagy 48 893 métermázsa, 1902-ben 1402 kocsi vagy 67 508 métermázsa, 1903-ben valamivel kevesebb: 1015 kocsi vagy 50 934 métermázsa áru kelt útra az újvidéki piacról.

Az előző években nem volt jelentőség nélküli a postán elszállított gyümölcs- és zöldségmennyiség sem. Így 1899-ben 60 000 ötkilós csomagot szállított el a posta Újvidékről.

A város haszna az, amiről Nemes Sándor nem feledkezhetett meg ezekből az akkori viszonylatokban impozáns, de ma sem megvetni való számadatokból ítélve. Elsősorban arra a tényre mutatott rá, hogy a város környékén mintegy ezerholdnyi gyümölcs- és szőlőtelepről származó termés talált itt vevőre, majd a szerémségi termelők-ről ír, akik itt kapják, de itt is költik el a pénzüket, mindez mellett a városnak járó „kövezetvám jövedelme is szaporodik”, de ez szerinte csak másodlagos érdek.

Írása azonban bővelkedik fenntartásokban, és a felmerülő problémák lehetséges megoldását is mérlegeli.

Dr. Nemes Sándor, az *Újvidéki Hírlap* főszerkesztője két vezércikkében jogosan foglalkozott azokkal a kérdésekkel is, melyek hatásának tulajdonította a két jó és fellendülést ígérő év után a megtorpanást. Olyan ember lehetett, aki nem tudta tétlenül nézni a városra és lakosságára nézve is a kedvezőtlen folyamatokat. Mint ahogyan írta: „Ezzel a jelenséggel szemben kettős a kötelesség. 1) keresni azokat az okokat, amelyek a forgalom csökkenését előidézik, 2) és keresni a módokat és eszközöket, amelyek képesek a bajok orvoslásával a piacunk forgalmát emelni.” Ő a baj fő okának a piaci kereslet nem tartós voltát és bizonytalanságát tartotta. Egyik évben a friss burgonya volt a kelendő, a másikban a káposzta, méltatlankodott a szerző. „Nálunk a vevők jobbra csak alkuszok, akik bécsi és budapesti nagykereskedők részére vásárolnak. Ezek mindennap megkapják az utasítást, hogy milyen gyümölcs- vagy zöldségterméket vásároljanak, és milyen mennyiségben. Jobbra tehát olyan terméket vásárol, amilyen nemű termékkel az ő nagykereskedő megbízója inkább foglalkozik. Lehet a piacon a legszebb gyümölcs- vagy zöldségféle, a legnagyobb mennyiségben, ami az árképződést maga-magától mérsékeli, azokhoz az itt bevásárló közvetítő alkusz hozzá se szagol, mert csak azt vásárolja, amire neki megbízása van.” A másik jellemzője a város piacának, Nemes Sándor véleménye szerint, hogy: „Újvidék környéke és különösen a Szerémség legalábbis két héttel érleli meg előbb termékét, mint az ország középső vagy belső részén elterülő vidékek. Az a fővárosi kereskedő tehát, aki korai gyümölcsöt vagy zöldségfélét akar beszerezni, bizonyára lejön hozzánk, és itt jó árat fizet a korai termékért. De amint körülbelül két héttel későbben más vidékek piacain is megjelenik az illető termék, nálunk a bevásárlásokat abbahagyják, és amott szerzik be szükségleteiket.” „Következménye ennek, hogy a termelő az ő gyümölcs- és zöldségtermésének csak kisebb részét bírja nálunk értékesíteni, a közép- és későbbérésű termékeit hiába hozná a piacra, a nyakán marad az otthon.”

E gond mellett az a kisebb baj, hogy az „alkusz” nem fizeti ki rögtön, a kora reggeli órákban a lefoglalt árut, hanem csak az áru átvételekor, s akkor már jócskán leárazva. A termelő pedig kénytelen eladni neki, mert a piacnak már vége, és árujára aznap vevőt már nem talál. Ennek pedig, Nemes Sándor szerint, csak piaci szabályrendelettel lehetett volna elejét venni.

Az újvidéki piac a főutcán

A problémák megoldásának lehetőségeit latolgatva a XIX. század elején Nemes Sándor a következőképpen gondolkodott: először is a piacnak nem itt helyben kellene megvárnia a vevőket, hanem szövetkezeteket alakítani, amelyeknek külön megbízottai lennének Pesten, Berlinben és Bécsben, és ők maguk keresnének vevőt árujuknak. Másodszer pedig a „helybeli tőke” részvénytársaságok alapításával gyümölcs- és zöldségféle-értékesítő vállalatot alakíthatna, így nemcsak a korai, hanem a közép és későn érő áru értékesítése is lehetővé válna. „Tehát vételi közvetítés helyett az eladási közvetítésre törekedjenek.”

A piac biztonságához véleménye szerint egy újvidéki konzervgyár alapítása járulna hozzá a legnagyobb mértékben. Természetesen tisztában volt azzal, hogy ez csak állami támogatással lehetséges, ezt pedig csak úgy lehetett megszerezni, ha a város is kedvezményeket biztosított volna. Ehhez pedig, írja Nemes Sándor, „városunk jelenlegi igazgatásánál megvan a kellő fokú megértés, de az is lényeges, hogy ennek a kérdésnek a fontosságát az újvidéki polgárság is felfogja, hiszen egy ilyen vállalkozásnál a kellő jövedelmezőség is kilátásban van”.

A GABONAPIAC

Az *Újvidéki Hírlap* fő- és felelős szerkesztőjének, dr. Nemes Sándornak két, az újvidéki piacokkal foglalkozó, 1904 szeptemberében megjelent vezércikkéről szólva már megemlítettük, hogy Újvidéken volt gabonapiac. Az egyedüli piac a múlt század végén, melynek működését jelentősége folytán külön szabályrendelettel irányította a város. Nemes Sándor az 1904-ben felsorakoztatott kifogásai között a piacok működésének a szabályozását is hiányolta, ezért nem árt, ha ma ezt a kivételt, a gabonapiac szabályzatát, külön ismertetjük.

A gabonával való kereskedelemnek Újvidék várossá válásában nagy gazdasági szerepe volt. Amikor a város piacairól beszéltünk, már elmondtuk, hogy az egykoron az újvidéki főutcán elhelyezkedő piacon bizonyos árufajtákat, így a gabonaneműeket is mindig ugyanazon a helyen árulták. Ez a hely a Vasút utcának a város felé eső részén volt.

Innen 1894-ben Újvidék város törvényhatósági bizottságának határozata alapján elköltöztették a ma is Búza térként ismert városrészbe. Ott a piac „az egykori szerb főelemi iskolától a Temerini útig, de szükség szerint a Temerini útra is kiterjedt”.

A gabonával való kereskedés mindig jelentős ügyletnek számított, ezért nem kell csodálkozni, hogy ez az 1894 áprilisában meghozott szabályrendelet az ellenőrzésben kiemelt szerepet tulajdonít a városi rendőrkapitányság hivatalának.

A gabonapiacra érkező eladók például kötelesek voltak a rendőrkapitányi hivatal által megállapított rendben felállítani kocsijaikat.

A piacnak természetesen a munkaideje is meg volt határozva. Októberben és novemberben reggel hattól, decemberben, januárban, februárban és márciusban reggel héttől, májustól szeptemberig reggel öttől este hétig, a többi hónapban pedig este ötig lehetett nyitva.

A szabályrendeletből az is kitűnik, hogy a városi tanács külön gondot viselt arra, hogy a piacon a kereskedelmi kódexet betartsák. A vevőt, ha megkezdte alkudozását, abban – amíg azt be nem fejezte – zavarni nem lehetett, de a már kialkudott és eladott gabonára „felülgéretet” adni is tilos volt. Az a kereskedő pedig, aki terményét otthon, háztól adta el, azt csak a vételi jegy felmutatásával szállíhatta szabadon a vevőhöz.

Külön rendelkeztek a hajón érkezett, eladásra szánt gabonáról. Az ilyen terményt az erre célra külön felállított, városi mérlegen kellett megmérteni, és csak ezután lehetett a piacra szállítani. Meg nem mért gabonát piacra szállítani tilos volt.

A vásárlás alkalmával a vevő köteles volt olyan bizonylatot kiállítani, amelyen fel volt tüntetve a vásárló cég, a vásárolt gabonafajtának a neve, akárcsak a bevásárlási ár is.

A városi hivatalos mérlegen való mérésnek természetesen ára is volt. A mérlegmester minden 100 kilóig terjedő mennyiség esetén 1 kg-ot, 600 kg-ig terjedő mennyiség esetén pedig 3 kg-ot vont le. Természetesen a vevőnek nem vonták meg azt a jogát, hogy a megvett árut átvételkor a saját mérlegén megmérje. Ha viszont a hivatalos mérési bizonylat és a magánmérés között különbség mutatkozott, a gabonát nem volt szabad addig a kocsiból kiüríteni, amíg a valódi súlyt meg nem állapították.

A nagybani kereskedők az üzletelést természetesen nem egyedül végezték, hanem erre külön bevásárlókat alkalmaztak, akik a rendőrség írásos engedélyével vásárolhattak csak megbízójuknak.

A rendelet pontjainak a megszegéséért négy koronától száz koronáig terjedő pénzbüntetést róhattak ki, nem fizetés esetén pedig tíz órától öt napig terjedő börtönbüntetést irányoztak elő.

A szabályrendelet betartásáról első fokon a rendőrkapitányság, másodfokon a városi tanács, harmadfokon pedig a belügyminiszter határozott.

A fent elmondottak arról tanúskodnak, hogy a gabonaneművel való kereskedelemnek Újvidék életében kiemelkedő jelentősége volt. Éppen ezért a városi kereskedőknek nem volt mindegy az sem, hogy ennek a piacnak a munkáját zavarja-e valami vagy sem. Így 1911-ben, amikor az újvidéki villamosvasút menetirányát meghatározták, az újvidéki kereskedők egy csoportja a piac területének lecsökkentése miatt annak elköltözését javasolta. A lakosság lázadozott, és hosszú huzavona után a városi rendőrkapitány a piac zavartalan munkájának érdekében helyét a Halpiac

folytatásában, az egykori bíróság mögött jelölte ki. Az egykori újvidéki gabonapiac helyének az emlékét azonban nem lehetett egy határozattal eltörölni, mert azt a teret ma is Búza térnek nevezik az újvidékiek.

A SZERVEZETT TÖMEGKÖZLEKEDÉS KEZDETEI

A BÉRKOCSIKRÓL VAGY FIÁKEREKRŐL

Egy város modernizálódásának az ismérve a többi között a tömegközlekedés megszervezése és bevezetése. Erre a kettős monarchia magyarországi részében a XIX. század utolsó harmadában és a XX. század első évtizedeiben került sor. Természetesen e szempontból is leggyorsabb ütemben a főváros, Budapest fejlődött, de nem maradt le túlságosan mögötte a többi jelentős vidéki város, így Újvidék sem.

Újvidéken a városi közlekedés első eszközei a magántulajdonban lévő bérkocsik vagy fiákerek voltak, melyekről az első írásos adat 1868-ból való. Ebből kiderül, hogy egy Karl Antal nevű nagyszentmiklósi lakos kérvényezte az újvidéki városi tanácsnál: engedélyezték neki, hogy egyfogatú fiákerével utasszállítással foglalkozzon a városban. Feltételezhetően nem ő volt az egyetlen, aki ilyesmivel kívánt foglalkozni, mert nem is olyan sokára a bérkocsi-tulajdonosoktól beszedett járulék jelentős összegre rúgott, melyre a városatyák komolyan számítottak.

A gazdasági élet fellendülésével és a lakosság számának növekedésével a fiákerek száma is napról napra nőtt, s 1884-ben működésüket már városi szabállyal rendezték.

E szabályzat szerint Újvidéken hetven egyfogatú és tizenöt kétfogatú bérkocsi vagy fiáker működésére adtak ki engedélyt, tulajdonosonként két-két bérkocsira. Ezeket a működési engedélyeket a városi rendőrkapitányság adta ki, s a rendőrkapitányság írta elő azt is, hogy a bérkocsikat jól látható és feltűnő helyen elhelyezett számmal kell ellátni. A bérkocsik csakis a rendőrség által kijelölt helyen állhattak, ahol az érkezés elsőbbsége szerint sorakoztak fel. Az állomástérről eltávozó kocsi helyére az utána következő állt, a visszaérkező pedig az utolsó helyet foglalta el, és ezt a sorakozási rendet megbontani szigorúan tilos volt. Hogy miért volt szükség a rendelet ilyen részletes leírására, azt csak sejtethjük, mint ahogyan azt is, hogy az előírás

betartása a mai közlekedési káoszhoz szokott emberben a rendezett körülmények benyomását kelti.

A városban a vasútállomásnak, a gőzhajóállomásnak és a központnak kiemelt szerepe lehetett, mert itt a meghatározott, évszaktól függő munkaidőn kívül a rendőrség határozta meg az egész éjjel ügyeletet tartó fiákerek számát. Ezért nem is kell csodálkozni azon, hogy attól függően, hogy egyfogatú vagy kétfogatú bérkocsi működtetésére kérték-e az engedélyt, az tíz, illetve húsz koronába került.

A szabályrendeletben a fiákerek viteldíjának a feltüntetésénél nemcsak a bérleti időtől függő árat, hanem a távolságokat és a különleges alkalmakat is felsorolták. Ebből tudjuk, hogy az újvidékiek gyakran kikocsikáztak a lövöldéhez, a városi erdőbe, a hajóállomásra, a „vasúti pályaházhoz”, s a viteldíj, amely 40 fillérnél kezdődött, oda és vissza 80 fillérbe került, a vasúti pályaháztól a hajóállomásra pedig 1 korona 20 fillért számolt fel a kocsis. Természetesen az újvidékiek különleges alkalmakkor is fiákert béreltek, és itt is különbségek figyelhetőek meg az árszabásban. Mint mindenhol, a keresztlőre való kocsikázás volt a legolcsóbb, 1 korona 20 fillér, temetés alkalmával 33 koronát fizettek, a lakodalom alkalmával kérték el a legnagyobb viteldíjat – 4 koronát. A munkaidőn kívül alkalmazott bérkocsi a szolgálati díj felével többet fizettetett vendégével.

FIÁKEREK ÉS OMNIBUSZOK

A fiákerek vagy bérkocsik 1868-tól voltak honosak Újvidéken, és századunk második feléig vettek részt a városi utasszállításban. Természetesen jelentőségük idővel csökkent, függetlenül ettől azonban a város utcáin végigkocogó fiákerek hangulatosabbá és barátságosabbá tették a várost azok számára, akik a hajóról vagy a vonatról leszállva Újvidékre érkeztek.

A fiákereknek tehát hagyományuk volt. Működésükre igen részletes szabályrendelet is született. 1906-ban, amikor a városi tanács kibővítette ezt, már egész részletekbe menő, harmincpontos komoly okmányra változott. Az utazóközönség érdekeit a városi tanács védte, a megfogalmazott feltételeknek pedig a fiákertulajdonosnak kellett eleget tennie.

A bérkocsi-tulajdonos az előírások szerint nem alkalmazhatott akármilyen kocsiszt. Legalább tizenhat évesnek kellett lennie, józan életűnek, amiről a rendőrségtől kapott bizonyítvány alapján győző-

dött meg a munkaadó. A kocsisnak ezenkívül elegendő helyi ismerettel és a hajtásban kellő jártassággal kellett bírnia. A mai taxisok zöme e régi városi szabályrendelet alapján nem kapott volna működési engedélyt.

De nemcsak a kocsisról, hanem a kocsiról is rendelkeztek. A kocsi csak szilárd anyagú, kényelmes, kívül-belül tiszta és jó karban tartott bérkocsi, illetőleg szán lehetett. Belülről bőrrel bevontnak, tiszta lovakkal, lószerszámokkal és dörzsfékkal ellátottnak kellett lennie. A harapós lónak szájkosarat írtak elő, fagy és ónos eső idején élespatkót, a szánba fogott lónak csengőt vagy csörgőt kellett a nyakába akasztani. Az egészségügyi előírások először is a hulla- és tetemszállítást tiltották, a ragályos beteg szállítását követően pedig alapos fertőtlenítést követeltek meg.

A fiákerek közlekedési szabályairól is rendelkezik az előírás. Méghozzá arról, hogy a „közlámpák meggyújtása és kioltása közötti időben, nagy köd alkalmával is csak kivilágított lámpákkal szabad közlekedni”. Tilos volt a gyalogjárdára felhajtani. Meghatározott szabály szerint lehetett előzni és kerülni, és erről a szándékról a járókelőket hangos kiáltással kellett figyelmeztetni. De hogy végképp bizonyosak legyünk afelől, hogy semmi sem új a nap alatt, hadd szolgáljon itt példaként az az adat, hogy a kocsisnak hajtás közben tiltották a dohányzást, és ha fuvarozás közben ittas vagy külsőleg – például öltözetre nézve – nem tisztességes állapotban láttatott, nyilvános helyen zajt okozott, a közönség vagy rendőri közeg irányában illetlen vagy sértő magaviseletet tanúsított, ostort pattogtatott, a rendőri közegnek nem engedelmeskedett és legott meg nem állt, kihágást követett el, és száz koronáig terjedő pénzbüntetéssel büntetendett, mégpedig az 1879 óta hozott minden belügyminiszteri rendelet alapján, melynek ez az általunk használt 1906-os változata csak a rendeletek másolata volt.

Újvidéken sohasem volt lóvasút, de hogy utcáinkon közlekedett-e az omnibusz, arról nem is olyan régen még feltételes módban beszéltek azok, akik Újvidék közlekedéstörténeti kérdéseivel foglalkoztak. Először egy képeslap került elő, amelyen az Erzsébet Szálló felőli oldalon egy omnibusz áll. Majd 1993-ban egy gazdag újvidéki kereskedőcsalád örököse jelentkezett egy kis festménnyel, amelyre a főutcán a szerb püspöki palota felé haladó színes omnibuszt festettek. Fél évvel ezelőtt pedig az újvidéki városi szabályrendeleteket lapozgatva került a szemünk elé a „rendes járatú időhöz kötött személyszállítási, vagyis a társaskocsiról szóló rendelet”. Ezek után bizonyos, hogy

Újvidéken valóban közlekedett az omnibusz, még hozzá a Temerini utcától a városházáig, a két hajóállomástól a városházáig, a városházától a vasútállomásig és a vásártérig, melyen a viteldíj tíz fillérbe került, és a Temerini utcától a Vaskapuig (mai Római-sáncok), ahová harminc fillérért vitték el az utazóközönséget.

Nézzük a televíziót és tudjuk, hogy Bécsben is, Budapesten is sárgulnak a levelek, egy kicsit felhős, igazi őszi nap van, ugyanúgy, mint itt a hűvös, de napsütötte Újvidéken. Bécszet kivéve, ahol a romantikára vágyó turistákat csábítják a piros bojtos lószerszámos fiákerek és kalapos kocsisaik, sem Pesten, sem Újvidéken nincsenek már fiákerek és omnibuszok, mint ahogyan nincs többé oly sok, az ember lelkét melengető múltbéli dolog sem. Csak az emlékezetben.

A VILLAMOS

Még virágkorukat élték Újvidék utcáin a fiákerek és az omnibuszok a XIX. század utolsó évtizedeiben, amikor az újvidéki városatyák, akik valahogy bölcsőbbnek és távolbalátóbbnak tűnnek, mint a maiak, már nagyban a város által megszervezett tömegközlekedés módjairól tanácskoztak. 1888-ban alakították meg azt a tíztagú állandó városi bizottságot, amely először a lóvasút bevezetésének lehetőségét latolgatta egy temesvári és egy eszéki vállalkozó cég ajánlata kapcsán. A kérdés fontosságáról az is tanúskodik, hogy a bizottság tagjai között szerepelt Flatt Viktor városi főispán és Balla Emil rendőrkapitány neve is. A lóvasútra vonatkozó mindkét ajánlat megvalósítása, úgy látszik, kútba esett, mert Újvidék egy lépcsőfokot kihagyva már 1897-ben az akkor a modern technika vívmányának számító villamosvasút bevezetésének a lehetőségéről kezdett el gondolkodni.

Az első jelentős lépésekre azonban csak 1908-ban került sor, amikor az újvidéki magisztrátus egy, a földhasználatról szóló koncessziós szerződést kötött a budapesti Villamosvasút Rt.-vel, melynek értelmében az a nyilvános városi területeknek, utcáknak, tereknek, utaknak és hidaknak az ingyenes használata fejében a meghatározott időben elkészíti a tervrajzokat, és kiépíti az utas- és teherforgalomra egyaránt alkalmas villamosvasút-pályát Újvidéken.

Ha netán egyszer a villamosvasút-pálya tervezett hosszúsága bővítésre szorulna, állt a szerződésben, abban az esetben a város arra köte-

lezte magát, hogy ezt a jogot fenntartja a pesti részvénytársaságnak, és saját villamosvasút-közlekedést sem szervez.

Ez a koncessziós szerződés egy sor műszaki adatot is tartalmazott, meghatározta például a sínek szélességét: 1435 mm-ben, ezenkívül a sínpárok és a váltók számát is. A pesti cég arra kötelezte magát, hogy a villamosvasút sín pályáját az utcákkal egy szintben fektetik le, ott pedig, ahol az utcák kövezettek vagy aszfalttal borítottak, „főnix” típusú síneket és a felszín alá süllyesztett váltókat építenek be. A pesti céget a koncessziós szerződés arra is kötelezte, hogy az utasszállításra használt kocsik villamos meghajtásúak legyenek, a teherszállításra pedig ló vagy valamilyen más vontatásmód is alkalmazható volt. A munkálatok közben megsérült útburkolat javítását és felújítását is a saját költségén végezte el a cég. A vasúti kocsik külleme sem lehetett akármilyen: az „ízlésesen kidolgozottak” fogalmának kellett eleget tenniük, számozással voltak ellátva, és az útirány feltüntetése sem hiányozhatott róluk. A jegyszedőknek és villamosvezetőknek kötelező volt az egyenruha viselése, és sorszámukat is látható helyen kitűzve kellett viselniük.

A villamosokon tilos volt az ittas és rendetlen külsejű egyének szállítása.

A villamosmegálló-helyeket a város lakosságának és a városi műszaki hivatal véleményének a meghallgatása után döntötték el.

Ez a szerződés a viteldíjak magasságáról is előre rendelkezett, mégpedig úgy, hogy az a vasútállomás és a város bármely más pontja között nem haladhatta meg a húsz fillért, más távokon pedig tizenkét és tizenhat fillér között mozgott. A tíz évnél fiatalabb és az egy méternél alacsonyabb gyerekeket féláron, az egészen kicsiket ingyen szállította az újvidéki villamos. Természetesen a tűzoltóságot és az egyenruhás rendőrséget is díjmentesen fuvarozták. Az éjjeli villamosozásért dupla árat kértek. A teherszállítási díjak is előre meghatározottak voltak, öt és kilenc korona között, a ki- és berakodás költségei az áru tulajdonosára szálltak. E rendelet alól csak a város esetében tettek kivételt: ha ugyanis a város szükségleteire történt a szállítás, tíz százalékkal alacsonyabb volt a díja.

A szerződéskötéstől és a villamosvasúti közlekedés beindulásától számítva öt évig a szállítási díjak a szerződésben megjelöltek voltak, ezután a lakosság kérhette a menetdíj csökkentését, de csak addig, amíg az a koncessziós cégnek jövedelmet hozott.

A budapesti Villamosvasút Részvénytársaság köteles volt a villamosok rendszeres, menetrend szerinti működtetésére, s hét napon túl

tartó szünetelés esetén a kárt a városnak pénzben térítették meg. A garancia arra, hogy a budapesti vállalat az 1908. október 10-én megkötött koncessziós szerződésbe foglaltakat teljesíteni fogja, az újvidéki városi pénztárba letétbe helyezett húszezer korona kaució volt.

Az újvidéki villamosvasút pályájának az építéséhez is a pesti minisztériumok engedélyére volt szükség. A Villamos és Közlekedési Vállalatok Részvénytársaság ezért kérvényezte a kereskedelmi minisztériumban, hogy az engedélyezze a vasúti pálya építésének előkészületeit. A határidők betartása érdekében a tervrajzok és a terep kimérésének a munkálataival az újvidéki Berceller Leopold mérnököt bízták meg. Az előzetes engedélyt a minisztérium 1909 januárjában hagyta jóvá a Temerini utcától a Vámhivatalig terjedő részre.

Természetesen a város is felügyelt az előmunkálatokra egy erre az alkalomra kinevezett különbizottsággal, amely 1910 októberében megírt jelentésében a helyszínre való kiszállás után jóváhagyhatta, hogy a központ és a Futaki úti A vonalra és a központ és a Temerini utcai B vonalra a város adja ki a végső építési engedélyt. Az építkezés azonban már nem volt zökkenőmentes, ekkor kezdődött el ugyanis a Részvénytársaság és a város között az általunk is jól ismert macska-egér harc, amelyben az egyik fél a költségek csökkentésével, a minőség rovására, a város kárára hasznot szeretett volna húzni. Ezt természetesen az éber újvidékiek nem nézték ölbe tett kézzel, azon nyomban kérvényezték a minisztériumnál, hogy az engedélyezze a magisztrátus nevében a városi mérnöki hivatalnak a munka kivitelezésének a felügyeletét és ellenőrzését is.

Így került sor annak a jegyzőkönyvnek az elkészítésére, amelyben a hanyagul elvégzett munkát jegyezték fel. Ennek értelmében a magisztrátus kérte a részvénytársaságot, hogy az akkori Petőfi utcát, a mai Vasút utcát teljes szélességében aszfaltozzák újra, mert ha azt csak részleteiben teszik meg, a nehéz villamosok a már megsérített úttestet csak tovább rongálnák. A részvénytársaság az igazgató távollétére hivatkozva elodázta a javítást. 1911-ben már a Kossuth Lajos utca aszfaltozásával is késtek, ezért a magisztrátus erélyesen követelni kezdte, hogy a részvénytársaság tegyen jelentést az építkezés előrehaladásáról, különösen azért, mert a már befejezett pályaszakaszokon is hiányosságokat észleltek. A városatyák közös helyszíni terepszemlét és értekezletet javasoltak a részvénytársaság igazgatóságának, de azok csak technikai tanácsosukat, Schwarz urat küldték le Újvidékre, hogy a nézeteltéréseket kölcsönös megalapozottságra kiküszöböljék.

A villamosvasúti pálya építését az újvidékiek állandó érdeklődéssel, de nem mindig egyforma lelkesedéssel kísérték figyelemmel. Úgy tűnt nekik, hogy a munkálatok túl sokáig tartanak. Talán ezért írt 1911. április 1-jén is ilyen vegyes hangnemben a *Branik*: „A villamosvasút síneit már a főutcán fektetik, így tehát a villamosvasúti pálya csigalassúságú előrehaladása felgyorsult, így abban is reménykedhetünk, hogy a Petőfi utcából és a Szűcs utcából is hamarosan eltűnnek a föld- és a kavicshegyek, amelyek ezekben az igen élénk forgalmú utcákban állandóan közlekedési akadályokat idéznek elő. Ha igaz, akkor már június elején villamosozni is fogunk. Az újvidéki korzó aszfaltozott járdáját is kiszélesítették, így most szélesebb, mint bármikor volt. Ennek az esti korzózók örülnek a legjobban. Csak egy kicsit azok az oszlopok, amelyeken villamos áramot vezették, és a gázvilágítás lámpái zavarának, melyek most a korzó kellős közepére kerültek, és így a figyelmetlen sétáló könnyen összecsókolózhat velük. A legtöbb hasznuk azonban ebből a széles aszfaltból a kofáknak van, akik reggelente árujukat a főutóra kirakják. Eső esetében nem élhetnek abban a hitben, hogy Velencében vannak.”

Az állandó huzavonák és különböző érzelmi megnyilvánulások azonban mégsem tudták lényegesen befolyásolni a munka elvégzését, mert az határidőre befejeződött. Így 1911. szeptember 9-én hét kilométer hosszúságban először került sor a kilenc, igaz nem teljesen

Az első villamos Újvidéken 1911. szeptember 30-án

új villamoskocsi próbaútjára, melyről a *Branik* már így írt: „A villamoskocsik nagyon szépek, szélesek és kényelmesek, és néhány napon belül a lefektetett sínpályán elkezdődik a menetrendszerű közlekedés is.” Ezt az eseményt a városatyák ünneplésre méltónak tartották.

Az újvidéki villamos próbautazására 1911. szeptember 9-én került sor, de a hivatalos átadásra még majdnem két hetet várniuk kellett az újvidékieknek. A szeptember 30-ára tervezett ünnepélyes átadást komoly, a Magyar Kereskedelmi Minisztérium rendelete, valamint a vasúti és hajózási főfelügyelőség intézménye alapján elvégzett „mútanrendőri bejárása” előzte meg.

Ez tulajdonképpen az újvidéki villamosvasút műszaki átvétele volt, melyen jelen voltak a kereskedelmi minisztérium, a vasúti és hajózási főfelügyelőség, a péterváradai császári és királyi várparancsnok, a Magyar Királyi Posta és Távirtda Igazgatóságának képviselői, Újvidék szabad királyi város lakosságának és a közigazgatási bizottságnak a tagjai, akik egyben a legnépesebbek is voltak, kereken huszon-egyen, ami talán érthető is, hiszen ők voltak a megbízók. Ezenkívül képviseltette magát a Magyar Királyi Állam Vasút és Részvénytársaság is, mely a munka kivitelezője lévén a pesti igazgatóból, a műszaki felügyelőből és az újvidéki üzletvezetőből állt össze. Feladatuk pedig az volt, hogy megbizonyosodjanak: a bejárandó pályát a forgalom biztos és akadálytalan lebonyolítása érdekében a megfelelő módon „állították-e elő”, eltér-e az a kivitelezett munkatervektől, és hogy az elvégzett teendők műszakilag a megfelelő szinten vannak-e.

Az akkor vezetett jegyzőkönyvből az is kiderül, hogy a bizottság munkájának a megkezdése előtt Demetrovics Vladimir, Újvidék polgármestere kérte: „Újvidék városának és környékének lakossága egyharmad arányban szerb és német ajkú is, ezért kéri, hogy a villamos motorkocsikon alkalmazandó felírások a magyar nyelven kívül még a szerb és a német nyelvet is alkalmazzák.”

Mielőtt bejárták volna a pályát, hét pontba foglalták megállapításait: először, hogy a vasút forgalmának lebonyolítására tizenegy motorkocsi áll rendelkezésre, melyeket kipróbáltak és forgalomképes állapotban találtak, másodsor, hogy a vasúton alkalmazott személyzet a kötelező hathetes kiképzést elvégezte, harmadszor és negyedszer, hogy menetrendet és a vonal díjshabását már meghatározták a koncessziós szerződésben, ötödször, hogy az újvidéki fiókvállalat felelős üzemvezetője Gantner Rezső lesz, hatodsor, hogy a vasút céljára a szükséges áramot a pesti részvénytársaság újvidéki telepén állítják elő, két darab, egyenként 10 kW teljesítőképességű

A Futaki utcai végállomáson

„motordynamo” és egy 296/354 AO teljesítőképességű „accumulátor batteriával”, hetedszer pedig, hogy a szóban forgó vonalon csupán személyforgalmat, a MÁV és a Társaság forgalmi telepe között levő, összekötő vágányon pedig teherforgalmat is lebonyolítanak.

Ezt követően a bizottság motorkocsival bejárta a villamosvasút vonalait, és megállapította az ajánlott és betartandó menetsebességet. Az A vonalon, mely a Petőfi utcától a Duna-partig húzódott, 12-től 16 kilométeres óránkénti sebességet, a Rákóczi út–Futaki úti B vonalon 12 és 25 kilométeres sebességet, a Kossuth Lajos utcát és a Temerini utcát összekötő C vonalon pedig szintén 12 és 25 kilométeres sebességet engedélyezett. A fent leírt menetsebességeket azonban mindenütt és mindenkor, „amikor a távolba látás korlátozva vagy akadályozva volt, az éles kanyarokban, utcakereszteződéseknél, templomok és iskolák előtt, heti vagy havi országos vásárok alkalmával és mindenütt, ahol élénkebb az utcai forgalom” – csökkenteni kellett. A bizottság tagjai külön figyelmet szenteltek a Temerini úti vonal Búza téri részének, „ahol a befelé haladó kocsik sebessége az ott lévő élő fák, illetve a vasoszlopok közelsége miatt kötelezően 4 km-re csökken, és állandóan érvényben van a lassú menet jelzése”.

Majd a megállóhelyeket jelölték ki. Így a Petőfi utcától a Duna-partig a villamos tizenhárom helyen állt meg, ami nem is csoda,

hiszen a régi vasútállomástól a központon, a Duna utcán a Duna-partig vitt ez a villamos. A B vonalon a következő kilenc megállóhelyet jelölték ki: Városháza, Flatt utca, Gyümölcs piac, Széchenyi utca, Honvédlaktanya, artézi fürdő, Kórház és a végállomás. A C vonalon pedig nyolc megállóhelyet jelöltek ki, ezek közül a Parcsetics utcai feltételes megálló volt. A megállóhelyek minden utcakereszteződés előtt voltak, és táblákkal látták el őket.

A bizottság külön foglalkozott az észlelt hiányosságokkal is. Így azzal is, hogy a tizenégy engedélyezett kocsiból szeptember 29-éig csak tizenegyet szállítottak le. Ezért arra kötelezték a részvénytársaságot, hogy ezt két héten belül tegye meg. Ugyanakkor a vasútállomás és a villamos iparvágánya közötti részt nem kavicsolták be, nem készítettek el az óbecse-títeli helyi érdekű vasút tervezett összekötő vágányát, erre a részvénytársaság három hét haladékosan kapott. De nem készült el a Duna-parti vonal utolsó kétszáz méteres szakasza sem, mert a katonai sáncok átvágására az engedély az időre még nem érkezett meg.

Mivel a villamosvasút vezetékai a közhasználatú távíró- és távbeszélő-hálózatot sehol sem keresztezték, ezért erre vonatkozóan semmilyen megjegyzés nem hangzott el, annál inkább a városi tűzjelző berendezéssel való kereszteződésre, melyet a II. Rákóczi Ferenc úton három ízben négy vezeték és három ízben egy vezeték keresztezett, de hasonló volt a helyzet a Ferenc József téren is. Ezért a kereskedelmi miniszter jóváhagyta a tűzjelző vezetékeknek az állami támszerkezetekre való átszerelését, természetesen meghatározott bér fejében.

De nem hiányoztak a különleges kikötések sem, mint amilyen az, hogy a Ferenc József tér és Kenyér utcai megállóhelyekre állandó váltóórt állítanak, hogy az összes motorkocsin a kihajolást gátló sárgaréz rudakat szerelnek fel, hogy a Petőfi utcában és Temerini utcában az oszlopok és a fák mellett elhaladva az ablakokat állandóan zárva kell tartani, hogy a Duna utcai vonal végállomásán várócsarnokot kell felállítani, a pályán végzendő munkákról és az esetleges balesetekről a rendőrfőkapitányságot volt kötelező értesíteni. A havonként lefutott kocsi kilométerek számáról pedig a vasúti és hajózási felügyelőségnek kellett minden hó 10-éig jelentést tenni.

A bizottság vezetője ezek után élve a magas rendeletbe foglalt felhatalmazásával, a helyszínen élőszóval megadta az engedélyt az újvidéki villamosvasút üzembe helyezésére.

Így indult hát útjára ünnepélyesen 1911. szeptember 30-án az újvidéki villamosvasút, melynek első útja előtt fénykép is készült a

A villamos útban a vasútállomás felé

Ferenc József téren, a Grand Hotel Mayer előtt, melyről az ünneplőbe öltözött, cilinderes városatyák, örömtől sugárzó arccal néznek a jövőbe. Már akkor biztosak voltak abban, hogy történelmi pillanatot örökít meg a városi fotográfus.

HOGYAN LETT ÚJVIDÉK FÜRDŐVÁROS

Ma, amikor szinte még a város szívében levő Futaki utcán haladunk, a park mellett, talán föl sem figyelünk a park szélén elhelyezkedő, ma is impozánsnak mondható szecessziós épületre, amely még mindig a városi gyógyfürdő céljaira szolgál. A fürdő születése, ha nem is nyúlik a messzi múltba, talán érdekes lesz azok számára, akik Újvidék történelme iránt érdeklődnek.

Az első adat 1899-ből származik, amikor Kot József engedélyt kért a városi magisztrátustól, hogy az artézi kút mellett fürdőt nyithasson. Ez a „rég” fürdő, nevezzük így, egy közönséges faépület volt, melyben nyolc-tíz kádban évente körülbelül 25 000 ember fürdött meg, és keresett bajára gyógyírt. Ezt a kezdetleges faépületet 1902-ben Guszek István építkezési vállalkozó újíttotta fel.

Úgy látszik, hogy a fürdő nagyon népszerű lehetett, mert 1907-ben a város először elemeztette a víz összetételét, majd hamarosan részvénytársaságot alapított Újvidéki Városi Jódos Gyógyfürdő és Ásványvíz Rt. néven, mely 1907-ben kezdte meg az új fürdő építését. Ez idő tájt készítették el a budapesti Hankó Vilmos balneológussal és Grittner Albert vegyészrel az artézi víz gyógyhatásával kapcsolatos komolyabb elemzést is, mely nemcsak fürdésre való alkalmasságát bizonyította, hanem „gyenge szikes sós íze ellenére, jelentős jódtartalma miatt, ivóvízként is ajánlotta”. Mint jódtartalmú, alkalikus, sós hévíz, az újvidéki artézi forrás vize a ritkaságok közé tartozik. Alig ismerünk vizet, amelyet mint fürdővizet összetétele és hőmérséklete tekintetében az újvidéki artézi forrás vize mellé lehetne állítani. Még leginkább a régi lipiki vízzel hasonlítható össze, írták a szakértők. Fürdésre használva kitűnő hatását látták a csúz, köszvény, angolkór és bénulás eseteiben. A víz mint jódtartalmú alkalikus víz, „görvélyes bajoknál, az emésztőszervek, a légutak hurutos megbetegedéseinél, hűgysavas diathesisnél” ivókúrákra is kitűnően alkalmazható volt.

A fürdő a jódos forráson kívül rendelkezett mindazon „gyógyító tényezőkkel”, melyek a kor legelőkelőbb fürdőiben megtalálhatóak

Az újvidéki gyógyfürdő

és nélkülözhetetlenek voltak. Alkalmazták a „battagliai fangó kúrát, a szénsavas, az iszap, a kénes, a tengeri sós, franzesbadi, moor, villamos fürdőket, a radiogén, ivó- és fürdőkúrákat”. A masszázst minden fajtáját, részleges és forró légfürdőket, nap-, levegő- és homokfürdőket és a svéd gimnasztikát.

11-316

RADIUMDUS JÓDOSFORRÁS.

UJVIDÉKI VÁROSI
JÓDOS GYÓGYFÜRDŐ
ÉS
ÁSVÁNYVIZ R. T.

Biztosan gyógyít csúzt, kőszvényt, ischi-
ászit, görvélyt, angolkórt, csontbántalmakat,
női bajokat, idegességet, és a vérbetegség
minden fajtaját.

NYITVA EGÉSZ ÉVEN ÁT.

BERGHEIM GYÓGYVITELI ÉS JÓDOSVIZI ÜZEMELTETŐTŐL.

Zander Ottó svájci vegyész az Eisler- és Geittel-módszer vizsgálata után, melyet a helyszínen, a jódos forrásoknál végzett el, megállapította, hogy a gázok (metán, nitrogén és szénsav keveréke) felszabadulásán kívül radioaktív tulajdonságú is. Az újvidéki jódos vízforrás radioaktivitása nem maradt el a többi „külföldi” fürdő vizének radioaktivitása mögött.

Újvidéken a modern kor vívmányait is felhasználták a gyógyításban, elsősorban a villamos gyógy módokat, így például a dr. Schnee-féle négyrekeszes villamos fényfürdőt, a galvanizációt, a „faradizációt”, a „franklinizációt”, a „villamos vibrációs” és „villamos pneumatikus” masszázst.

Természetesen az összes gyógyító eljárást csakis orvosi rendeletre alkalmazták.

A fürdőorvos dr. Vilt Vilmos volt, aki naponta reggel fél 9-től 11-ig, és délután fél 4-től 5-ig rendelt. A betegséghez mérten a fürdő orvosa diétás étrendet is előírhatott, melynek előkészítéséért a fürdő igazgatóság felelt.

A fürdővendégek ekkor még a környék házaiban is találhattak szállást, melyek a „díszes fürdőpalotát körülvevő húszholdas angol parkos városnegyedben voltak”. Az újvidéki gyógyfürdő nem tartozott a drágák közé, ezért jogosan számított nagyobb látogatottságra. Egynapi teljes penzió a fürdőszállodában 5 korona 20 fillér és 6 korona között mozgott. Az állami tisztviselők az év minden szakában 25%-os kedvezményben részesültek. De a fürdőnek volt már munkásszanatóriuma is.

Mindezt pedig az újvidéki Winkle palotában elhelyezett, Merkur Könyvnyomdában készült fényképes illusztrációkkal gazdagon ellátott nyomtatványból tudjuk, mely az Újvidéki Városi Jódos Gyógyfürdő és Ásványvíz Rt.-t hirdette.

Hátlapját pedig az újvidéki Orient ásványvíz pályadíjas plakátja díszíti – mely „ásványvíz üdít, frissít, gyógyít! Párisban, Rómában, Londonban, legelső díjakkal kitüntetve! Kapható mindenütt”. Más néven még ma is.

A VÁSÁRVÁROS

Az a hely, ahol a nagy égtájak keresztezik egymást, és az őket összekötő utak átlélik a Duna Gibraltárját, mindig alkalmas volt arra, hogy az emberek kicseréljék, eladják vagy megvegyék a terményeket vagy készítményeket. Ez az a hely, ahol ma Újvidék városa fekszik, és a kereskedelem az a gazdasági tevékenység, amelynek létrejöttét köszönheti.

Biztosan tudjuk, hogy ezen a helyen 1267-ben a Duna-parton már rév volt, és a mai újvidéki oldalon terült el a környék piaca is. Talán azért nevezték el ezt a települést a XVI. században Vásáros-Váradnak, hiszen Érdujhelyi Menyhért, Újvidék első történésze, a közlekedés koncentrálódásából ítélve, itt vásárok létezését is biztosra vette. A török támadások megkezdődésével számos kis település, így Kő-Szent-Márton és Baksafalva is elnéptelenedtek, de az egykori feljegyzések azt tanúsítják, hogy a szomszédjukban levő Vásáros-Várad lakói még néhányszor visszatértek. A feljegyzések szerint egy évben nem fizettek, mert a török felégette a települést, ők pedig anyagilag tönkrementek. E település végleg a mohácsi csataterre vonuló, Ibrahim pasa által vezérelt török mellékcsapat pusztítása után tűnt el tájaink térképéről, és lakói sem tértek több évszázadig vissza.

Mint ahogyan háború tüntette el, úgy a törököket űző háborúskodás élesztette újjá ezt a települést, most már az osztrák seregek által erődítménnyé újraépített péterváradival szemben, a nekünk már oly jól ismert Pétervárad-sánc mezővárosaként, majd 1748-tól szabad királyi városi rangban. Mint a középkorban is, az újjáéledést, a felvirágozást a kereskedelem hozta, melyről a Mária Terézia által kiadott szabadságlevél tizennegyedik cikkelye rendelkezett, mondván: „Azt is megengedjük, említett Újvidék városunknak, hogy a saját és a szomszédos községek javára és hasznára hetenként kétszer, kedden és szombaton, heti vásárt tartson”, és a négy évszaki országos vásárt márciusban, májusban, júliusban és októberben, a vásáros napokat megelőző és követő napokon pedig baromvásár tartassék,

azért, hogy „az azok után járó jövedelmet a város beszedhesse és bírhasssa”.

Ezért nem véletlen, hogy 1875-ben és 1883-ban Újvidéken már ipari kiállításokat szerveznek, érmekeket és díjakat osztanak, mint a következő században, 1922 őszén, a híres újvidéki ponyva-, kötél- és zsákgyár igazgatójának, Hajós Gyulának a javaslata sem, hogy 1923 tavaszán, a többi jugoszláv nagyváros példáját követve Újvidéken is tartsanak országos kereskedelmi és ipari kiállítást.

Így kezdődött most már szervezett formában és a kor szellemét, a versengést előtérbe helyezve, a katalógusokkal, hirdetésekkel jól megtervezett és átgondolt kiállítási terekkel az Újvidéki Vásár intézményének modern története. Ezekből az évenként megszervezett kiállításokból alakult meg 1929-ben a Dunai Bánság segítségével az a részvénytársaság, melynek fő mozgatói a gazdag újvidéki kereskedők, földbirtokosok és gyárosok lettek, mint pl. a Dunderskiak és a Popovićok, akik közül Stevan Pecija Popović 1930-tól a „Vásárokat és Kiállításokat Szervező Részvény Társaság” igazgatója volt. Vajdaság adottságait, a mezőgazdaságot és állattenyésztést szem előtt tartva nemzetközi mezőgazdasági és állattenyésztési vásárok kerültek idővel érdeklődésük előterébe. Ezeket 1940-ig a Šumadijai utcai kiállítótéren tartották, majd a várostól új telket kapva, az Újvidéki Vásár a mai helyére költözött. Ekkor készültek el az új kiállítás tervrajzai is.

A második világháború után 1948-ban szerveztek ismét Újvidéken először országos, majd nemzetközi árumintavásárokat és mezőgazdasági kiállításokat. Úgy látszik eredményesen, mert 1958-ban az Újvidéki Tavasz Mezőgazdasági Vásárt felvették a Vásárok Nemzetközi Szövetségébe, melynek azóta, már az 1964-ben először megtartott Őszi Vásár is tagja lett, mint ahogyan a Nemzetközi Vadászati és Halászati Kiállítás is.

1998-ban az ismét részvénytársasággá alakult Újvidéki Vásár gazdasági jelentőségének tudatában ünnepelték meg az Újvidéki Vásár 75. évét, a 65. Jubileumi Tavasz Mezőgazdasági Vásárt és a 35. Őszi Vásárt.

A TELEP

A valamikori délnyugati városszélen levő mocsaras, bokros, erdős részt a XIX. század közepén Újvidék városa saját költségén lecsapolta, és így a Duna szintjénél alacsonyabban fekvő, a nyugati és északi szelektől védett, kissé homokos talajú termőterülethez jutott. Szinte kínálta magát ez az újonnan megszerzett rész arra, hogy a filoxérától kipusztult szőlők helyett, ami miatt lényegesen megcsappant a város és környékének borkivitele, az Amerikából érkező, ellenálló új fajokkal betelepítsék.

A város először 1889-ben a mai Dušan cár, Đorđe Magarašević és a szabadkai vasút határolta területet osztotta ki, természetesen először az előkelő városi polgároknak, azoknak, akiknek még nem volt a szerémségi oldalon, a Pétervárad és Kamenica között elterülő Ribnjakon szőlőskertjük.

Majd Darányi Ignác földművelésügyi miniszter javaslatára, a szociális érdekeket is szem előtt tartva, a fennmaradt területet a város kipurcelláztatta és olcsón bérbe adta, munkalehetőséget nyújtva így a város szegény sorsú lakosságának. 1891-ben és 1892-ben a Futaki út, valamint a szabadkai és a zombori vasút között fekvő részek lettek gazdára. 1902-ben a legalacsonyabban fekvő részt, a zombori vasút és a Duna közöttit adták bérbe.

A Darányi-féle mozgalom tehát Újvidéken is meghonosodott, mely az elkövetkező évszázadban külön sajátos világot és sajátos életformát kialakító, legnagyobb számban magyarok lakta városrész kifejlődését tette lehetővé. A kertek és szőlők világa lett a Darányi-telep, mely bőségesen termelte Újvidék híres piacaira a korai veteményt, a korai gyümölcsöt, de – mint az előzőekben említettük – még Budapest piacaira is innen szállították az akkor még ott ritka és korai kékparadicsomot vagy padlizsánt.

A kiosztott földterületre vagy „telep”-re bérleti szerződést kötöttek, amelyben a bérlők arra kötelezték magukat, hogy az újvidéki szőlőtermelők szövetségének tagjaiként egy éven belül megkezdik a

szőlőskertek telepítését, és legkésőbb hat év múlva befejezik, ellenkező esetben a városnak jogában állt a szerződést felbontani. A bérelt terület nagysága egy hold volt, és a bérleti szerződéseket harminc évre kötötték meg, melyek 1922-ben, 1931-ben és 1933-ban jártak volna le.

A városi vezetőség azonban a XIX. század végén nem számolt a város rohamos fejlődéséhez és terjeszkedéséhez, a vízvezeték- és csatornahálózat, a városi utcák kiépítéséhez és rendben tartásához szükséges pénzüsszegek megnövekedésével. 1908-ban már a bérletek felülvizsgálatáról tárgyalt a városi tanács, arra hivatkozva, hogy sok bérlő még meg sem kezdte a szőlőtelepítést, ezért a bérleti szerződéseket vagy fel kell bontani vagy át kell szövegezni őket. Tette ezt az új jövedelemszerzés reményében.

A város arra szeretne volna kényszeríteni a bérlőket, hogy vásárolják meg a bérbe vett földterületet, és ezt a városi tanács a „szőlőtelepek örökös eladásáról” szóló határozatával meg is erősítette. Természetesen a telepeket bérlők sem hagyták annyiban a dolgot, pert indítottak a város ellen, mely évtizedeken keresztül folyt. Az egyik oldalon a szőlőtermelők szövetsége és a bérlők, a másik oldalon pedig a város kardoskodott igaza mellett. A bérlők arra hivatkoztak, hogy szegény sorsúak lévén nem tudják az egyholdnyi földterület árát kifizetni, a város pedig a szerződésekbe foglaltak tiszteletben tartását követelte. A per 1931-ben a város javára dőlt el, de ezt megelőzően, már akinek lehetősége volt, megvásárolta a bérelt területet, és lakóépületet is emelt rá. Az építkezés 1921 és 1924 között volt a legintenzívebb. Az épülő házak az építkezési engedélyekből ítélve híven tükrözték a tulajdonosok anyagi helyzetét. Az engedélyek leggyakrabban csak egy szobára és egy konyhára szóltak, a kamra építése ritkaságnak és „jobb mód”-nak számított.

1925-ben az akkor még Darányi-telepnek nevezett városrészben már voltak kikövezett utcák, és a villanytelepnél is kérvényezték, hogy vezessék be a villanyvilágítást.

A tények és számadatok mögött a Telepen élő emberek életútjai és sorsa rejlik. Egy igazán „telepi” életrajza így hangzik: „1912-ben születtem a Telepen, Újvidéken” vallotta magáról az Újvidéken megjelenő *Református Élet* című egyházi lapban Cséki Sándorné, született Szekeres Lídia 1994-ben. „Akkor még nem voltak utcanévek a Telepen, csak házsámok. A magyarok egyholdas parcellákat kaptak, és kötelező volt beültetni szőlővel és gyümölcsfákkal. Szegények maradtunk, mert hol a jég verte el, hol a fagy vitte el a termést. A szü-

leim már 1906-ban megvették a telepi telket, a Fruška gora-it csak 1924-ben. Piacra jártunk. Nem jártam sem gyárba dolgozni, sem szolgálni, kertészhez mentem férjhez, mindig otthon dolgoztam. Gyerekkoromban a Telepen sok gyümölcsfa volt, hatalmas diófák. Az emberek kunyhókban laktak. Miután hazajöttünk a piacról, kimentünk a Duna-partra. Hintáztunk, labdáztunk, csónakáztunk, aztán négy óra körül hazamentünk, készültünk a másnapi piacra.

A férjemmel 1935-ben esküdtünk meg. Sokat jártam a piacra, ötven évig. A Futaki piac nagyon kedves kis piac volt, de aztán bezárták előttünk, és csak a vizszoteladók árulhattak ott, nekünk a Temerini úti piacra kellett mennünk árulni. Nekünk kis portékánk volt, kis kocsival toltuk.

Harminc év után meg kellett »örökösíteni« a telket, ami nagyon sokba került. Sokan eladták a föld felét. 1940-ig virágot termesztünk. Akkor jött az árvíz, mindenünket elvitte. Ezután tértünk át a zöldségfélékre. A saláta árából felépítettük a házunkat itt a Darányi-telepen. Ebben az utcában volt a kocsmá is, a Sovény-kocsmá és a Fürjes-kocsmá. Ide vezették be először a villanyt is” – emlékezett az idős telepi néni.

1927-ben a Darányi-telep nevet változtatott, és Adamović-féle telepként szerepelt a hivatalos névhasználatban. Van, aki azt állítja, hogy a szőlőnemesítéssel foglalkozó Adamović Sándorról kapta a nevét, akinek a tizenkilencedik század kilencvenes éveiben, ma az új Városi temető irányában, a régi repülőtér közelében volt a szőlészeti központja, melyet Sándor-telepnek hívtak.

Télen 400–500 munkást is foglalkoztatott, feltehetően sokan az igazi Telepről mentek oda napszámba, akik a szőlőtőkék oltásával foglalkoztak. Tevékenységének eredményeként nemcsak Újvidéken, hanem a Szerémségben is rövid időn belül sikerült felújítani az elpusztult szőlőket. 130 holdnyi szőlőtelepén a 420 legismertebb külföldi és hazai szőlőfajtáról oltványozott kb. 500 000 tőké. De vannak olyanok is, akik azt állítják, hogy a Telep későbbi névadója Stevan Adamović ismert újvidéki ügyvéd és polgármester volt, aki polgármesterkedése alatt számos, a város javát szolgáló indítványt megvalósított.

1928-ban városi rendelettel iskolát is nyitottak a Telepen, és ekkor épült fel a katolikus és a református templom is.

A Telep lakói, talán a limániai példáját követve, 1939-ben az „Adamović-telep életét előmozdító és a szükséges munkálatok elvégzését ellenőrző bizottságot” alakítottak azzal a céllal, hogy a Telep a

A Darányi-telepről készült képeslap

városiasodásban és a fejlődésben ne maradjon le a többi városrésztől. Ekkor kezdtek emlegetni az újságok a Telepet, valamint a várossal összekötő autóbuszjárat beindítását is, hiszen az 1931-es becslések szerint a város nyolcmillió dinárt vágott zsebre „örökösítés” címen.

A Telep lakosságának azonban a legnagyobb gondot mindig is a vizek jelentették. Ha nem a talaj magas vízszintje mosta alá házaikat, akkor árvíz veszélyeztette őket. Így volt ez 1926-ban, amikor az árral küzdöttek, majd 1932-ben, amikor a talajvizek már házakat döntöttek romba, 1940-ben a „nagy árvíz” idején kb. hétszáz ház dőlt le, és négyszáz szorult nagyobb javításra. Ennek az 1940-es árvízkárnak a következményeit azonban saját erejükből már nem tudták helyrehozni a telepiek. Az újjáépítésre és javításra állami kölcsönt kaptak. Az idősebbek emlékezetében ez az 1940 utáni Telep képe maradt meg örökre. Ma már az egykori szőlők és kertek, a szorgos munkáskezek és -életek városrésze más képet mutat. A régi Telep veszendőben van.

AZ ELSŐ MUNKÁSSZERVEZETEK

Az ipari fejlődés ugyan lassúbb ütemű volt a kelleténél, a XIX. század második felében Újvidéken mégis megindult a munkások szervezkedése. Kezdetben ezek betegségélyező egyesületek voltak, melyeknek a cégtulajdonosok, a munkaadó mesterek is tagjai. Ennek az okát abban kell keresni, hogy Magyarországot, tehát Újvidéket is, ellepték az olcsó közép-európai ipari termékek, melyekkel a drágább kézművestermékek nem tudták felvenni a versenyt.

A technikai fejlődés késése is nagymértékben hozzájárult a hátrányos helyzethez. Ugyanakkor ebben az időszakban szembetűnően jelentősen megcsappant elsősorban a szerb kereskedők száma, mely gazdasági, társadalmi és politikai rétegződést idézett elő, így a szerb „čarši” felbomlását is konstatálnunk kell.

Ebben az időben a legfejlettebb bácskai helység, Újvidék lakosságának csak 14,3%-a foglalkozott gazdasági tevékenységgel. Mirmics József történész szerint nem kell szem elől téveszteni „a Monarchia peremvidékei iránti meghatározott” hátrányos gazdaságpolitikáját sem.

Gazdasági pangásra utal a 850 mesterre jutó 1105 bérmunkás, a városba való beköltözés teljes megszűnése és a Bácskából történő tömeges elvándorlás is.

A gyáriparban a munkások alkalmazása idényjellegű volt, és kizárólag a mezőgazdasági idénymunkások soraiból toborozódtak ezek az alkalmazottak. A gazdaságot dekoncentráció jellemezte, ebből kifolyólag pedig a munkásság is szervezetlen maradt.

Egy gazdasági ágazatban, a nyomdászatban azonban, ami a munkásság szerveződését illeti, kedvezőbb volt a helyzet, ezért az országban a szakegyletek száma is szembetűnően nagyinak mondható. A nyomdászok voltak azok, akik Újvidéken is elsőként, már 1869-ben szakegyletbe tömörültek. Ebben az időben két gépmester, hat munkavezető és huszonegy szedősegéd gyülekezett. Érdekes módon a nyomdászok keresete is magasabb volt az átlagosnál, 8,60 forintot tett ki hetente.

Úgy látszik azonban, hogy a tagság elégedetlen volt ezzel az egylettel, ezért 1871-ben elkészítették egy új betegsegélyző egylet alapszabályát, melyből a munkáltatókat kizárták. Ebben az új egyletbe csak azok léphettek be, akik bérvizonyban voltak, tehát tudatosult bennük a munkaadók és a bérmunkások közötti osztálykülönbség. Az egylet célja a beteg tagok pénzbeli megsegítése volt, valamint azoknak a munkát kereső sorstársaiknak a támogatása, akik átutazóban voltak Újvidéken. Ugyanakkor hozzá szerettek volna járulni az akkor is szinte kifizethetetlen temetkezési költségekhez. A javaslat szerint mindenki köteles volt az egyletbe rendes tagként beiratkozni, mert a beiratkozási díj, a heti járulék és rendkívüli bevételek voltak azok a források, amelyekből az egylet pénzalapját megteremteni szándékoztak. Az alapszabályzat-tervezet előirányozta, hogy a segélyre csak az jogosult, aki hat hétig rendszeresen fizette a heti járulékot. Betegség esetén a beteg tag heti 4 forint segélyt kapott, vagy napi 57 krajcárt betegségének első tizenkét hetében, ennek az időnek az eltelte után a segély 2 forintra, tehát a felére csökkent. Ugyanilyen segélyben részesültek az ideiglenesen Újvidéken tartózkodó, más városból való, de nyomdász szakegyletbe tagosult társaik is.

Az alapszabály javaslatát az újvidéki nyomdászok 1871 novemberében terjesztették a városi tanács elé, s ez a jóváhagyási kérvényt Pestre továbbította. Időközben a Párizsi kommün megalakulásával világossá vált, hogy a szocialista eszmék térhódítása Magyarországon is feltartóztathatatlanul elkezdődött. A minisztérium nem akarta nyíltan visszautasítani az Újvidéki Nyomdász Egylet Alapszabályzatát, ezért az 1871-ben életbe lépett ipartörvényre hivatkozva elodázta az engedély kiadását, és 1872-ben módosításra visszaküldték az alapszabályzat szövegét. De ekkor már az újvidéki bérmunkások között nagyban folytak az Újvidéki Általános Munkásegylet körüli szervezkedések, ezek viszont csak kezdetei voltak a szocialista eszmék térhódításának a városban, melyet a hatalom városi képviselőinek nem sikerült megfékezniük.

ÚJVIDÉK TÉLEN

Arról, hogy hogyan éltek és mivel foglalkoztak az újvidékiek nyáron, bőven és részletesen értekeztünk már, most arról szólunk, mivel töltötték télen idejüket, amikor a nappalok rövidek voltak, korán esteledett, eljött az otthoni tevékenységek és a családi ünnepek ideje. Sokszor elhangzik az az állítás, hogy valamikor a telek nem ilyenek voltak, mint ma. Hanem olyan igaziak, sok hóval, jéggel, olyanok, amilyenekre az utóbbi években csak ritkán volt példa. A feljegyzésekből ítélve azonban a XIX. század második felében és a XX. század első évtizedeiben nem is olyan sokszor jegyezték szélsőségesen hideg vagy rendkívüli időjárású teleket. Abban az időben az időjárás okozta viszontagságokról az újvidékiek leggyakrabban az újságból szereztek tudomást. Így 1858-ban arról, hogy hosszan tartó száraz hideg tél volt, melynek következtében Újvidék és Pétervárad között beállt a Duna olyan vastag jéggel, hogy át lehetett rajta kocsikázni. Hasonló zord telet jegyezték 1887-ben és 1889-ben. Arról is tudomásunk van, hogy 1911 és 1912 januárjában és februárjában nagy hófúvások tették emlékezetessé a telet, 1924-ben pedig a vastag dunai jég az újvidéki hidat is veszélyeztette. Talán ezért emlegetik egyes források ma is a Dunán át „kiépített” jégút létezését, amelyet állítólag azért készítettek az ehhez értő mesterek, hogy így is összeköttetést létesítsenek Újvidék és Szerémség között, hogy az ottani híres borpincékből kövezetvám nélkül szállíthassák be a városba, talán az ünnepekhez is, a szükséges „jókedvcsináló” nedűt. A leírások alapján ezt a „jégutat” szalmára alapozott jégvizlalással készítették olyan vastagságúra, hogy az a megrakott kocsi vagy szán súlyát is elbírja.

Minden jel szerint az újvidékiek közismert sportkedvelő tulajdonságukról télen sem mondtak le, mert számtalan adat és fénykép is van arról, hogy az akkor még létező Duna-parki nagy tavon hosszú ruhás, muffos hölgyek korcsolyáznak kísérőikkel, és bizonyos napokon a katonai zenekar szolgáltatta a zenét. A múlt század utolsó évtizedeiben állítólag már korcsolyázóegylete is volt a városnak. Az

biztos, hogy 1902-ben a Danubius Evezősklub kérvénnyel folyamodott a magisztrátushoz, hogy a városháza körüli úton létesítsenek télen korcsolyapályát, amihez megkapták a hivatalos jóváhagyást. 1907-ben már a korcsolyázóegylet levelez a városatyákkal egy külön korcsolyapálya kiépítésének a lehetőségeiről. Majd 1910-ben Mayer József kér engedélyt a városi artézi fürdő mellett létesítendő korcsolyapálya építésére. Hogy ebből mi valósult meg és mi nem, arról nincs tudomásunk, arról viszont igen, hogy az újvidékieknek a téli hónapokban a korcsolyázás kedvelt sportjuk volt.

A tél beálltával a társasági életben is változások történtek. Ekkor élték virágkorukat az otthon vagy a város szállodáiban és kávéházi termeiben a különféle önszervező művelődési körök és társaságok, melyekből Újvidéken az említett időszakban hatvannál is több volt. Szerveződési alapjuk különbözött: lehetett az nemzeti, felekezeti, szakmai és társadalmi rétegződés szerinti is. Ezek keretében tartottak műsoros esteket, nyilvános felolvasásokat, táncestélyeket és bálakat is. Természetesen akkor, amikor azoknak az ideje volt. A mindenre éberrel figyelő újvidéki újságoknak erről is megvolt a véleményük. Szerintük minden hely, amely erre alkalmas volt, így minden kávéház és kocsmá, a Zöld Koszorú és a Két Kulcshoz címzett is,

Újvidék 1928 telén

„melyek ez időben a húsevők szentélyeivé váltak, csak egy irányban tevékenykedtek, hogy nyitva álljanak és olyan helyé váljanak, ahol táncolni lehet, akár még az egészség kárára is. Mert a mai lányok táncolnak, csak táncolnak, lélegzetvételnélkül, van amikor 40 táncot is egymás után minden bálon és soairén, hogy az-után fáradtan, fejfájósan és betegen térjenek onnan haza”.

Bizonyos, hogy az újkeletű szilveszteri bálók megszervezésében, mint annyi más új divatos dolog és szokás meghonosításában sem késlekedtek az újvidékiek, hiszen ennek a városnak a lakói az év végén szívesen búcsúztak tánccal és vigassággal mindentől, ami nem a kedvük szerint történt, vidáman és bizakodva léptek az új évbe, amely még nem fedte fel az életet megkeserítő csapdáit.

TÉLI GONDOK

Talán az emlékezés kifakulása miatt tűnik úgy, hogy azelőtt a telek sem voltak a maihoz hasonlóak. Ritkaságnak számítanak az olyan fényképek, amelyen a téli Újvidék látható. Az olyanok, amelyenekből az Újvidéki Városi Múzeumban is csak egy-kettő van. Az egyik ezek közül az újvidéki főteret ábrázolja a városháza felől nézve, valamikor a századunk első évtizedeiben, talán egy januári napon. A fiákermegállónál, a fiákerok megszokott helyén szánok sorakoznak. A képről ítélve igencsak hideg lehetett, mert az akkor a főtéren levő parkot szegélyező fák zúzmaradíszben sorakoznak. Hó lepte be a ma már nem létező Szentháromság-szobrot, havas a templom melletti épület, amelyben egykor a Grossinger-féle gyógyszerár volt, és a templom is. Magát az úttestet is hó borítja, látszanak az arra sikló szánok nyomai. Valamilyen régi fényképésztrükk eredményeként a fekete-fehér kép kékes árnyalatúvá vált – ezzel is csak felfokozza a képet ma nézegető emberben a régi újvidéki telek utáni nosztalgiát. A kép viszont nem tanúskodik azokról a kötelezett-ségekről, amelyeket különböző szabályrendeletekkel a lakosságra az újvidéki városi tanács szabott ki.

Az egyik ilyen szabályrendelet, amelyet a város háztulajdonosainak tiszteletben kellett tartaniuk, a városi közterületek csatornázásáról, a magánterületeken összegyűlő csapadék- és szennyvizek levezetéséről szóló rendelet volt, melynek 3. pontja kimondta, hogy a város területén a szennyvizek, eső- és hóvizek levezetésére szolgáló csatornák létesítése a közterületeken a város kizárólagos joga, és más hatóságok, testületek vagy magánfelek csatornákat a közterületeken hatósági engedély nélkül nem létesíthetnek, a magánépületeken levő, magáncsatornába lefolyó eső- vagy hóvét pedig tíz centiméter átmérőjű csatornával a közcsatornával össze kell kötni. Emellett a tulajdonos köteles az ereszek csővezetékeit állandóan karbantartani. Ott, ahol az ingatlan mentén a közcsatornák nem voltak még kiépítve, onnan a csapadékvíz az utcai „nyílt folyókákba vezetendő”.

A másik, a lakosság téli kötelezettségeit meghatározó szabályrendelet, a köztisztaságra vonatkozott. Ennek már az első pontja arról rendelkezik, hogy a ház belső és külső „osztályainak”, valamint a ház és a telek egész utcai vonalán a gyalogjárdának minden időbeni tisztán tartása a ház és a telek tulajdonosára hárul. Így „téli a háztelek utcai vonalának egész hosszában a járdáról a havat és sarat naponként eltávolítani, sikamlós időben pedig azt homokkal, hamuval vagy fűrészpórral behinteni volt köteles”. Ha ezt a tulajdonos a gyalogjárdára vonatkozóan „teljesíteni képes nem volna”, akkor azt a városi rendőrkapitányság a bejelentő költségére „tette meg”.

A 11. pont a háztetőről és az erkélyről lehányt hóval kapcsolatban rendelkezett, mégpedig arról, hogy a műveletet megelőzően a szükséges intő vagy óvó jelek tűzendők ki. Az elhányt, valamint az udvaron halomra gyűlt hó és jég, ha az illető háztulajdonos vagy épületfenntartó kihordani akarta, saját költségén az e célra kijelölt lerakodóhelyre kellett szállítania az udvarból a havat és a jeget, az utcára kihordani tilos volt.

Az újvidékiek téli foglalatosságai közé tartozott a fűtés is, a tüzelőbeszerzéstől a tüzelésig és a kémények karbantartásáig. Hogy a tüzelőt beszerezzék, a város külterületén levő fa- és szénkereskedésekbe vagy lerakatokba kellett kimenni. A tüzelőnek a belvárosban való árusítását a városi tűzrendészeti szabályrendelet tiltotta. Végrehajtására pedig a városi rendőrkapitányság volt illetékes. Így a város belterületén faraktárak létesítését nem engedélyezték, s a kinti farakások magasságát is ellenőrizte a rendőrség, hat méternél magasabbak nem lehettek. Tilos volt nád- vagy zsindeletet, illetve eresz alá a kályhából vagy más tűzhelyből a csövet kivezetni, hamut az utcára, padlásra, szemétdombra, ház, épület vagy más könnyen gyúló anyag közelében kiönteni. Nem engedélyezték továbbá a fának a padláson és a konyhában tartását, illetve éjjelre a tüzelőanyag felhalmozását, akárcsak a fának a kandallóban való szárítását.

Arról pedig, hogy az újvidékiek tűzhelyei, kályhái és kandallói rendben legyenek, és a fűtési idény tűzveszély nélküli legyen, a kéményseprőiparról szóló, szigorú városi szabályrendelet gondoskodott.

Ha az elmondottakat meggondoljuk, akkor konstatálhatjuk azt is, hogy az újvidékieknek a tél beálltával számos olyan tevékenységgel szaporodott meg a mindennapi élete, amely az idillikus újvidéki télről alkotott képünket kissé módosítja.

AZ ÚJVIDÉKI MAGYAR KASZINÓ

Essék szó azokról a dolgokról és eseményekről, amelyek az újvidékiek téli időtöltését jellemezték. Azokról az eseményekről, amelyekkel a város lakói a hosszúra nyúló téli estéket igyekeztek értelmesen és tartalmasan eltölteni. A századfordulón, de ezt már említettük, Újvidéken körülbelül hatvan különböző, nemzeti, felekezeti vagy egy bizonyos társadalmi réteghez tartozó, polgári szervezet vagy művelődési gyülekezet létezett. Az egyik ezek közül az Újvidéki Magyar Kaszinó, amely mint ahogyan akkoriban jellemző volt a magyarországi vidéki városokban, a dualizmus korszakában, tehát 1867 után alakult meg. A kaszinó szón, amely olasz eredetű, természetesen mást értettek Nyugat-Európában, ahol az általában a fürdőhelyeken épült szórakozó- és mulatóhelyiségeket jelentette, és más tartalmat rejtgetett erre mifelénk Közép-Kelet-Európában. Nálunk kaszinót azok az emberek alapítottak, akiket közös társadalmi helyzet, közös politikai nézet vagy közös foglalkozás késztetett az aránylag zárt társaskör megalakítására, amelynek összejöveteleit egy külön erre a célra emelt épületben vagy helyiségben tartották meg. Az első kaszinót Magyarországon Széchenyi István kezdeményezésére szervezték meg Nemzeti Kaszinó néven, még 1826-ban, természetesen azért, hogy ott lehetővé váljon a magyar főurak, nemesek és polgárok személyes találkozási, hogy az akkor magának utat törő reformerszmék „a személyes eszmecserékkel” tisztázódjanak. Természetesen a későbbiekben megalakult vidéki kaszinókat már egészen más feladatokkal és célokkal hozták létre.

Az Újvidéki Magyar Kaszinó 1875-ben alakult meg, azzal a céllal, hogy az újvidéki magyar társadalmat tömörítse, azzal a nem titkolt szándékkal, hogy oda elmehessenek a nem magyar, de a történelmi és társadalmi pillanatot kihasználva „magyarosodni kívánók” is. Találkozási lehetőséget és „alkalmat nyújtva így a tisztas szórakozásra”. Érdújhelyi Menyhért szerint az 1875-ben megalakult „társas kört” az 1876-ban a belügyminisztérium által jóváhagyott alapsza-

bályzat már Magyar Kaszinóként emlegeti, 1880-ban lett Polgári Kaszinó, hogy 1886-ban a belügyminisztérium végül is Újvidéki Polgári Kaszinó elnevezéssel jegyezze be. Olyan céllal, hogy a „társadalmi életet és közművelődést magyar hazafias irányban s a nemes erkölcsöknek megfelelően előmozdítsa és ápolja”. Megalakulásakor százhetvenöt tagja volt, 1910-ben a Csoor Gáspár által szerkesztett *Bácska társadalmi élete – ezer arcképpel* című könyv a tagok létszámát már 250-ben határozza meg. Tagjai zömmel az újvidéki értelmiségi világ képviselői voltak, „de gyakran keresték fel helyiségeit a jobb módú kereskedők és iparosok is”. Ebből következik, hogy az érettségi Újvidéken is a kaszinóbeli tagságba való belépőt jelentette. Így volt például dr. Piukovich Sándor, a főgimnázium tanára, a kaszinó titkára, Niedermayer Gyula, az újvidéki kereskedelmi főiskola tanára, a kaszinó választmányának tagja, Kunwald Pál, az egyik újvidéki bank igazgatója pedig vezetőségi tagja és vezéregyénisége is a kaszinónak. Az összejöveteleket a téli hónapokban minden csütörtökön este tartották, az egyesület tagjai és hozzátartozóik részére, „mely alkalommal nem maradtak el az ismeretterjesztő előadások” sem. Az újvidéki enciklopédia az újvidéki kaszinót olyan helyként írja le, ahová a tagság újságot olvasni és képes magazinokat nézegetni járt, ahol kártyáztak és dominóztak, gyakran zenéltek és táncoltak is. A már említett ismeretterjesztő előadások mellett a különleges alkalmakkor itt tartották az ünnepségeket, így az óévet búcsúztató szilveszteri mulatságot és a farsangi bálokat is.

Magyar Casino
Újvidéken.

*Az újvidéki kaszinó tagsága és pecsétje
(A Grossinger család hagyatékából)*

Mindenesetre a kaszinónak tagja lenni társadalmi rangot is jelentett. De nemcsak azt. Feltehetően egy olyan városnak, amilyen Újvidék volt, a fővárostól távol, de nem elérhetetlenül, azoknak nyújtott kellemes téli időtöltést, akik nem voltak eléggé gazdagok ahhoz, hogy idejüket semmittevéssel töltsék el Pesten vagy Bécsben, de igényelték és részben utánozták is azt a viselkedésmódot, amelyről akkor még csak az újságokból vagy a szájról szájra járó hírekből tudtak. Arról, hogy mi történik városuktól távol az „úri” világban.

EGYKOR, HAMVAZÓSZERDA ELŐTT

A nedves ciklonok örvénylése lassan elvonult fölülünk, így ma hamvazószerda előtt havas, napsütötte, kristálytisza reggelre ébredtünk, azzal az érzéssel, hogy a fény és a tavasz győzedelmeskedett a sötétség és a tél fölött, és előbb-utóbb, ha más nem is, de a melegebb évszakok és az időjárás talán javít azon a hangulaton, amelyet vízkereszt óta oly nagy igyekezettel próbáltunk elfeledni a farsangi multságokon és bálokon.

Így volt ez régen is, Újvidéken szintén, még akkor is, ha az életnek ezt a vidámabb oldalát, mint mindent a városban, különböző városi szabályrendeletek és szokások irányították.

Ide sorolhatnánk azokat a szabályrendeleteket, amelyeket például a nyilvános vigalmak, mutatóványok, előadások és az úgynevezett nép-, illetve cselédtáncok engedélyezése és az utánuk fizetendő díjak szabályozása tárgyában „a korcsmákról, sörházakról és pálinkamérésekről”, valamint „a vendéglő, a kávéház és a kávéérés iparokról” hozott meg a városi tanács. Arról pedig, hogy miként lehetett ezen előírások alapján régen farsangi bált vagy multságot szervezni, legérthetőbben a fenti szabályrendelet 7. pontjából tájékozódhatunk. „Fogadók és szállodák, melyek vendéglővel, étteremmel vannak összekötve, hétköznapokon éjfél után 2 óráig, vásár- és ünnepnapokon éjfél után 3 óráig tarthatók nyitva, és reggel csak 5 órakor nyithatnak ki.”

„A jelzett záróra elérkeztevel köteles az üzlettulajdonos üzletgyorságából a vendégeket esetleg rendőri segély igénybevételevel is eltávolítani, az üzletet beszüntetni, és a helységet bezárni.

Fogadók, szállodák farsang és országos vásárok tartama alatt egész éjjel nyitva tarthatók, azonban az üzlettulajdonosok ekkor is kötelesek a közcsendet és rendet fenntartani.

A zenélés zárt helyiségekben és pedig zárt ajtók, ablakok mellett, éjjel 1 óráig, ellenben ugyanezen helyiségben, nyitott ajtók és ablakok mellett, valamint fogadó, vendéglő és kávéház nyílt udvarában

Az első újvidéki képeslapok egyike

vagy kertjében, úgyszintén a fogadók, vendéglők és kávéházak előtti kioszkokban éjjel 11 óráig engedtetek meg.”

„Ha fogadó vagy szálloda helyiségeiben akár belépti díjjal, akár anélkül bál, táncmultság vagy zárt körű ünnepély rendeztetik, úgy a rendőrkapitányi hivataltól nyert előzetes engedély mellett az estély helyiségei egész éjjel nyitva tarthatóak voltak, és a zenélés is egész éjjel megengedtetik, olyképpen azonban, hogy a szomszédos lakók éjjeli nyugalma és a közrend ne zavartassék.”

A megkülönböztetés végett a rendelet szerint kávéháznak azt az üzletet tekintették, amelyben kávé, tea, csokoládé, hűsítő italok és ezekkel szükséges nedvek, fagyalt és végre az előbb felsorolt cikkekkel fogyasztani szokott sütemények állandóan kaphatók voltak, és amelyben legalább egy tekeasztal állandóan a közönség szolgálatára állt.

Ezekon kívül megkülönböztették a kocsmákat, sörházakat és pálinkaméréseket, melyeknek zárórái szintén az országos vásárok, sorozás vagy farsang alkalmával hatóságilag kiterjeszthetőek voltak.

Más volt az eset a nép- vagy cselédtáncokkal, erre külön rendőrségi engedély kellett. Az ilyen multságokat kizárólag nappal tarthaták, és a kocsmáknál előkelőbb létesítményekben, úgy látszik, nem is szerepelhettek. A városi rendőrkapitányság egy időben legfeljebb négy táncmultságra adta ki az engedélyt. A bálokban a lárma, a kurjongatás és minden olyan cselekedet, ami a szomszédok nyugalmát háborgatta, tilos volt.

Újvidék város lakossága minden évben élénk érdeklődéssel figyelte az Újvidéki Önkéntes Tűzoltó Egylet farsangi báljának előkészületeit, így az 1911. január 28-án megtartottat is, melynek díszes meghívója a következőkről értesített: a szerencsejátékkal egybekötött jótékonyági „Bál-ünnepélyt” Mátéházi Matkovits Béla öméltóságának védnöksége alatt tartják meg az Erzsébet Szálloda dísztermében, az egylet alaptőkéjének gyarapítására, a szükséges felszerelés kiegészítése céljából. Szeretettel várták az egylet tiszteletbeli és pártoló tagjait, nemkülönbén pedig a polgári és a katonai hatóságokat, egyesületeket, Újvidék, Pétervárad környékének nagyra becsült közönségét. A belépődíj személyenként 2 korona, a családi jegy pedig, 3 személyre, 4 korona volt. A sorsjegyeket 40 fillérért árulták a báli esten a pénztárnál. A sorsjátékba szánt ajándéktárgyakat a szervezőbizottság legkésőbb január 27-éig az egylet termeiben gyűjtötte be.

A bálakat és táncmultságokat a századfordulón általában vagy az Erzsébet Szálloda már említett dísztermében vagy a Dunderskiféle színházban rendezték meg az úri közönség számára, mert egyedül ezek a termek voltak Újvidéken a századfordulón villanyvilágítással ellátva. Feltételezhetően azonban a jókedv nem hiányzott a Magyar Polgári Kaszinó multságából és a külvárosi kiskocsmákból sem, még akkor is, ha azok még farsangkor sem tarthattak reggelig nyitva, a városi rendőrkapitányság pedig külön figyelemmel kísérte a hangoskodókat és esetleges kurjongatókat. Afelől pedig, hogy biztosan mindenki jól érezte magát, még így, nyolcvan-egynéhány év után sem lehetnek kétségeink.

ÚJVIDÉK TAVASSZAL

Újvidék gazdag és érdekes zöldség- és gyümölcs piacáról, a korai vetemények és gyümölcsök külföldi értékesítéséről, annak a XIX. századi hagyományáról már többször beszéltünk, mint ahogyan a korai zöldség-, gyümölcs- és szőlőtermelő egykori Darányi-telep lakói-nak a szokásairól is. Most az újvidéki piacokon arra eszmélhetünk rá, hogy mind gyakrabban jelennek meg az árusok kezében a vidáman kandikáló nárcisz- és szagos jácintcsokrok, a pultokon pedig, a behozatalin kívül, az itthoni saláták és retekcsomók is felszaporodtak. A piacok bejáratánál gyümölcs- és rózsatöveket lehet vásárolni, tehát akaratlanul is tudomásul kell vennünk, hogy ismét eljött a tavasz, még ha nem is olyan gondtalan és felhőtlen, mint ahogyan megszoktuk. Ezért egy kicsit, talán saját figyelmünk elterelésére is, olyan régi újvidéki gyárak és boltok nyomtatványaival foglalkozunk, amelyekből tudomást szerezhetünk arról, hogy valamikor, a XX. század elején és a két világháború között milyen szerszámokkal készítették elő városunk szorgos kertészkedői a vetésre és ültetésre váró ágyásokat, valamint hogy mit is vethettek és ültethettek valamikor az újvidékiek.

Így derült ki, hogy századunk elején a városban több gyár és bolt értékesített mezőgazdasági gépeket. A három nyelven, szerbül, magyarul és németül megjelenő, akkor már *Noviszádi Almanach*ban például két mezőgazdasági gépgyárat tüntettek fel: a Reich és fiait, valamint az egyszer már emlegetett Zikmund és társait, melyek mellett nem maradtak le a külföldi vagy más gyárak újvidéki kirendeltségei sem, hiszen árukínálatukról rendszeresen jelentették meg az árjegyzékeket, mint tette például a Melchiar és Umrath cég újvidéki leányvállalata is. Ennek a cégnek az üzletében az újvidéki és környékbeli mezőgazdászok mintegy tizenhétféle ekefajtából, majdnem ugyanannyiféle boronából, különböző kultivátorokból, hengerekből, többféle vetőgépből, műtrágyaszóróból, arató- és cséplőgépekből, szelelőkből, morzsolókból, szecskázókból, darálókból és végül szőlőnyomtatóból

és présekből válogathattak, ha megfeleltek nekik az újvidéki árak, melyeket az Eladási feltételek cím alatt közöltek.

Úgy látszik azonban, hogy a nagyobb és nevesebb vetőmag-kereskedések sem maradhattak le ebben a sajátos versenyben. Árjegyzéket kínált a Jugoszláv Magtermelő Vállalat Zsidó utcai boltjának katalógusa és a neves Mauthner cég jugoszláv kirendeltségének két alkalommal, ősszel és tavasszal megjelenő kiadványa is. Az utóbbinak az őszi katalógusából szerezhettünk tudomást arról, hogy faj és szín szerint milyen jácintok, tulipánok, nárciszok, krókuszok, anemónák, fréziák virítottak tavasszal az újvidéki virágoskertekben, sőt arról is, hogy milyen magból vetettek az újvidékiek már akkor angol- vagy egyszerű kerti pázsitot és takarmánynövényt is, ha a cégnek a Futaki út 8–10. alatti üzletében vásároltak. Ebből arra is következtethetünk, hogy a Mauthner cégnek nagy üzlete lehetett, ha telepe két házszámnyira terjedt ki. Belelapoztunk a jugoszláv magtermelők 1931-ben megjelent árjegyzékébe is: a Zsidó utcában levő üzletben először is a mezőgazdasági magvakat kínálták eladásra. Különböző lucernákat, vörös lóherét, tiszta és a fűmaggal kevert herefajtákat, majd különböző fűmagokat, magasság és a vetési helyre jellemző adottságok szerint elrendezve. Például a töltések megerősítésére külön fűfajtát ajánlottak. De a takarmányrépa, a takarmánymagok, a babok és borsók, a főzelékfélék magvai mellett nem maradt el a madár- és méheledelnek alkalmas növények felsorolása sem. A különböző fehér és vörös káposzták, karalábék, „kvakarépák”, sárgarépák, petrezselymek, céklák és zellerek, a feketegyökér fajtái, azután a nyári és téli retkektől, a salátáktól és a spenótok különböző fajtáitól pedig el sem jutottunk a mindennapi főzelékfélékig, azoknak számos fajtájáról pedig ne is beszéljünk. A kínálat sorát a konyhai fűszerek magvai zárták. A virágmagvak virágzásuk ideje, színük, vetési és ültetési helyük szerinti gazdag és változatos kínálatának ismertetésével külön foglalkozunk majd. Azért, hogy ne csak arról legyen tudomásunk, hogy mit lehetett venni, vetni és ültetni Újvidéken, hanem arról is, hogy mi is az, ami egykor volt, de ma már nincs városunk üzleteiben, így hát kertjeinkben sem.

			Cena — Preis — Ár		
			100	10	1
			Korona — Stock — db.		
			Dinara — Dinar — Dinár		
Darwin Lale - Darwin Tulpen - Darwin Tulipán					
Baronne de la Tonnaye, tamno ružičasto — dunkelrosa — sötét-rózsaszínű					
Bartigon, tamno crvena — dunkelrot — sötétvörös, korai hajtásra is					
Centenaire, ljubičasto ružičasta — lilarosa — bílászórszínű, óriásvirágú					
La Candeur, bela — weiss — fehér, szép fajta					
Clara Butt, otvoreno ružičasta — lacharosa — lazacszínű			125.—	15.—	1.75
La Tulipe, najtamnije, crnasto crvena — schwarzrot — legsötétebb feketevörös					
Noire Prede of Haarlem, sjajno crvena — Karminrot — karminpiros, korai					
King Harold, tamno crvena — blutrot — sötétvörös					
Narcisi - Narzissen - Nárciszok					
Punocvetne — Gefüllte — Teltvirágú			125.—	15.—	1.75
Alba plena odorata, punobela — weiss — teljes fehér			250.—	26.—	3.—
Van Sion, zlatno zuta — goldgelb — aranyárga					
Poelaz narcisi - Poelaz-Narzissen - Poelaz nárciszok					
Elvira, sjajno belo, sa žutom krunom — blendend weiss, mit gelber Krone — vakítófehér, sárga koronával					
Laurens Coster, belo, sa žutom krunom — weiss, mit gelber Krone — fehér, sárga koronával			125.—	15.—	1.75

NARCISI — NARZISSEN — NÁRCISZOK

Egy oldal a Mauthner cég árjegyzékéből

A SÉTÁNY

Minden városnak megvannak a maga szinte rituális szokásai, az újvidékieknek is. Ma is aki a három újvidéki híd egyikéről lenéz a városra, az a dunai árvízvédelmi gáton a sétálóknak, a kerékpározóknak és rollerezők tömegét láthatja, ahogyan senkitől és semmitől sem zavartatva élvezik a kora tavaszi napsütést e modern sétányon. Természetesen a kellemes tavaszi séta nem újkeletű szokása az újvidékieknek, csak a helyszín változott. Valamikor a múlt századfordulón az újvidéki „promenádnak” nem a folyóparton, hanem a város szívében levő mai Duna-park melletti utcában volt, ahol a Duna holt ágából visszamaradt tószerecsény mellett sétáltak az emberek. Abban az időben ennek a promenádnak nevezett résznek a város társadalmi életében is jelentősebb szerepe volt, mint napjainkban. Mint ahogyan más jelentősége volt akkoriban a színházba járásnak, korcsolyázásnak, evezésnek, kerékpározásnak, a báloknak és társasesteknek is.

Ezen az újvidéki promenádon abban az időben térzene szólt, tavasszal és nyáron csónakáztak a tavon, télen pedig, ha eléggé hideg volt, korcsolyáztak. Egy kicsit távolabb tőle, a mai Vajdasági Múzeum mögött pedig az újvidéki vidámpark működött.

Már 1868-ban a városi rendőrség hivatalosan is foglalkozott ezzel az újvidéki sétánnyal, mert leiratában arról értesíti a magisztrátust, hogy a sétányon az őrzéssel és a rendfenntartással Stevan Piroškit bízta meg. 1889-ben Mészáros Gáspár városi szenátor pedig arról tájékoztatta a városi tanácsot, hogy milyen módon adták bérbe a vendéglátóipari létesítménynek alkalmas helyeket a városi sétányon. Ebből arra lehet következtetni, hogy sörözőt vagy cukrászdát tartani ilyen helyen jövedelmező lehetett mind a bérlőknek, mind a bérbeadóknak. Ezek szerint a látogatottsággal nem volt baj. Sőt, ugyanabban az évben a városatyák a városi költségvetésből mintegy ezerkétszáz forintot különítettek el a városi sétány és a kertek rendben tartására. Ez az összeg ezután minden évben szerepelt a városi költségvetésben. 1892. június 3-án a városi végrehajtó tanács arra

figyelmeztetett, hogy a városi sétány karbantartására előirányzott összeg veszesen fogy.

1903 októberében, még idejekorán, Stojkovič Ivan újvidéki fényképész intézett kérelmet a városi tanácshoz, hogy engedélyezze a városi sétányon „egy csinos újkori épület felépítését, állandó nemzetközi photo plasztikus kiállítás és effélék céljára”, tízévi ingyenes használattal a telket engedjék át neki, s ennek fejében tíz év múlva az épület és a benne levő leltár a város tulajdonába megy át. A városi gazdasági bizottság csak a következő év júliusában tűzte napirendre a kérvényt, meghatározta a helyet „a sétatér elején, a városi kút mentén a városi mérnöki hivatal által kijelölt helyen”, azzal a feltétellel, hogy ott fényképészettel nem foglalkozhat. A városi törvényhatósági bizottság azonban más véleményen volt. Az épület felépítésére vonatkozó kérvényt elutasította azzal a megindoklással, hogy amíg a sétatér állandó rendezése és az utak kijelölése nem történt meg, ilyen építési engedélyt nem adhatnak ki, de a városi rendőrfőkapitány érvei is sokat nyomhattak a latban, mert ő azt „közrendészeti szempontból tartotta veszélyesnek”. Nézete szerint „ha ezen photo plasztikus pavilon megengedtetnék, a cselédség, a bakák és a csöcselék a város közönségének egyedüli üdülő és pihenő helyét még jobban elárasztaná, mint jelenleg”, azért javasolta, hogy a tanács előterjesztését változatlanul fogadják el. A visszautasító határozatba ez az érv

A Duna-park egykor

A Duna-park egykor

nem került be, de a bizottság döntésére biztosan kihatott. Így maradt tehát az újvidéki városi sétány „photo plasztikus pavilon” nélkül, ami, úgy látszik, egyáltalán nem zavarta az újvidékieket abban, hogy legszebb ruhájukat felöltve a városi sétányon megmutassák magukat és családjukat, az erős napsütésben esetleg selymes anyagból készült napernyővel vagy a legújabb divat szerint készült, Pestről vagy Bécsből érkezett kalapjukkal.

AZ ÚJVIDÉKI SZÍNHÁZRÓL

Ünnepelni készülnek az újvidéki magyar színházkedvelők, az Újvidéki Színház 1998-ban 25. évfordulóját ünnepli. Nagy esemény ez, hiszen Újvidék szerb és magyar színjátszásának hagyománya van, noha ez a hagyomány nem dicsekedhet folytonossággal, és más jelentősége van a szerbség és más az újvidéki magyarság életében. Az adatokból kitűnik, hogy az újvidéki magyarságnak már a múlt század közepe táján színházi igénye volt, jóllehet a városban még nem működött állandó színtársulat. Jelentősek a más magyarországi városokból vendégszereplő társulatok fellépései. A nyári hónapokban általában előadásaikkal vendégszerepeltek a pancsovai, becskerekai, zentai, szabadkai, pécsi, kiskunfélegyházi, miskolci, soproni és pesti színtársulatok.

Állandó magyar színháza a városnak nem lévén, 1901-ben az újvidéki városi tanács csak azért engedélyezi a soproniak és a miskol-

Újvidék főtere a Vasemberhez címzett épülettel

ciak vendégszereplését, mert a Szerb Nemzeti Színház a megjelölt időszakra rendelkezésükre bocsátotta a saját épületét. Ekkor már a városnak van külön színházi bizottsága, amelynek élén Szalay Lajos polgármester áll, 1906-ban is, amikor arról döntenek, hogy javasolják egy „nyári színpark” építését. Az elgondolást gróf Andrássy Gyula belügyminiszter is támogatta, és kéri, hogy a tervek elkészítéséről és a költségekről a városi tanács sürgősen hozzon döntést. Az épület tervezését Kopeczek György budapesti építészre bízták, aki a tervet Makó Lajosnak, az Újvidéki Színház igazgatójának az útmutatásai és kívánságai alapján készítette el. A terv szerint az Újvidéki Színpark már nemcsak nyári színparknak volt mondható, mert az Kopeczek javaslatára igazi közsínház lett volna, kb. ötszáz néző, huszonkét tagú zenekar számára, huszonkét méter széles és tíz méter mély színpaddal, három süllyesztővel, zsinórpaddal, bútor- és kelléktárral, szabóműhellyel, öltözővel és amfiteátrumszerű nézőterrel ellátva. Erről az egykori Újvidéki Színházról még egy, 1907-ből származó adat van a városi levéltárban: a városi tanács a színháznak kiutalt háromezer koronás évi segélyt Makó Lajos igazgató kérésére, ötezer koronára növelte. Arról viszont, hogy mi lett a színpark építésével, és miért nem került sor Újvidék második, a Szerb Nemzeti Színházon, a Dunderski-féle színházon kívüli épületének a felépítésére, arról a levéltári adatok nem beszélnek. Így mi csak az egykori Újvidéki Színház létezését és épületének tervezését jelezhetjük most.

Ez az új, a negyed évszázaddal ezelőtt megalakult Újvidéki Színház sem dicsekedhetett állandó fedéllel a feje fölött, egészen addig, amíg 1983-ban nem költözött a Katolikus portán levő Ifjúsági Tribün nagyterméből a nagy szerb komédiográfus Branislav Nušić álnevéről Ben Akibának elnevezett kamaraszínházba, a Jovan Subotić utca 5. szám alatti épületbe, amelyről ellentmondó adatok birtokában vagyunk. Egyesek azt állítják, hogy az épület 1940-ben Pakvor Oszkár újvidéki építész tervei alapján készült az evangélikus egyház parókiájának. Vannak azonban olyan adatok is, amelyek arról szólnak, hogy már 1936-ban azon a helyen olyan épület állt, amelyben a Luxor, majd a Royal mozik voltak, a „szerény lehetőségű és szegényebb nézők számára” olcsóbb belépőjegyekkel, akiknek cowboy-, detektív- és kalózfilmeket játszottak.

A második világháború után egy ideig itt volt az Ifjúsági Tribün székháza, ahol először szerveztek Újvidéken rajz- és ifjúságifilmvetítést. A fáma szerint kitűnő és kétes hírű kávéházak és kabarék otthona is volt az épület, ahova az „éhenkórász” újvidéki művé-

szek, festők, írók és színészek jártak szívesen, mert a kocsmát Sava Moljac újvidéki vendéglős bérelte, akinél hitelre is lehetett rendelni „gondokat feledtető nedűt”.

Ha egy épületnek vannak szellemei, kívánjuk, hogy az Újvidéki Színház régi és most felújított épületében a művészetet, a magyar nyelvű színjátszást kedvelők kísértsenek, az eljövendő kellemes színházi élményekben reménykedve. Az épületnek, amelyben az Újvidéki Színház most működik, ehhez megvan a lelkülete és a kellő előfeltétele, a többihez csak sok sikert kívánhatunk.

MAGYAR TÖRTÉNELEM,
SZERB TÖRTÉNELEM –
MAGYAR TÖRTÉNÉSZEK,
SZERB TÖRTÉNÉSZEK

EGY OKMÁNY A PÉTERVÁRADI-SÁNC (A KÉSŐBBI ÚJVIDÉK) SZABAD KIRÁLYI VÁROSI STÁTUSÁNAK MEGSZERZÉSÉRŐL

Mint minden városéban, így Újvidék történelmében is vannak kulcsfontosságú események. Az egyik ilyen minden bizonnyal a szabad királyi városi rang megszerzése, pontosabban megvétele. Erről Bécsben Mária Terézia császárnő 1748. február 1-jén hozta meg a döntést, és nemcsak az addig Pétervárad-i-sáncnak nevezett település privilégiumairól rendelkezett, hanem a város új nevééről is, az oklevél eredeti szövege szerint: „. . . sub praeattacto Nomine et Titulo Neo-Plantae, Uj-Videgh et Nay-Satz libere uti, frui . . .”

Ennek az eseménynek az évfordulóján olyan okmányt közlünk, mely adalékul szolgál a szabadságjog megszerzésének előzményeihez, pontosabban bizonyíték arra, hogy a Pétervárad-i-sánc lakói saját vagyonukat és városuk vagyonát is garanciaként arra használták fel, hogy megszerezzék a státus elnyeréséhez szükséges nyolcvan-ezer forintot. A bécsi kancellária ugyanis ennyiben szabta meg a szabadságjogok árát. Természetesen a település lakóinak ezenfelül is szükségük volt még pénzre, amelyet kölcsönökből teremtettek elő. Ez az összeg meghaladta a százezer forintot.

Az itt közölt szerződés több szempontból is érdekes. Eredetije nem levéltárban van, hanem a Matica srpska Könyvtár ritkaságainak tárában található meg, létezéséről Heiner Mann Péter könyvtáros tájékoztatott, és az ő számára ellenőrizte dr. Hegedűs Antal a szerződés olvasatát.¹

A szerződés egy kölcsön felvételének a feltételeit tartalmazza, s kötetett: Zaigar György (Georg Cajger) és a Pétervárad-i-sánc lakóinak képviselői között. Zaigar György a pozsonyi országgyűlésen Bars megye követe volt. A Pétervárad-i-sánc lakói a kölcsönkért pénzt településük szabad királyi városi státusának a megszerzésére akarták felhasználni, amit a szerződés szövegében is feltüntettek. Az okmány az akkori korszokástól eltérően nem latin vagy német nyelv-

¹ Biblioteka Matice srpske, Ugovor . . . PP I. 5.

ven íródott, hanem magyarul, és azokat a feltételeket tartalmazza, amelyekkel Zaigar György pénzét hitelbe adta. A tizenkétezer forint kölcsönt a városnak a folyó év végéig kellett visszafizetnie hatszázalékos kamattal, de ha ezt valamilyen oknál fogva elmulasztotta volna, a szerződés aláírói saját vagyonukkal és a város vagyonával is garantálták, hogy Zaigar Györgyöt kártérítik. Erre ingó és ingatlan vagyonuk szolgált biztosítékkal, attól függetlenül, hogy milyen „statusba és állapotba” is jutna a város. A szerződést a város nevében a város jegyzője, bírása, tizenkét tanácsosa, a városi céhek képviselői és néhány jeles városi lakos biztosította aláírásával és pecsétjével.

Az okmányt 1747. november 16-án keltezték a Péterváradi-sáncban. Az aláírások és a keltezés után a szerződésnek van még egy záradéka is, amelyben David Rackovics, a városi tanács tagja és a város bírása aláírásával és pecsétjével bizonyította, hogy a szerződésnek minden cikkelyével „... nemcsak magyarul és Nemetül de ráczul is Kinek Kinek értelmire Világosan meg magyaráztam”. A szerződésen harminchat személyi és céhpecsét van, az épségben maradtakon szépen látszanak tulajdonosaik nevének kezdőbetűi, a céhek elnevezései és a mesterjegyek is. Vannak közöttük magyar föliratosak is.

A kölcsönbe vett tizenkétezer forint és a kamat sorsáról az Újvidéki Városi Levéltárban a legkorábbi okmányok beszélnek. Ezek szerint Zaigar György 1748-ban meghalt, erről a várost a pozsonyi Kormányzó Tanács értesítette, egyben követelte, hogy a város a tartozást az örökösöknek fizesse ki.² 1749-ben újabb figyelmeztetés érkezett az udvari kamarától Pozsonyból, hogy a Zaigar Györgytől felvett kölcsönt a város húsvétiig fizesse be a szegedi katonai parancsnokságon az állami kincstár javára. Ha ezt nem tennék meg, az újvidékiek és a város vagyonának az elkobzásával fenyegetőztek.³ A felszólítás után a városi magisztrátus hat hónapos haladékot kért, mert ezen a tartozáson kívül Starrenberg grófnak is tartoztak hatvanezer forinttal és Batthyány Lajosnak is negyvenezer forinttal.⁴

A kért haladékot, úgy látszik, a koronatanács jóváhagyta, de még abban az évben Franz Josef Redl parancsnok ismét figyelmeztette az újvidéki városi tanácsot, hogy a következő év márciusában köteles a Zaigar-féle hagyatékba befizetni a kölcsönbe vett összeget.⁵ Az okmá-

² Istorijjski arhiv Novi Sad Fasc. 2 Sub. N/1748

³ Istorijjski arhiv Novi Sad Fasc. 2 Sub. D/1749

⁴ Istorijjski arhiv Novi Sad Fasc. 2 Sub. I/1749

⁵ Istorijjski arhiv Novi Sad Fasc. 4 Sub. F/1749

nyokból arra lehet következtetni, hogy Újvidék városa részletekben törlesztette tartozását, és erre a célra újabb kölcsönöket vett fel.⁶

Újvidék városnak a Zaigar Györgytől 1747 novemberében felvett kölcsönt 1750. október 30-án sikerült teljes egészében visszafizetnie, a kifizetett összegről áttekintés készült, amely után Újvidék Város Tanácsa értesítette a Magyar Királyi Udvari Tanácsot, hogy a Zaigar-féle adósságot a város teljes egészében törlesztette.⁷

A szabad királyi város státusának a megszerzésével megkezdődött Újvidék urbánus jellegű, tipikusan újkori, modern várossá fejlődése, mely már kezdetben, amint ebből a szerződésből is kitűnik, magában hordozta többnemzetiségű, többvallású és multikulturális sajátos szellemiségének jegyeit, amit a XX. század végéig sikerült is lakóinak megőrizniük.

SZERZŐDÉS

Mi Péterváradí Sánchnak Birája Pirslí Matthas és tizenkét Tanácsi, nevezett szerént Popovics Pál, Obrad Radonics, Meizer János, Mardaria Schivanovics, Pantelia Milankovics, David Raczkovics, Pantelia Radinovics, Joannes Raiszer, Franciscus Otho Künzellmann, Nicolaus Orth, Samuel Nagy et Ferencz Péter következőképpen az egész városnak lakossi és Purgeri agyuk tuttára Mindéth, az kiket illik, magunkra vévén valamint in concreto az Egész városnak, ugy minden Particularis Lakosnak és Purgernek terheket; és vallyuk ezen Levelünk Rendében hogy említett városunk az az Petervari Sánchnak Szabad Királyi Városi Statusnak meg szerzésére Kintelenítettünk Tekintetes Nemzetes Vitézlő Zaigar György Urunktul Tizenket Ezer id est 12 000 forintokat Országunkban folylo pénzül külcsön, és megadás fejében föl kérnünk és föl vennünk á Dato Prasentium Esztendeig Sex per Centum, Interesre s tartozunk is azon Terminusra minden fogyatkozás nélkül azon külcsön felvett Summát kötelezett Interessével együtt meg adnunk, és megfizetnünk, és ha tova teczenék is Eő Kegyelmének azon említett Tizenkétezer Forintban ad . . . tartani, ugy szintén tartozunk most jelentett Törvényes Sex per centum interessével együtt mindenkor csak egy Holnappal

⁶ Istorijiski arhiv Novi Sad Fasc. 8 Sub. H/1749

⁷ Istorijiski arhiv Novi Sad Fasc. 1 Sub. H/1750 és Istorijiski arhiv Novi Sad Fasc. Sub. 30. X/1750

teendő Insinuatijára és felmondására azon Summat egyszersmind jó elkellendő Pénzben letennünk, és megadnunk Eőkegyelmének. Holott pedig meg nem adnánk vagy meg adni in Toto, vel in Parte, akármely okbul is el mulatnánk tehát ezen Levelünk Erejével is tellyes szabadságot adunk említett Creditor Urunknak, és az Eő Kegyelmes Successorinak, Cessionariussinak, Legatariussinak Donatariussinak, Hogy akár Várossunk javaibul in Concreto, akár pedig ugy teczvé Eő Kegyelmének és Praescrip-tussinak Egyikünk, akár mellyikünk, vagy akár mely Várossi Embereinkk Maga Eönön kedves teczése szerint választandó Ingó, vagy ingatlan javaibul, minden Törvényes Utakat, Törvényes orvosagokat, Törvénytelen napokat és Haboru vagy valtozo idűt kirekesztvé, költségével ugy fáradtságával együtt maga Hatalmával vagy ugy teczvé Eő Kegyelmének Nemes Vármegye vice Ispanja, vagy csak Birája Erejével is Magát pro libitu contentálhassa Contradictione Inhibitione, Revocatione, Apellatione Novo Judicio immo neque Protectionalibus Suae Mattis Sacrae obstare valentibus, olly forman, hogy akar mely valtozó Statusban és Állapotban jutna is városunk, tehát az fellyeb irt mód szerént Egyikünk minyajunkért és Minyájan Egyikünkért in Solidum obligaltatvan Eő kegyelmének Creditor Urunkk tellyes Securitassa legyen tam quoad Capitale, guam et Interesse. Ezen obligatoriat pedig varosunk Prothocollumban is azontul inseraltatnunk, és mindennekk meg másolhatatlan meg allására, és megtartására egész várossi lakosinkat obligaltatni sub Poena sex centorum Aureorum tartozunk. Melynek nagyob Bizonságára adtuk ezen Mind Notariussunk, mind pedig Magunk Subscriptiojával is valamint varossi ugy szintén városunkban lévő czéhek és Particularis Lakosok Sub scriptiojával s Pecsettyével meg erősitetett obligatoriainkat. Költ Pétervari Sanczban die 16. Novembris 1747.

Biro es Tanacs

Matthias Pirschel p. h. Peterwardeiner Cameral Santz Richter

. . . *Popović* id est Paulus Popovich

Obrad Radonić p. h. id est Obrad Radonics

Johannes Meißer

Mardarije Živanović id est Mardarie Szivanovics

Pantelija Milankov [] id est Pantelia Milankovics

David Raczkovics

Pantelija Radinović id est Pantelia Radinovics

Johannes Reißer

Frantz Otto Künzlmann
 Nagy Samuel
 Peter Ferencz
 Csizmazia ceh
 Kaposvari Janos cehmester
 Musakovics Matyas Atya mester
 . . .
Stoić Bogdanović id est Stoics Bogdanovics
 . . . Lucas
 Nicolaus . . .
 Ellias Knezovics p. h.
Sima Radonić id est Sima Radonits
 Johann Georg Fischmayer
 Joseph Lorenz Kreuzer
Vasilije Nedeljković id est Vasilie Nedelkovics
 Johannes Schneider Fleischhacker
Miat Paunović id est Miat Paunovics
Aćim Mišković id est Acsim Miskovics
 Johan Georg Müller
 Samuel Loyko
 Johan Josef . . .
 Paul . . .
 Michael Siebenberg
 Michael Holta p. h.
 Michael Jahn
 Anton Rasics
 Simon Stölzel
Milić Rakić id est Milics Rakics
Kosta Joanović id est Kosta Janovics
Antonije Buč Jmirović
 Kain Stojadinovity
 Siarto Ceh
 Juro Andrasevich
 Grgo Marianovics
Josim Milanović id est Josim Milanovics p. h.
 Gamketó Ceh
 Grgo Grglecz
 Grgo Mally
 Mischko Filibovity
Rasko Jovanović id est Raczko Joannovics

Hogy én alab meg nevezet a fölül irt obligatorianak Contextussat Szóru Szora minden nemű Czikkellyeivel együtt az egész Pétervary Sánctban lakozó Comunitasnak es Kössegnek nem csak magyarul es Németül de ráczul is Kinek Kinek értelmire Világossan meg magyaráztam és Eleiben teriesztetem hogy az törvényes hat per Centum interest fölül Titulált T: N: V: ZAIGAR GYÖRGY Uramnak az Eő Kegyelme Városunknál eloszalt Tizenket Ezer forint idest 12 000 Capitalissátul, méglen nalunk akaria hadni és tartani.

Esztendónkint Ezen obligatorianak tellyes ertelme es megtartása Szerint obligaltatunk ő Kegyelminek maga házánal becsollessen meg adni es fizetni Kinek nagyobb ereire Pöcsetemel es Subscriptiammal Esztet meg Erősitettem.

Sigl. Petervari Sanczban Ao: et die ut. Supra

David Raczkovics hites Tanacs és az Egész
Petervari Sanczban lakozó
varosnak Plenipotentiarius p. h.

Dőlt betűvel jelöltük a cirill betűs aláírásokat

KÁLLAY BENJÁMIN, A TÖRTÉNÉS SZ DIPLOMATA

Vannak a magyar történelemnek olyan korszakai, jelenségei, melyek iránt a magyar történettudomány nem tanúsított fogékony-ságot, s vannak egyéniségek, akikről nem alkotott áttekinthető és pontos képet, holott legalább kapcsolattörténeti szempontból jelentős-eknek minősülnek.

Talán ezzel magyarázható, hogy még ma, az egykori Jugoszlávia területén kialakult politikai és háborús helyzet után sem került a figyelem középpontjába Kállay Benjámin, a 19. század második felé- nek kiemelkedő diplomatája, gondolkodója és történészegyénsége. Egy-egy kisebb lélegzetvételű értekezés legfeljebb a liberális gondol- kodó Kállayt, semmint a történészt és diplomatát állítja elénk.

A szerb és a jugoszláv szakirodalmat, úgy látszik, jobban érdekelte a diplomata és történész. Ez talán természetes is, hiszen Kállay ebben a minőségében került szoros összeköttetésbe Szerbiával és a szerb nép történelmével, valamint Boszniával és az ott élő népekkel.

Így látott napvilágot 1976-ban Andrija Radenić gondozásában Kállay nagyobbbrészt Belgrádban vezetett naplója, majd 1987-ben Szarajevóban Tomislav Kraljačić jelentett meg monográfiát Kállay boszniai kormányzóságának idejéről (Kalajev režim u Bosni i Hercegovini 1882–1903).

Kállay történetírói munkásságát is számon tartják, a szerb tör- ténnettudomány jeles képviselői napjainkig használják, olvassák és kommentálják műveit, a 19. században pl. Čedomilj Mijatović¹, Mihajlo Gavrilović², Stojan Novaković³, a közelmúltban pedig Slavko Gavrilović és Radovan Samardžić.⁴

¹ Čedomilj Mijatović: Mišljenje o prevodu i o Kalajevoj „Istoriji srpskog naroda” u prevodu Gavriila Vitkovića. *Godišnjak Nikole Čupića*, II. Bg., 1878.

² Mihajlo Gavrilović: Prikaz Kalajeve „Istorije srpskog ustanka 1807–1815”. *Srpski književni glasnik*, XXV9, nov., Bg., 1910.

³ Stojan Novaković: Vaskrs države srpske i njegovi istoričari. *Godišnjica Nikole Čupića*, XXX, Bg. 1911.

⁴ Radovan Samardžić: *Pisci srpske istorije*, II. knj, Bg., 1981.

Kállay Benjámint 1832-ben született, és már gyermekkorától fogva érdeklődést tanúsított az akkor még keletinek számító népek nyelve, szokásrendje és kultúrája iránt. Az egyetem befejezése után már tudott oroszul, újjörögül, törökül és szerbül, s nyelvismeretéhez csakhamar széles körű politikai és gazdasági műveltség is társult.

Az 1865. évi sikertelen szentendrei képviselőjelöltségét követően az igazi nagy fordulat karrierjében és életében a belgrádi főkonzuli és diplomáciai ügyvivői kinevezése 1868-ban, mégpedig Andrássy Gyula miniszterelnök ajánlatára. Diplomáciai és miniszteri pályafutását később Bölöny József a *Közös miniszterek – horvát bánok – fiumei kormányzók* című értekezésében a Monarchián belül példátlanak nevezte.

1868-tól 1875-ig országgyűlési képviselő, majd 1875-től 1878-ig osztrák–magyar képviselő volt az európai kelet-ruméliai bizottságnál, 1879-től különböző megbízásai voltak a közös külügyminisztériumban, 1881-től közös külügyminiszter, 1882-től haláláig, 1903-ig közös pénzügyminiszter, és így, rangjánál fogva, az 1878 óta a Monarchia megszállása alatt levő Bosznia kormányzója is volt egyben.

Pályafutásának ezek a száraz adatai azonban nem tükrözik Kállay Benjámint sokirányú érdeklődését és ténykedését, szellemi arculatának megrajzolásához tehát közvetlenül az osztrák–magyar kiegyezést megelőző időszakig kell visszanyúlnunk.

A Deák-párt berkeiben Kállay közvetlenül is összeköttetésbe került Andrássy Gyulával, valamint Deák Ferenc mellett a másik kiemelkedő szellemi egyéniséggel, Eötvös Józseffel, akinek Kállay ebben az időszakban a hatása alatt állt. Ekkor dolgozik John Stuart Mill *A szabadságról*⁵ című műveinek fordításán, és ekkor írja hozzá azt a bevezető esszét, melyben saját gondolatait is papírra veti a társadalom és az egyén viszonyáról, ezeknek a viszonyoknak a történelmi fejlődéséről. Ebben a munkájában a magyar pozitivisták egyik csúcspontját tisztelheti az utókor, szerzőjét pedig a modern társadalomtudományi szaknyelv úttörőjeként tarthatja számon. Kállay nyelvtörténeti jelentőségéről tanúskodnak későbbi történeti művei is, melyekben a modern politikai publicisztika nyelvén szólal meg s magyaráz történelmi eseményeket és folyamatokat.

Miután sor kerül belgrádi főkonzuli kinevezésére 1868-ban, kiteljesedik a Balkán iránti érdeklődése. Belgrádi éveinek hozadéka a már említett, rendszeresen vezetett napló, melynek gazdag anyagá-

⁵ Mill János Stuart: *A szabadságról*. Fordította Kállay Béni, Bp., 1878

ból magyar nyelven csak két útijegyzete jelent meg nyomtatásban: *Utazás a szerb határon 1868-ban* és *Bosnyák utazásról készült feljegyzés* (1871) címmel.⁶

A szerb történészek Kállay konzuli naplóját, amely a szerb állam függetlenségi törekvéseit és politikai átrendeződését ismerteti, elsőrendű forrásműként használják. A könyv forrásértékét nagyban növeli Kállaynak a belgrádi diplomáciai és belpolitikai körökben elfoglalt különleges pozíciója, mely természetesen elsősorban nyelvtudásának volt köszönhető, valamint kitűnő megfigyelőképességének és annak a ténynek, hogy feljegyzései egyszersmind egy-egy esemény bel- és külpolitikai értelmezését is tartalmazzák.

A két előbb említett útijegyzet azonban igazi csemegének számít.

1868 szeptemberében, szinte közvetlenül Belgrádba érkezése után, Kállaynak lehetősége nyílt arra, hogy hajóval leutazzon Vidinig, ahonnan szárazföldi úton Negotinon, Zaječaron és Knjaževacon át tért vissza Belgrádba. Annak ellenére, hogy az utazás igen rövid ideig tartott, feljegyzései nem szűkülnek le a politikai eseményekre, hanem megfigyeléseit igen részletes és pontos földrajzi és néprajzi leírások is gazdagítják. Kállayt érdekelte a táj, az emberek, küllemük, öltözködésük és a szokásaik is.

Szeptember 20-án, elhagyva Vidint, Negotinig jutott, ahol a körzet nacselnikja meghívta, hogy tekintse meg a negotini vásárt. Kállay így fogalmazta meg benyomásait: „Végre leértünk a térségre, s csakhamar a vásár kellős közepébe jutottunk. Itt leszálltunk a kocsikról, s gyalog hatoltunk be a szekér- és embertömegbe.

Az országút mellett kétoldalt elterülő térségen a legtarkább tömeg sürgött-forgott, tánczolt, danolt, kiabált, és egyszóval a legnagyobb élénkség uralkodott mindenfelé. Mintegy 4–5000 ember volt itt összegyűlve az egész környékből s a legnagyobb rész nem vásárolni, hanem mulatni jött, s így nem csoda, hogy a vigasság ily élénken nyilatkozott . . . A nők kettesével-hármasával járkáltak . . . s már öltözetük azonnal elárulta nemzetiségüket. Az oláh nők színes, tarka, rövid katrinczákat viselnek, mely alól hosszabbra nyúlik a fehér ing; vastag harisnyáik szinte sokszínű pamutból készülvék; cipőik idomtalanságban hasonlóak a sárczipőkhöz, sokan szandálokat hordanak, melyek éppen csak a talpat födik; hajuk közé csinált virágok s kisebb-nagyobb pénzdarabok vannak fonva; némelyek prémmel

⁶ Mol. P. 344. *K. B. hagyatéka*, 44. E. f. 6. *Utazás a Szerb határon 1868-ban*. 44 cs. b/8. A Bosnyák utazásról készült feljegyzés.

szegélyezett posztó felöltőt viselnek. A szerb nők öltözete többnyire fehér rövid szoknya, színes kötő s kis gömbölyűre szabott mellényke, vagy e helyett a derékon széles színes fűző öv (a szoknya folytatása gyanánt), mely a mellett fel és előre szorítja. Az öltözék gazdagságát a nyakra s a haj közé fűzött arany, ezüst pénzekből összerakott egész páncél borítja, mások több sor aranyat viselnek nyakukon. A menyecskéket csinált virágokból készült, üveg gyönggyel és ismét pénzekkel ékesített toronyalakú magas fejék különbözteti meg. A férfiak viseletében is megvan a különbség a két nemzetiség között, mely leginkább a főveg különféleségében nyilvánul.”

Szerbiai útjára Fenix Kanitz ismert balkanológussal indult, és Vidinig együtt utazott, s a vele folytatott beszélgetés természetesen nyomot hagyott a majdnem két hétig tartó utazásról szóló feljegyzésén, amelyet 1868. szeptember 27-én így fejez be: „Ezután békében maradtam egészen Szmederevóig, hová délelőtt 11 óra felé érkeztem meg. Itt még egy nacselnik és tisztjeinek látogatásán kellett túlesnem, azután azon boldog öntudattal indultam tovább, hogy több na-cselnik Belgrádig nem létezik. A kis Groczka faluban azonban meglátogattam Garašanint, Szerbia híres miniszterét, ki mióta a kormány mások kezébe jutott, itt él visszavonulva, de azt hiszem, nem tétlenül, hanem szüntelen fondorkodva. Mintegy félórát töltöttem nála, beszélgetve egész általánosságban.

Négy óraker délután érkeztem meg Belgrádba, fáradtan, porosan, eltikkadva, igen elégedetten ezen kis kirándulással, de nem bánva azt sem, hogy egyszer már végét érte.”

Következő útjára 1872-ben került sor. Beust osztrák–magyar külügyminiszter megbízásából Boszniába utazott, hogy az ott tapasztalatról jelentést írjon. A Kállay-szövegek sajtó alá rendezője, Thallóczy Lajos rövid bevezetőjében kifejezi azt a meggyőződését, hogy ez az utazás „kiindulópontja annak a hét évvel később testet öltött politikának, mely Boszniát és Hercegovinát a Monarchia egyenes érdekkörébe vonta”. Kállaynak szándékában állt útijegyzeteit kibővítve és jegyzetekkel, magyarázatokkal ellátva egy nagyobb „főműben” megjelentetni, de ennek a munkának csak a bevezetőjével készült el, az útijegyzeteket már nem dolgozta át.

A bevezetőben igyekszik alapos információkat nyújtani a török uralom alatti Boszniáról, s kifejti, hogy mivel minden oldalról idegenekkel, sőt délen és keleten ellenségekkel van körülvéve, ez a történelmi-földrajzi helyzet nagymértékben meghatározza a boszniai politikai viszonyokat. Két momentumot tartott különösen jelen-

tősnek: a könnyű elszakadás lehetőségét (Boszniát csak nyolc óra járásnyi földterület köti össze a Török Birodalommal), valamint az állandó veszélyeztetettség érzését. A mohamedán lakosságot különösen fogékonyak tartotta a vallási fanatizmusra. Talán ezért érezte szükségesnek, hogy röviden foglalkozzon a bosnyák tartomány „etnografico-vallásos mozzanataival”, továbbá azokkal a történelmi folyamatokkal, amelyek az 1872-ben uralkodó helyzet kialakulásában is szerepet játszottak, vagyis a földbirtokviszonyokkal. A későbbiekben ezeknek a rendezése az alapja a Boszniával kapcsolatos intézkedéseinek, illetve a bosnyák kérdés megoldásának.

Írásában utal a nyelvjárásbeli és kiejtésbeli különbségekre, melyek szerinte nem gátolták a különböző vallású, de fajilag egységes népek egymás közötti megértését, sőt annak a meggyőződésének is hangot ad, hogy amennyire a körülmények Boszniában lehetővé teszik, a különálló nemzetiségnek „bizonyos homályos érzete lelhető fel”. Érveit így fogalmazta meg: „Ha a mohamedán vagy keresztény bosnyákot kérdezzük, hogy mily nyelven beszél, rendesen azt feleli: naški vagy bosnyácski (a mienken vagy bosnyákul). A különlegesség ez érzete nemcsak a nyelvre terjed ki, hanem a fajra és általában a nemzetiségre is. Nemegyszer hallottam beszélni a bosnyák nép természetes tehetségeiről, képességeiről, melyek az ottani felfogás szerint csakis a bosnyák faj tulajdonait képezik.”

A nemzetiségi megosztás ismertetésén kívül Kállay a vallási jellegzetességek feltárásával a boszniai mohamedánok és keresztények közötti antagonizmus gyökereit is kutatja, s a mohamedán fanatizmus sem marad érdeklődési körén kívül, sőt, a katolikus–ortodox ellentétekkel is behatóbban foglalkozik. Írása itt félbeszakadt, tovább már csak a rövidebb-hosszabb napi bejegyzések jelzik a mintegy ötszáznyolcvankét kilométernyi útjának állomásait. A feljegyzésekből ítélve Boszniában elsősorban a már említett nemzetiségi és vallási ellentétek voltak rá nagy hatással, de érdeklődése kiterjedt a földrajzi, néprajzi és életmódbeli sajátságokra, mint a pár évvel ezelőtti szerbiai utazása során.

Kállay hajóval indult Boszniába, s Brčkónál felszállt a hajóra az osztrák–magyar konzuli ügyvivő. A boszniai állapotokról folytatott beszélgetésük nyomán a következőket jegyzi fel naplójában: „A nép elnyomva, de inkább a földbirtokosoktól, mint a kormánytól. A törökök felhasználják a katolikusok és orthodoxok ellenségeskedését. A keresztények még nem képesek gondolkodni, összetartás nincs köztük, s ezért komoly mozgalomról nem is lehet szó; egyik a másikat árulja el a török hatóságánál.” Július 16-án ért Szarajevóba, és az

első benyomását így írta le: „A túlsó oldalon egy völgynyílásban Szarajevó hegyi látképe tűnt elő. Gyönyörű táj. Hosszú híd a Bosznán, Oszmán pasának egy nyári laka; Ilidzse, tízpercnyi távolban gyógyforrások. A térségen kanyargó úton fél hétkor Szerajevóba érek, és Theodorovicseknál szállok meg.” Érdekességként említsük meg, hogy amikor a völgynyílásban először megpillantotta Szarajevót, fél kettő volt, és mintegy öt óra hosszára volt szüksége ahhoz, hogy a városba érjen. Thallóczy Lajos ezt a bejegyzést a következő lábjegyzettel látta el: „12 km Szerajevótól; Kállay Ilidzséből modern fürdőt teremtett, mely haláláig meleg gondoskodás tárgyát képezte. Kitűnő kénes hévize már a római korban ismeretes volt. Most a szerajevói állomástól külön vasút közvetíti a forgalmat 1891 óta.”

Kállay július 17-e és augusztus 2-a között tartózkodott Szarajevóban⁷, és szinte minden napja eseményekben gazdag volt. Meglátogatta valamennyi felekezet iskoláját, a szerajevói török helyőrség nyári táborát, felkeresett különböző vallású kereskedőket, egyszerű embereket, egyszóval figyelme a város minden jellegzetességére kiterjedt. Jegyzeteiben ugyanakkor figyelemmel kíséri az új ortodox templom felszentelésének politikai melléközöngéktől sem mentes előkészületeit. Így július 25-én Holmes angol konzultól szerzett értesülését jegyzi le: „Holmes (angol consul) beszéli, hogy a városban az a hír van elterjedve, hogy az új ortodox templom megnyitására (augusztus 1.) tizenötezer idegen jön Montenegróból és Szerbiából. Holmes beszélt a válnival és figyelmeztette, hogy tegyen rendelkezéseket, nehogy valami zavar történjék . . .” Július 30-án már a másik fél előkészületeiről is voltak hírei: „A városban nyugtalanító hírek keringenek a holnaputáni templomszentelési ünnepélyt illetőleg. Mondják, hogy a mohamedánok ócska handzsárjaikat élesítik, hogy a fanatikus Hadzsi Loja el volt fogva, de ismét szabadon bocsáttatott, hogy az orosz consul végrendeletét a válnak adta át azon esetre, ha az ünnepélynél lemészároltatnék stb. Természetesen én nem látom, hogy aggodalomra ok volna; azonban úgy látszik, maga a kormány is tart némi excessusoktól, mert a táborból katonaságot szólított be a városba.”

Kállaynak ezek a boszniai naplójegyzetei, mihelyt 1882-ben pénzügyminiszterré nevezték ki, és Bosznia-Hercegovina legfőbb vezetése is a kezébe került, egészen más dimenziókat kaptak. Nevéhez a szakirodalomban általában „a Bosznia pacifikációját” fűzi, attól füg-

⁷ Kállay Béni: *A mohamedánság helyzete Boszniában*. Bp., 1900

gően pedig, hogy milyen nemzetiségű az illető szerző, dicséri vagy elmarasztalja. Az mindenesetre tény, hogy Kállay közvetlen tapasztalatai alapján hozta meg a Boszniával kapcsolatos döntéseit, s a lassú, passzív és elmaradott török távkormányzás helyett egy gazdaságilag aktív civilizáló rendszerre szeretne volna alapozni Bosznia jövőjét, oly módon, hogy minden ott élő népnek, sajátosságai megőrzése mellett, legyen lehetősége a fejlődésre. Törekvéseiben az a meggyőződés vezérelte, hogy kialakulóban van a bosnyák „különálló nemzetiség homályos érzete”, s hogy Bosznia gazdasági megerősödése és modernizálódása esetén a bosnyákság modern politikai nemzetté kovácsolódva eltompíthatja a fennálló antagonizmusokat.

A szerb történetírás 1993-ban Tomislav Kraljačićtól búcsúzva így emlékezett meg Kállayról: „Kállaynak az volt a szándéka, hogy a keleten lángoló szerb és a nyugaton lángoló horvát tűz közé egy idegen szigetet telepítsen.” „Nem ez a magyar báró volt az egyedüli, aki a szerbeket úgy élte meg, mint egy új nemzet-ötvözet képlékeny öszszetevőit.” „Kállay halála óta még háromszor ismétlődött meg az az erőfeszítés, hogy egyazon területen és ugyanazon etnikai öszszetevőkből egy más nemzet nevelődjön.”

De Kállay elképzeléseinek és megoldásainak nemcsak a szerb egyesülést szorgalmazók bírálatával kellett megküzdenie. Rendszerének a konzervatív mohamedán arisztokrácia köreiben is voltak ellenségei, akik ugyanúgy végletekben gondolkodtak, mint a boszniai szerbek.

Így született meg 1900-ban *A mohamedánság helyzete Boszniában*⁸ című írása, amellyel a *Budapesti Szemlé*ben egy travniki mohamedánnak a bírálatára válaszolva, kórképét adta a boszniai problémáknak, és felkínálta a statisztikai adatokkal alátámasztott megoldásokat is.

Ezeknek az értékéről még azok is meg vannak győződve, akik a leghevesebb bírálói Kállay boszniai rezsimjének, s akik a szerb egyesülés fő ellenségét látták benne. Mint a Kraljačić-búcsúztatóból kitűnt, a Kállay-féle boszniai intézkedések történelmi értékelését az „európai történetírás feladatának tartják”.

Kállay tevékenysége azonban nem merült ki a naplóvezetésben és filozófiai eszmefuttatásainak lejegyzésében. Idejének legnagyobb részét 1874 tavaszától a szerb nép történetének a megírására fordította: érdeklődésének középpontjában a 19. századi szerb történelem fő eseménye, a szerb felkelés állt, és ennek kapcsán írta meg

⁸ Kállay Béni: *A szerbek története 1780–1815*. Bp., 1877

a szerb történelem rövid áttekintését a szerbségnek a Balkán-félszigetre való vándorlásától a felkelésekig. Arról, hogy mi készítette e hatalmas vállalkozásra, az 1867-ben megjelent, *A szerbek története 1780–1815* című munkájának az előszavában vallott. „Nálunk e történet még oly kevésbé ismeretes, emellett pedig reánk nézve oly kiváló érdekléssel bír, hogy nem tartottam feleslegesnek, röviden megemlékezni azon régiebb korról is, midőn Magyarország és Szerbia olykor mint barátok, de igen gyakran mint hatalmas vetélytársak jelennek meg.”⁹

A szerb nép történetét a kissé hosszúra sikeredett *Bevezető*ben sűrítette össze, nem feledkezve meg annak hangsúlyozásáról, hogy ilyen „terjedelemben s így egybeállítva”, mint ahogy ő „megkísérelte”, e történeti tények még „sehoh sem voltak feldolgozva önálló kikekeltett egészé”. De nemcsak a *Bevezető*ben, hanem az egész műben fellelhető a szerző közvetlen tapasztalatainak és filozófiai műveltségén alapuló megállapításai, melyek akkor futurisztikusoknak tünnek, ma pedig az aktualitásukkal ragadják meg az olvasót. Ilyen például a Balkán-félsziget történelmi-földrajzi helyzetének jellemzése, a szerbek letelepedése előtti korokra való visszatekintése: „De a legkülönbözőbb népeknél is, melyek állandóan megtelepedtek a félszigeten, és rendezett államokat alkottak, felismerhető a törekvés: egyesíteni mindazon tartományokat, melyek tulajdonképpen a Balkán-félsziget összességét képezik. A teljes egyesítés csak két hatalomnak sikerült, a byzanczinak és az oszmánokénak, de ezeknek is aránylag csak rövid időre. Az időnként felmerülő s olykor-olykor nagy erőre vergődő ellentétes törekvések csakhamar meglazítják vagy végképp megbénítják a központi hatalmat. A Balkán-félsziget tartományainak egyidejű centrifugális és centripetális irányzata, mindenesetre egyike a legnevezetesebb történeti jelenségeknek, melyet ma éppen úgy szemlélhetünk, mint századok előtt.”¹⁰

Ugyanez a gondolat jut kifejezésre a szerb fejedelemségekről szóló részben is: „E fejedelemségek, mint látni fogjuk, hosszabb időn át, többé-kevésbé önálló szerepet játszanak a szerbek történetében, s nem-egyszer elkeseredett küzdelmet folytatnak egymással. Mindazáltal a nép, mely azokat lakta, úgy fajra mint nyelvre nézve teljesen egységes volt. És ezért kétségkívül a történelem egyik legsajátosabb tüneménye, hogy a Balkán-félszigetet lakó összes szerb elem még

⁹ Uo. 12–13. l.

¹⁰ Uo. 30–31. l.

a legkedvezőbb körülmények között is, aránylag csak rövid időre volt képes a szerb tartományok egyesítésén alapuló egységes államot alkotni. A szétválás igen hamar bekövetkezett. És miként ma is, ha mindjárt nem is öntudatosan átértett politikai irányzat kifolyása gyanánt, de tényleg mégis három gravitációs központot találunk a Száván túli szerbek között, ú. m. a tulajdonképi Szerbiát, Boszniát és Montenegrót Herczegovinával, úgy már a szerbek megtelepedésének idejében s azután egész történetükön át mindenkor feltalálhatjuk ezen hármas központosulási törekvést. E nevezetes tény kétségkívül érdekel bír a múltban, s figyelmet érdemel a jövőre nézve is.”¹¹

Magának a szerb felkelésnek a történetét azoknak a történelmi eseményeknek az ismertetésével kezdi, melyek szerinte közvetlen kiobbantói voltak a török elleni lázadásnak. Kimerítő alapossggal tárja fel, milyen viszonyok között élt a szerb nép a török hódoltság idején, kitér az osztrák–török háborúra, s magának a felkelésnek három fejezetet szentel. A szerbiai eseményeken kívül szól a felkelők hadi tevékenységéről, a felkelés vezetőinek egymás közötti viszonyáról, s a korszak történéseit a szerb–török ellentét szemszögéből világítja meg. Alapos vizsgálatnak veti alá a két fő külpolitikai tényezőnek, Ausztriának és Oroszországnak a szerb felkeléshez való viszonyulását. Lépésről lépésre nyomon követi az osztrák diplomácia minden intézkedését, és arra a következtetésre jut, hogy a keleti kérdés megoldásában az ő korában is érezhető lépéshátrányt az osztrák, majd az osztrák–magyar diplomáciának a helytelen intézkedései okozták. Ennek a tézisének a kifejtésére *A szerb felkelés története 1807–1810* második kötetében került sor teljes egészében, mely csak Kállay halála után, Thallóczy Lajos gondozásában jelent meg 1909-ben.¹²

Kállaynak nem sikerült befejeznie a tervezett terjedelemben művét. Kéziratát és jegyzeteit, valamint az általa fontosnak ítélt források jegyzékét a sajtó alá rendező Thallóczy a második könyv függelékeként közölte. Így láttak napvilágot az írásunk elején már ismertett útijegyzetek is. A két könyv megjelenése között eltelt huszonegy év alatt Kállaynak három kisebb lélegzetű írása hagyta el a sajtót. Ezek a művek terjedelmüktől függetlenül hűen tükrözik szerzőjük politikai és szellemi fejlődését, melynek a nemzeti liberalizmus volt a kezdete, és a századvégi dualista konzervativizmusba torkollt.

¹¹ Kállay Béni: *A szerb felkelés története 1807–1815*. Bp., 1908/1909

¹² Kállay Béni: *Oroszország keleti törekvései*. Bp., 1878

Az első mű tulajdonképpen egy rész tanulmány a szerb felkelés történetéhez, és *Oroszország keleti törekvései* címmel jelent meg 1878-ban¹³, ezt követte ugyanaz évben akadémiai székfoglalója, a *Magyarország a Kelet és Nyugat határán* című történelmi esszé¹⁴, amelyben a Nyugat és a Kelet szellemiségének összevetésével határozza meg Magyarország helyét a két civilizáció határán, abban a hitben, hogy „a közvetítést az emberiség két nagy áramlata között, nekünk kell . . . elvállalnunk, mert mi vagyunk arra leginkább hivatva . . . Minden erre utal; még az a szent ereklye is, melyet a magyar nép méltán az állami és nemzeti egység jelvényéül tekint. A magyar korona két részből áll. Rómából származott az egyik, a másik Byzáncból. A Nyugat és a Kelet szelleme egyesül a szent koronában”. Annak ellenére fejtette ki álláspontját, hogy már a beszéd elhangzásakor védekeznie kellett a szélsőséges magyar nacionalisták, Rákosi Jenő és hívei ellen, akik a „magyar szupremáciát a Szent Korona országaiban” erőszakkal és kizárólagossággal szerették volna megvalósítani. Kállay tehát szöges ellentétben áll azzal a képpel, amelyet a szerb szélsőséges nacionalisták rajzoltak róla.

Harmadik művét már miniszterkedése alatt, 1900-ban, Bosznia kormányzójaként írta. A mohamedánság helyzetének a felmérésével a boszniai kérdés megoldásának sajátos, kállays vízióját vázolta fel benne, és Bosznia civilizálásának gazdasági alapjaira is rámutatott.

Halála után közeli munkatársa, Thallóczy Lajos úgy ítélte meg, hogy Kállaynak a szerb felkelésre vonatkozó hátrahagyott kézírata önálló műként is megállja a helyét. Mint bevezetőjében említi, a kézirat olyan „nagy méretű”, hogy megszerkesztéséhez körülbelül két évre volt szüksége két munkatársával együtt: dr. Jungerth Mihály a műben szereplő egyének életrajzi adatait dolgozta fel, dr. Szekfű Gyula pedig a név- és tárgymutatót állította össze.

A szerb felkelés történetének második rész így két kötetben jelent meg, s Kállaynak teljesen rendezett ötfelvezetnyi szövegét tartalmazza, de nem az eredeti elképzelés szerint. Munka közben ugyanis Kállay úgy találta, hogy nem lesz ideje művét befejezni, és hogy fel kell dolgoznia a Habsburg Birodalom határ menti területein és a Szerémségben élő szerb lakosság között 1808-ban kitört lázadásokat. Az ezekkel foglalkozó fejezetekben már kirajzolódik az arcéle a modern politikusnak, aki nemcsak hogy felismeri a császári

¹³ Kállay Béni: *Magyarország a Kelet és Nyugat határán*. Bp., 1883

¹⁴ Ranke Leopold: *Srbija i Turska u devetnaestom veku*. Bg., 1892

udvarnak a magyarországi szerbséggel kapcsolatos politikai játékait, hanem ellenzi is őket.

Természetesen felmerül a kérdés: vajon milyen is Kállay Benjáminnak a szerb nép történetével foglalkozó műve. A szerb felkelések teljes történetének a megírását tervezte 1815-tel bezárólag. Ezt a szinte egész életét kitöltő folyamatos munkát nem sikerült befejeznie, de még így is kiemelkedik a 19. századi szerbségről szóló történeti művek közül – melyek Radovan Samardžić véleménye szerint nem mondhatók a legjobbaknak –, s mind terjedelmét, mind tartalmi minőségeit tekintve figyelmet érdemel.

Kállay műve Leopold Rankéra, a modern történetírás szerbiai megalapítójára és a szerb felkelés egyik első történetírójára is hatással volt. E megállapításra a két szerző azonos tárgy körű művének összehasonlítása után jutottunk. Ranke 1892-ben jelentette meg Belgrádban *Srbija i Turska u devetnaestom veku*¹⁵ című tanulmányát, amelyen kétségkívül rajta hagyta jelét a magyar előd „szellem-ujja”. Ez „nem is csoda, hiszen Kállay – mint Nemeskürty István írta róla – a kiegyezés utáni liberális magyar politikusnemzedék jelentős tagja volt”. De legtöbbször mint „nem eléggé jó magyart”, illetve mint „a szerbeket nem eléggé szerető” írot a történelem lomtárába hajtották.

1889 tavaszán a nagyon beteg Andrassy Gyula jóslata, hogy „nemetek sorsa fölött az ágyúk döntenek majd”, bevált akkor is, ma is. Elsősorban azért, mert a liberálisan gondolkodó, művelt és sokoldalú történetíró diplomaták, mint amilyen Kállay Benjámín is volt, majdnem mindig háttérbe szorulnak.

Ez az írás a Belgrádi Bölcsészettudományi Kar Történettudományi Tanszékén 1988-ban megvédett – Benjamin Kalaj – istoričar jugoslovenskih naroda című – magiszteri dolgozat alapján készült.

¹⁵ Uo. 23. l.

AZ ÁRPÁDOK CSALÁDI TÖRTÉNETE EGY NAGYBECSKEREKEN MEGJELENT KÖNYVBEN

Szűkebb pátriánk több mint egy évszázaddal ezelőtt sem szűkölködött a múlt iránti tudományos érdeklődésben, annak magas szintű művelésében és az eredmények publikálásában.

Erről nemcsak a Bács-Bodrog Vármegye Történelmi Társulata köréhez tartozó szerzők munkássága tanúskodik, hanem a mai Bánát területén, elsősorban Becskereken és Versecen zajló élénk szellemi tevékenységet kifejtő egyének is. Ezek közé sorolható a Pleitz-féle könyvnyomda és a keretében több generáción át folyó kiadói tevékenység. Az egyik ilyen művelődéstörténeti gyöngyszem, amely nálunk jelent meg, a Szabó Ferenc németelemeri plébános által szerkesztett Történeti Nép- és Földrajzi Könyvtár, melynek jelentőségéről Lőrinc Péter és Németh Ferenc, a Pleitz-féle nyomda és kiadóvállalat tevékenységének múltjáról értekezve már rámutattak.

Ez a Szabó Ferenc által szerkesztett társadalomtudományi sorozat, melynek 1887 és 1903 között több mint nyolcvan számozott kötete jelent meg, nemcsak a művek szerzőiről tanúskodik, hanem annak az elgondolásnak a nagyságáról is, melyet Szabó Ferenc megálmodott. A sorozatban olyan művek jelentek meg, melyek között a történettudomány legkülönbözőbb területeivel és kérdéseivel foglalkozók voltak túlsúlyban. Talán érthető is, hiszen Szabó Ferenc esperesplébánosi tisztje mellett történettudósként is jeleskedett. Sajátos életcélja volt a történelmi ismeretek terjesztése és népszerűsítése. Mivel a sorozat köteteinek megjelenési költségeit legnagyobb részben egyházi pénzekből fedezte, a megjelent műveket az iskoláknak és egyes könyvtáraknak ingyenesen küldte el, és így azok, minden túlzás nélkül állíthatjuk, a legszélesebb néprétegek számára is hozzáférhetővé váltak.

A sorozat keretében alapvető történelmi kézikönyvek is napvilágot láttak. Ezeknek a sorába tartoznak azok a kötetek, melyek vizsgálódásának középpontjában a történettudomány egyik alapvető és fontos segédtudományának, a származástannak a kérdései voltak.

Szerzőjük a felvidéki származású Wertner Mór (1849–1921), aki pályafutását orvosként kezdte, a történelem iránti érdeklődését pedig orvostörténeti kutatásokkal folytatta, hogy aztán a már említett származástan (genealógia) terén jeleskedjen. A rendelkezésre álló adatok arról tanúskodnak, hogy Ausztriában és Németországban nagyobb tekintélynek örvendhetett, mint Magyarországon, még annak ellenére is, hogy az első német nyelven megjelent munkák is az egyedüli magyar uralkodó család, az Árpádok családtörténetével foglalkoztak. 1887-ben Berlinben *Glossen zur Genealogie der Arpaden*, majd 1888-ban Bécsben *Die letzten Arpaden* címmel jelentek meg művei. A magyar fővárosi tudományos közvélemény érdektelenségéről tanúskodik többek között az a levél is, melyet 1889. február 22-én írt Szilágyi Sándornak, a magyar történettudomány kiemelkedő egyéniiségének és tudományszervezőjének, s amely így szól:

Nagyságos Úr!

Miután már nem reménylem, hogy tavaly beküldött cikkem (Álmos királyfi stb.) a Századokban megjelenik, Méltóztassék a saját költségemre visszaküldeni.

Kitüntetett tisztelettel

Dr. Wertner

Úgy látszik azonban, hogy Szabó Ferenc a bánáti Németelemeren ráérzett Wertner kutatásainak értékére, mert a Történet Nép- és Földrajzi Könyvtár sorozatában négy kötete jelent meg. Ezek közül három az Árpád-házi királyok családjával és a magyar uralkodó nemzetségek genealógiai kérdéseivel foglalkoztak. Az első könyv 1891-ben látott napvilágot két kötetben a *Magyar nemzetségek a XIV. század közepéig* címen, majd szinte természetes folytatásként az első magyar uralkodóház, *Az Árpádok családi története* 1892-ben Nagy-becskereken, Pleitz Ferencz Pál könyvnyomdájában. Már Németh Ferenc is, aki elsősorban a Pleitz nyomda tevékenységével foglalkozott, a sorozat címszavai alapján arra a következtetésre jutott, hogy a sorozat egy megkomponált, átgondolt egészet képezett, és a kiadásra kerülő műveknek előre betervezték a helyét. Talán ezt támasztja alá az a tény is, hogy a magyar uralkodócsaládok történetével foglalkozó kötet az 52. a sorozatban, az egy évvel később megjelenő, az *Az Árpádok családi története* pedig az 51. kötet jelzetet kapta. Majd 1893-ban Wertnernek a *IV. Béla király története* című munkája látott napvilágot a sorozat 55. köteteként, nyomtatásának helye azonban Temesvár lett.

Az *Árpádok családi története* című művében Wertner Mór az első „nemzeti dynastiának” származástörténetével foglalkozott. Kutatásai több éven keresztül folyhattak, mert munkáját megnehezítette és lelassította az a tény, hogy az Árpád-házi család egy tagja sem lépett saját családbeli taggal házasságra, „s ilyenformán az Árpádok családtörténete a középkor majdnem összes uralkodó családainak politikai, kulturális és genealógiai történetét felkarolja”. De Wertner véleménye szerint „így nemzetközi jelentőségűvé” vált. „S minthogy nemcsak az Árpádok családtörténete, hanem számos vele összekötött, más családnak genealógiája a napjainkban mindinkább előtérbe lépő kritikai irány daczára is még nagyon sok ismeretlen anyagot mutat fel” – vélte a szerző.

A genealógiai kutatások minden korban és minden kutatótól nagy türelmet, precizitást és mindenekelőtt széles és mindenre kiterjedő figyelmet igényeltek. Így az Árpád-házi királyok családtörténetével foglalkozó Wertner Mór munkáját is ezek a jelzők illetik, különösen akkor, ha tudjuk, hogy ennek az uralkodócsaládnak majdnem kétszáz, pontosan százkilencvenhét tagjáról kellett életrajzot írni.

Hogy az adatok pontosak legyenek, a genealógusnak a következő adatokat kellett ellenőriznie: a nevet, a származást, a születési adatokat, életfolyást, házasságkötéseket, a halál időpontját és az utódokat. Ezeket az adatokat Wertner „a már meglévő irodalomnak különös tekintetbevételével többnyire okirati anyag, s a legújabb történelmi-kritikai eredmények felhasználásával” pontosította és állította össze. Hogy az Árpád-házi királyok családfájának teljes képét prezentálni tudja, természetesen nemcsak a latin és a magyar nyelvű irodalmat, hanem az orosz, német, angol, holland, dán, francia, görög, lengyel, horvát és szerb nyelvűt is többek között ismernie és használnia kellett, hogy csak a leggyakrabban előfordulókat soroljuk fel. Munkája sajátos összehasonlítás volt tulajdonképpen, melyben az akkori rendelkezésre álló irodalom alapján vonta le következtetéseit. Miközben ügyelnie kellett: ne essen abba a hibába, hogy: „a történelem hőseit az emberi tökéletesség eszményképeinek tekintsük s ezen szokásunknak az a következménye, hogy ezen alakok tetteit és működését, gondolkodásmódját és törekvését, a történetbe való befolyásukat túlbecsülve bíráljuk meg; többnyire abba a hibába esünk, hogy ez alakoknak megbírálásánál, a rájuk vonatkozó összes ismertetőjeleket nem vonjuk a kritikának azon mértéke alá, amellyel a közönséges halandók életét s működését máskülönben megbírálni szoktuk”.

Ha ezt az elvet érvényesítik az uralkodók elbírálásában Wertner Mór szerint, olyan „megfejtésekhez jutnak, melyekről a bíráló utókor-
nak csak a legkritikább esetekben volt tudomása”.

Szerinte ezt a kritikai álláspontot a történettudományban a genealógia helyettesíti, hiszen az uralkodókról alkotott teljes képhez „az ember befolyáshatárain kívül eső tényezők mellé” a „tisztán emberi, az egyéni-családi s társadalmi bensőségtől áthatott tényezőket is” ismernünk kell. Mert ezek a családok a „népek sorsára”, „országvilág” sorsára befolyással voltak, tehát „általános történelmi jelentőségét elvitatni lehetetlen”.

Wertner Mór *Az Árpádok családi történetében* így ír V. István király haláláról:

„István 1272 nyarán Szerbiába ment, hogy véget vessen az Uros István szerb király és ennek fia Dragutin, V. István veje közti ellenségeskedésnek (természetesen Dragutin pártját fogta). Ott időzése alkalmával hozták neki hírül ifjabb fiának, Andrásnak Ausztriába való elszöktetését. Ez a gonosztett anyyira elkeserítette, hogy legott elhagyta a tábort, és vágatva hazaindult, hogy fiát visszahozza. Az idegek felcsigázása s a tikkasztó hőség elannyira beteggá tette, hogy Budára érve, tökéletesen kimerült volt. A városból a Margitszigetre – leánya itt apáczá volt – átvitette magát; itt halt meg 1272. augusztus 1-jén. Ugyancsak itt temették el.”

A nyomtatásban mintegy tízsornyi szöveghez három eredeti oklevél szolgál bizonyossággal, lábjegyzetben.

Wertner Mór megszálottja lehetett a származástani kutatásoknak. Saját bevallása szerint középiskolai tanulmányai óta foglalkozott vele, és hogy egy-egy családtörténeti rejtély már akkor „farkaséhséget” idézett elő benne a további kutatásokra. Mint ahogyan arról is szólt, hogy mekkora élvezetet nyújtott számára „az a tény, amelyet valamely nemzedékrendnek fáradságos munkám árán való összeállítása” jelentett.

Meg volt győződve arról, hogy módszere egyedi. „Amennyire én tudom, az újabb kori irodalom valamely genealógiai thema tárgyalása alkalmával mindedig nem haladt ezen az úton.” S többéves családtörténeti tanulmányainak vívmányait és tapasztalatai nagy részét *Az Árpádok családtörténetének* összeállításakor alkalmazta, melyet több nemzedékrendi táblával tett közzé könyvében.

Hogy milyen mértékben játszottak szerepet a Szabó Ferenc által szerkesztett sorozatban megjelent művei a hivatalos történészkörökbe való befogadásához, nem tudhatjuk, egy azonban biztos: 1896-ban már megbocsátotta Szilágyi Sándor kezdeti „érdektelenségét”,

és ismét küldött publikálásra szöveget, mely „6 évig folytatott kutatásának eredménye” volt. „Azon kéréssel, hogy vagy a Századokban vagy a Történeti Tárban mielőbb közzé tenni szíveskedjék.” „Azt hiszem – írja Wertner –, hogy a munkámban lévő számtalan helyreigazítással és meghatározással hazai történetbúvárokodásunknak szolgálatot tettem.”

Ortvay Tivadar azonban afelől volt meggyőződve, hogy „alig van a hazai historikusnak könyvre nagyobb szüksége mint a jelenre” (Wertner: *Magyar nemzetségek* című könyvének előszavából), hogy Wertner Mór „kétségkívül egyike a legképesítettebb genealógusainknak, ki biztos szemmel ismeri fel az egyes nemzetségek és családok összetartozását . . .” A magyar középkor történetével foglalkozva Hóman Bálint is értékelte munkáját. „Karácsonyi mellett Wertner nemzetségtörténeteinek és archontológiai cikkeinek is igen jó hasznát vettem” – írja egy lábjegyzetben.

Így a napjainkban megjelenő „modern” művek is gyakran hivatkoznak rá, Györffy György, valamint Kristó Gyula, aki 1983-ban úgy ítélte meg, hogy művei „ma már több helyütt kiegészítésekre, módosításokra szorulnak (egyáltalán ideje lenne már letörölni a sok évtizedes port elsősorban a Wertner Mór által összeállított listákról, s új archontológiai táblákat összeállítani), de alapvető következtetések levonására még így is alkalmasak”. Úgy tűnik, ezen álláspontján Kristó Gyula a mai napig nem változtatott, mert a Makk Ferencsel közösen írt *Az Árpádok fejedelmei és királyai* című, 2000-ben megjelent könyve ajánlott bővebb irodalom listájának első helyén Wertner Mór *Az Árpádok családi története* című, Nagybecskereken 1892-ben megjelent műve áll.

A fenti megállapítással azonban több mint egy évszázaddal ezelőtt maga a szerző, Wertner Mór is tisztában volt, mert így írt: „Tudom, hogy munkám mint minden emberi mű gyarló és tökéletlen, hogy az újabb kiadandó okiratok az általam mondottakat bővíteni, pótolni és magyarázni fogják, hogy munkám nem egy lapja marad széljegyzet nélkül.”

S kell-e ennél több százöt év múltán?

IRODALOM

- Hóman Bálint: *Magyar középkor*. Budapest, 1938
- Kristó Gyula: *Tanulmányok az Árpád-korról*. Budapest, 1983
- Kristó Gyula–Makk Ferenc: *Az Árpádok fejedelmei és királyai*. Budapest, 2000
- Lőrinc Péter: *A Pleitz ház tudományos kiadói tevékenysége a bánáti rónán. Újvidék*, 1979
- Németh Ferenc: A bánáti tipográfus. *Magyar Szó, Újvidék*, 1995
- OSzK – IX/719, Wertner Mór levelei Szilágyi Sándorhoz
- Szegfű László: *Sarolta. Középkori kútfontok kritikusai kérdései*. 239–253. Budapest, 1974
- Dr. Wertner Mór: *Az Árpádok családi története*. Nagybecskerek, 1892
- Wertner Mór: *Magyar nemzetségek*. Temesvár, 1891
- Wertner Moritz: *Die letzten Arpaden*. Wien, 1888
- Wertner Moritz: *Glossen zur Genealogie der Arpaden*. Berlin, 1887

THIM JÓZSEF MŰVÉNEK IDŐSZERŰSÉGÉRŐL

Az 1848-as forradalom és szabadságharc a magyar történelemnek kiemelkedő és sorsfordító eseménye, az események leírása és értékelése pedig állandó és folyamatos kihívás és próbatétel a magyar történettudomány számára, függetlenül attól, hogy általánosságban vagy részleteiben vizsgálja-e a kérdést.

Az 1848/49-es események kérdéskörének az akkori Magyarországon déli részein, a mai Vajdaság területén lejátszódó események részletkérdései, melyek a forradalom, majd a szabadságharc eseményeire jelentős hatást gyakoroltak, de a későbbiekben is, a már megváltozott történelmi körülményekben, 1818 után is éreztették hatásukat az ezeken a tájakon tömegesen lakó szerbek és a már kisebbségbe szorult magyar lakosság viszonyában.

Az 1848-ban és 49-ben lejátszódott eseményeknek egyik kiemelkedő szakértője a zombori születésű orvos-történész, Thim József volt, akinek *A magyarországi 1848–49-iki szerb fölkelés története* címet viselő, 1930 és 1940 között Budapesten megjelent, háromkötetes tanulmánya és forráskiadványa mind a magyar történettudománynak, mind a szerb történettudománynak is alapvető kézikönyve lett. Szerzőjének neve pedig egyaránt szerepel a magyar, a szerb és a jugoszláv lexikonokban is.

Thim József 1864-ben született Zomborban. Orvosi tanulmányait a budapesti, a bécsi és a grazi egyetemen végezte. Orvosként 1889-től Titelen, Zomborban és Apatinban dolgozott. A történelem iránti, különösen a szerbek történelme iránti érdeklődése, úgy látszik, szorosán összefüggött a Bács-Bodrogh Vármegye Történelmi Társulatában kifejtett tevékenységével, valamint a vármegye monográfiájának megírásával.

Már 1885-ben a *Bácska* című lapban *Mikként irassék meg Bács-Bodrogh megye monográfiája?* címen írt cikket, majd 1892-ben arról van hír, hogy Thim József, az 1848/49-es események és az abszolutizmus korának történeti feldolgozását vállalta. A készülő műnek bizo-

nyos részleteit a Társulat évkönyvében közölte vagy az évi közgyűlésen olvasta fel a részletet. Így jegyezték fel *A szerb vajdaságról*, *A szerb vajdaság felállításának megkísérlése a múlt században* vagy az 1892-ben Nagybecskereken megjelent *A szerbek története* című háromkötetes műve megjelenésének tényét.

1917-től Bécsben tevékenykedett, ahol nemcsak történelemmel, hanem szűkebb szakterületével, a szemészetrel is foglalkozott, írásai jelentek meg a bakteriológiáról és az akkori gyakori betegségekről, a trachomának a gyógyításáról. 1921-től 1936-ig a Collegium Hungaricum orvosaként alkalmá nyílt bécsi levéltári kutatásokra, és nagy levéltári anyagot sikerült összegyűjtenie, ami bizonyosan alapja volt az 1930 és 1940 között megjelenő háromkötetes művének, *A magyarországi 1848–49-iki szerb felkelés történetének*. Az első kötet, mely 1940-ben jelent meg, az *Elbeszélő rész* alcímet viseli, a korábban: 1930-ban és 1935-ben megjelent kettő pedig forráskiadvány. A mű előszavából ítélve ez csak egy része volt Thim József életfeladatul kitűzött céljának, „a magyarországi szerbek teljes, alapvető története” megírásának. Céljának elérését, szavai szerint, a meg nem értés, az anyagi romlás és a támogatás hiánya hiúsította meg. Sikertült neki viszont olyan bibliográfiát összeállítani, melyet nemcsak a szerb felkeléssel, hanem a magyar szabadságharcral foglalkozók is használhatnak.

Thim József érdeklődése középpontjában a magyar 1848/49-es forradalomnak és szabadságharcnak csak a magyarországi szerbség által szervezett mozgalma állt. Mintegy kiemelte ezeket az eseményeket, és tüzetes vizsgálatnak vetette őket alá minden szemszögből. Ezeket az eseményeket szoros összefüggésben látja a későbbi történelmi tényekkel, így az 1918-as összeomlással és az új délszláv állam megalakulásával. Erre a második kötet előszavában magyarázattal is szolgál, de tükrözi ez a Magyar Történelmi Társulat nézeteit is, mégpedig, hogy a „magyarországi nemzetiségi kérdés, illetve osztrák kérdés alapos ismerete nélkül az újabb kori magyar történelem nem érthető meg”. Ebben a kérdéskörben pedig „alapvetően meghatározóvá vált tehát a magyarországi nemzetiségi kérdés egyik legfontosabbika, a „szerb nemzetiségi kérdés is”, és ennek legjelentősebb eseménye „az 1848/49-iki szerb fölkelés is”. Megállapításában Thim József egy lépéssel tovább is lépett, és az események indítóokának „az összes szerbek egyesítését és egy egységes szerb birodalom fölállítását” tartotta. Ennek tudatában gyűjtötte és rendszerezte óriási forrásanyagát, melynek elbírálásában magyar, szerb

és német tudása, valamint bécsi és jugoszláviai összeköttetései kétségkívül nagy hasznára váltak, és lehetővé tették számára, hogy az *Elbeszélő rész* összefoglalásában nézetei egyszerűnek és magától értetődőnek hassanak.

Az *Elbeszélő rész* alcímet viselő első kötetben a szerző negyvenkilenc fejezetben foglalkozik a magyarországi szerbek 1848/49-es fölkelésével. Az előszót kivéve, amely tulajdonképpen az események értékelése és a végkövetkeztetések ismertetése, szinte lépésről lépésre minden mozzanatot figyelembe véve a belső és a külső tényezők tüzetes megvizsgálásával rajzolja meg a nem éppen egyszerű helyzetet. Egyformán kritikusan szemléli a szerbek, a forradalom vezetősége, különösen Kossuth, az Udvar, a Török Birodalomban élő szerbek és Oroszország minden lépését, és nem utolsósorban a szerb–horvát és a horvát–magyar viszony alakulását. Jó példája ez annak, hogy egy-egy egyszerűnek tűnő történelmi esemény kialakulásában, lejátszódásában és következményeiben mi mindennek van jelentősége, és tulajdonképpen egy végtelenül bonyolult és több szálon futó folyamatot és cselekménysort ír le, amit mi ma egyszerűen történelemnek nevezünk.

Azt pedig, hogy Thim József ezekből az eseményekből milyen következtetéseket vont le 1939-ben, amikor az *Elbeszélő részt* írta a harmadik kötet *Bevezetésében*, öt kisebb alcím alá foglalva ismertette.

Az elsőben, mely *A délszláv egyesítésnek és a délszláv birodalomnak eszméje* címet viseli, azt a nézetét fejtette ki, hogy a nem szerb fennhatóság alatt élő szerbek mindig a nemzeti egyesülés után vágyakoztak, különösen Szerbiának a török fennhatóság alóli „emancipálódása óta”. Ezen a téren kiemelkedő Ilija Garašanin tevékenysége. Garašanin Czartorijskinak a hatása alatt hirdette a délszláv népek Szerbia körüli gyülekezését, egy török fennhatóság alatti Jugoszlávia megteremtésével az orosz és osztrák balkáni befolyás gyengítésével, amiből esetleg Lengyelország felszabadulását is remélték. Garašanin terve azonban nem volt mentes a nagy szerb politikától sem. Ő már a délszlávok egyesítését tervezte szerb hegemonia alatt. Ebben látja Thim a szerb ügynökök kifejezett tevékenységének okát 1848-ban a szerb fölkelés megszervezésekor. A Habsburg-monarchiáért és -dinasztiáért, annak integritásáért harcolva, a szerb vajdaság külön szerb koronatartományként való megszervezésével, annak esetleges kiválásával a délszláv egyesülés első lépése történt volna meg.

A *Magyarországi szerbek és az egyesülési eszme* című fejtegetését Thim József azzal a megállapítással kezdi, hogy „a magyarországi szerbek mindig nemzeti önállóságra, illetve a Szerbiával való

egyesülésre törekedtek, s ennél fogva nem voltak hívei sem a Habsburg-monarchiának, sem Magyarországnak”.

Tézisének bizonyítására történelmi példákat sorakoztat fel: az Ál-Bránkovichs tevékenysége, az 1790-es temesvári kongresszus elszakadási törekvései, Stevan Stratimirovićnak 1804-ben az oroszoknak tett ajánlata, végül 1848. május 13-án a karlócai nemzetgyűlésen az önálló vajdaság kikiáltása, a szerb vajda és pátriárka megválasztása nyílt fegyverfogás volt Magyarország integritása ellen. Thim az 1848-as lázadást nem a forradalmi láznak a szerbeken való manifesztációjaként értékelte, hanem ennek okát a történelmi gyökerekben találta meg. Ehhez sokban hozzájárult „a szerbek nemzeti kulturális közössége, valamint geográfiai elhelyezkedésük következtében a szerb fejedelemség szomszédságának” ténye is.

Ezek után *A magyarországi szerbek kiváltságai, politikai és egyházi jogviszonyuk a magyar államhoz* gyűjtőcím alatt azokat a történelmi körülményeket tárgyalja, amelyek meghatározták a magyarországi szerbség helyzetét. Különbséget tesz az első hullámban betelepült szerbek – akiknek nem voltak politikai kiváltságaik – és az 1690-ben III. Arzén pátriárkával érkezők között, kiknek I. Lipót elismerte a görögkeleti egyház teljes autonómiáját és a szerb nemzeti hierarchiát, amit a magyar kancellária is elfogadott. Leszögezte, hogy a szerbek vendég nép Magyarországon, tehát nem alkothatnak „államot az államban”.

Thim József arról is szól, hogy „a béke és a közbiztonság helyreállításával [az osztrák császár] vissza fogja őket vezetni előbbeni lakóhelyeikre”. Ennek az ígéretnek a megíúsulását a szerző az 1699-es karlócai béke megkötésében látta. Ettől a pillanattól kezdve szerinte a magyarországi szerbek „hazátlan nemzet” lettek. Ezek után az osztrák császárok megerősítik a privilégiumaikat egészen 1790-ig, amikor a magyar országgyűlés olyan határozatot hozott, melynek alapján a szerbek Magyarország honpolgárai lettek. Az 1848. május 13-i karlócai határozatokról, melyekkel a szerbek nem létező címeket és jogállításokat követeltek, *A karlócai határozatok* alcímben értekezik alaposan a szerző, miközben leszögezi, hogy I. Ferenc József egy nem létező karlócai pátriárkatusi és pátriárkai címet adott a magyarországi szerbeknek, de hasonló volt az eset a szerb vajda címével is, mert Thim szerint „szerb vajdaság Magyarországon sohasem volt”, így területét sem tudhatták meghatározni. A karlócai határozatokban szereplő *vajdaság* jogcímet a „romantika és a politika szülöttének” tartotta, mely „átment” a magyarországi szerb nép tudatába, és így

politikai tényezővé vált. A szerb vajdaság helyett a császártól közigazgatási területet kaptak, a „szerb nemzeti szükségletnek megfelelő belső közigazgatással”, de a rendelet így is kizárta a más nemzetek fölötti szerb szupremációt.

Ötödikként a magyarországi szerb nemzetiségi kérdésről tárgyalva a szerző arra a megállapításra jutott, hogy „a magyarországi szerbek sohasem forrtak össze a magyar állameszmével. Történelmi múltjuk, nemzeti vallásuk, erős elismerésre méltó nemzeti érzésük, geográfiai helyzetük, a szomszédos Szerbiának a török uralom elleni szabadságharcjai, közös nemzeti kultúrájuk, illetve irodalmuk, mind olyan tényezők, melyek szoros nemzeti összetartozásuk érzületét elmosódni nem engedték”.

A magyarországi szerbek helyzetét 1848-ig kiváltságosnak tartja Thim József. Azért, mert a legtermékenyebb vidékeket lakták, intenzív kereskedést űztek, nem voltak úrbéri viszonyban, vallási tekintetben függetlenek voltak, és a Habsburg uralkodók közvetlen „fennsősége” alatt éltek. „Ezért fejlődhetett ki bennük az az érzés, hogy egyenrangúaknak érezték magukat a magyarokkal, és Magyarország területét is magukénak tartották. Az ilyen helyzetmeghatározása vezette a magyarországi szerbséget történelmének »legkimagaslóbb eseményéhez«, az 1848/49-es fölkeléshez.”

Thim József munkája, *A magyarországi 1848–49-iki szerb fölkelés története* vitathatatlanul nagy hozzájárulás a magyar és a szerb történelem e kulcsfontosságú eseményének megítélésében. Ezt a magyar és a szerb történettudomány ma is értékeli. Munkája azon ritka művek közé tartozik, melynek értékét felismerte a magyar és a szerb történettudomány is.

A szerbek története című mű szerzője, Vladimir Čorović, Thim Józsefet a kérdés egyik legjobb szakértőjeként emlegeti. Vasilije Krestić Thim József művét alapvetőnek tartja, még a felrótt nacionalizmusa mellett is.

Glatz Ferenc, akinek talán egyedül volt alkalma Thim József munkásságába egészében betekinteni, párhuzamot vonva egy 1918 előtti Thim-tanulmány és *A magyarországi 1848–49-iki szerb fölkelés története* között leszögezte, hogy a későbbiben a nézetek modifikálására került sor, melynek gyökereit Glatz a Monarchia szétesésének kellemetlen élményével magyarázza, és bizonyos szerb szimpátiákat is felfedezni vélt a műben.

Ma, 1998-ban, amikor már nyilvánvaló az 1918-ban megalakult közös délszláv állam szétesésének ténye, a szerbek és a szerb történelmi tudat kényszerképzetektől vezérelt, a „kard szavát” szíveseb-

ben hallgató politika vezérei nem tanultak a múlt eseményeiből. Ezért van az, hogy ma is érvényesek Thim József fél évszázaddal ezelőtt írt sorai az 1848/49-es események kapcsán, s mintegy kórképpé váltak.

A szerb népet ugyanazon, csak ellentétes irányú mozgatóerők irányítják ma is, mint irányították 1848-ban.

IRODALOM

Vladimir Ćorović: *Istorija Srba*, Treći deo, Beograd, 1989

Glasnik istoriskog društva u Novom Sadu, knj. IX, Novi Sad, 1936

Glatz Ferenc: *Történetíró és politika*, Szekfü, Steier, Thim és Miskolczi nemzetről és államról, Budapest, 1980

Káich Katalin: *Bács-Bodrogh Vármegye Történelmi Társulata (1883–1918)*, Újvidék, 1980

Magyarország története, 6/1, Budapest, 1979

Dr. Várdy Béla: *A magyar történettudomány és a szellemtörténeti iskola*, Cleveland, Ohio, 1974

A SZERB TÖRTÉNETÍRÁS MAGYARSÁGKÉPE

Két történész – két szemlélet

Minden nemzet történelmi tudatának egyik fontos része az őt körülvevő szomszéd népekről alkotott vélemény, hiszen egy nemzet sem tudja megírni saját történelmét a szomszédos népek történelmének és a kettő érintkezési pontjainak a vizsgálata nélkül.

Ez a történelmi tudat természetesen koronként, társadalmi rétegenként, ebből kifolyólag pedig a műveltségi foktól függően változó, de nem kis hatással van alakulására az időszerű esemény, a politika is. Ennek működését a közelmúltban a vajdasági magyaroknak is alkalmuk volt tapasztalni.

A történelmi egymásrautaltságról beszélünk tehát, mely a magyar és a szerb nép esetében, két sorsdöntő történelmi esemény folytán, a közönséges szomszéd nemzeti viszonyt és ezáltal a történelmi tudatban elfoglalt helyét is elmélyítette és többsíkúvá tette.

Az egyik (időrendben haladva) a szerbeknek 1690-ben történt, a török ellentámadás elől, a visszavonuló osztrák seregekkel együtt a Magyar Királyság területére való menekülése, majd letelepedése. A másik pedig az első világháború befejeztével, a vesztes hatalmak oldalán való hadviselés következményeként újonnan létrejött európai rendszer, melyben az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásával Magyarország déli területei az akkor létrejött közös délszláv állam kereteibe kerültek, nem jelentéktelen számú magyar lakossággal.

A szerb történészek a magyar honfoglalás tényét a szerbek kora középkori történetének a tárgyalásakor érdekes módon figyelmen kívül hagyják. Ez talán természetes is, hiszen a honfoglaló magyarság által elfoglalt terület és a szerb törzsek történeti-földrajzi elhelyezkedése távol esett egymástól, és így tulajdonképpen nem is volt rá ok, hogy a magyar honfoglalás ténye a szerb nép tudatába negatív előjellel épüljön be. A későbbi történelmi események azonban egészen más irányba terelték ennek a történelmi képnek az alakulását, amelyre a fent említett két – mindkét nép újkori történetére vonatkozóan sorsdöntő – esemény visszamenőleg is befolyásolta a szerb

történészek legnagyobb részét, pszichózisként nehezelve mind a történészekre, mind az egész szerb népre. Az adott történelmi helyzetet pedig, amely a már említett történelmi egymásrautaltságot eredményezte, kétkedésekkel és állandó félelemérzettel telítette. Ez a fonál lesz az, ami alapvetően meghatározza a szerb történetírás egész fejlődését és a magyarokról alkotott történelmi képét.

Így van ez az újabban igen nagy népszerűségnek örvendő Stanoje Stanojevićtel is, akinek *A szerb nép története* című művét, annak 1925-ben, Zágrábban megjelent harmadik kiadását használtuk. A magyarokat először Časlav szerb fejedelem halálával kapcsolatban említi meg. „Časlav uralkodásának idejében állama és népe sokat szenvedett a magyarok támadásaitól, akik a IX. század végén vetették meg lábukat a Dunát és a Tiszát övező síkságokon. Innen indultak rablásaikra könnyű kis lovaikon, minden irányba, így délre is a szerb területekre, Časlav államába, de különösen Boszniába. Hogy ezeket a támadásokat megakadályozza, Časlav ellenük indult, visszaszorította őket, és Szerémségbe is betört, de itt, a hagyomány szerint, a magyarokkal vívott ütközetben meghalt (960 körül).”

Különös jelentőséget ez a kora középkori esemény csak akkor kap, ha tudjuk, hogy Stanojević Časlav uralkodásának eredményeként könyveli el „a szerb törzsek nivellálódását, mert a szeparatista törekvéseket, a heterogén elemeket likvidálta, és arra kényszerítette őket, hogy úgy és olyan irányban tevékenykedjenek, ahogyan azt a már egy évszázada a központi szerb törzs tette”. Tehát Časlav halálával a szerbek néppé kovácsolódása szakadt meg, mert állama halála után szétesett.

Minőségi változást a szerb–magyar viszonyban azonban Stanojević csak a XII. században érzékel. Bodin szerb fejedelem halála után, aki szintén a szerb államocskák egyesítésén dolgozott, felülkerekedtek a szeparatista elemek, legyengítve így azokat az erőket, melyek hatással lehettek volna a közös és egységes középkori állam kialakulására. Ebben az időben foglalták el a magyarok Horvát-országot és Dalmáciát, és így szorosabb összeköttetésbe kerültek a szerbekkel. Ezzel Stanojević véleménye szerint sok tekintetben alapjaiban megváltozott a helyzet a Balkán-félszigeten. „A magyarok ebben az időben erejük teljében lévén rákényszerültek arra, hogy terjeszkedjenek, új területeket keressenek, munkára és hódításokra valókat. Horvátország és Dalmácia megszerzésével új látóhatárok és lehetőségek nyíltak meg előttük, hogy hatalmukat sikeresen kiterjesszék.” „Ezenkívül Horvátország és Dalmácia megszerzésével a

földrajzi helyzet arra utalta őket, hogy terjeszkedési irányukat a Balkán felé összpontosítsák.” Stanojević véleménye szerint Magyarország összetűzése Velencével és Bizánccal elkerülhetetlen volt, de ezt lényegesen eltérőnek tartotta a kalandozások idejében történt bizánci rablóhadjáratoktól.

Szinte törvényszerűnek véli, hogy Horvátország és Dalmácia megszerzése után Magyarország Boszniára is szemet vet, és ez azért vált lehetségessé, mert Bosznia kivált „a többi szerb állam közösségéből”, el is veszti önállóságát, hosszú időre passzív és defenzív sorsra kényszerülve így.

A fent említett történelmi események ilyen szemszögből való vizsgálata és magyarázata Stanoje Stanojević művének jellemző vonása, és a sorból nem marad ki az egyik legnagyobb szerb vereség, a rigómezei csata következményeinek az ismertetése sem. A szerb államokat egy uralkodásnyi időre egyesítő Dušan cár halála után a törvényszerűen föllépő szeparatizmus legyengíti, s így a szerbek Stanojević véleménye szerint könnyű prédája lettek a „fiatal és erős török államnak”, amelyet „egy ember akarata és parancsai irányítottak”. A vesztes csata után, Lazar cár halálával még súlyosabbá vált helyzetet kihasználva, Zsigmond magyar király területszerzési akciói „rákényszerítették Lazar cár özvegyét, hogy békét kössön Bajaziddal”, és így módon a szerbek tulajdonképpen török vazallussá váltak.

Ezért szinte természetes, hogy a török hódoltság idejét tárgyalva Stanoje Stanojević sajátos magyarázatot ad a török uralom nyomorúsága elől menekülni kényszerülő, egy más ország és nép természetes etnikai területére letelepülő nemzetrésztettére. Olyan fogódzót kínált, mellyel bizonytalanságát és esetleges kételyeit történelmi eseményekre hivatkozva oszthatja el, történelmi jogot formálva azokra a területekre, amelyekre a Dunát és a Szávát átlépve Magyarországra az osztrák hatalom letelepítette őket.

Ennek a folyamatnak a kezdete (az állandó dél–északi irányú tömeges szerb migráció) Stanoje Stanojević szerint a XV. századra és a XVI. század elejére esik. Szerinte a szerbek ekkor tömegesen települtek Dalmáciába, Horvátországba, Szlavóniába, Szerémségbe, a Bácskába, messze föl a Duna és a Tisza mentén, Bánátba, a Maros mentére, Erdélybe és a Havasalföldre. „Sok elnéptelenedett terület volt itt – véli Stanojević –, amelyeket a szerbek a török elől szökve, saját akaratukból vagy hívásra benépesítettek, hogy műveljék a földet és harcoljanak a törökkel.” De már ezek a szerbek is, akik Dél-Magyarországra települtek, ott *őshonosokat*, saját törzsbelieket

találtak, akik az avar uralom alatt a VI. és a VII. században a Közép-Duna mentén éltek. A *szerbek* és a *szlávok* Dél-Magyarországon az avar hatalom bukása után kisebb államokat szerveztek, melyeket a magyarok a IX. és a X. század elején meghódítottak. A szerbek száma Magyarországon ezután több kisebb arányú migrációval is növekedett Raška és Bizánc háborúzásakor, a XIII. században, majd Dragutin uralkodásának idején. De feltehetően a magyar uralom ideje alatt is jelentős szerb terjeszkedés lehetett a Macsói bánságból és Bosznia egyes részeiből. Ezek a túlzott és máig be nem bizonyított, ellentmondásos állítások sorozata után Stanojević rámutat azokra az ellentétekre, melyek szerinte az újonnan betelepülő szerbek és az akkorára már őshonos lakosság között fennálltak. Sajnos, a szerző itt sem egyértelmű. Nem tudni ugyanis, hogy ezen a területen Stanojević a magyar földesurakat és azok jobbágyait tartja-e őshonosnak, amelyek között voltak szlávok is, vagy az avar kortól kezdve itt lakó szlávokra gondol, akik szerinte magától érthetően szerbek, akiknek száma a folytonos és szerinte nagyszámú szerb betelepüléssel állandóan nőtt.

A szerbek északi irányú migrációját a modern történettudomány nem vitatja, de annak arányairól és tömegességéről Stanojević megtevesztő képet fest, ellentmondásokba esik, amikor pedig a szerbek ügyességéről, üzleti érzékéről értekeznek, a XIX. századi képet vetíti ki mintegy három évszázaddal korábbra. Állami támogatásokat és kereskedelmi cégeket emleget, amelyek a későbbi korokra jellemzőek, de még akkor sem bírtak az általa feltételezett jelentőséggel.

Ellentmondások terhelik az 1690. évi szerb betelepülés leírását is. Így arról a döntésről szólva, hogy a Belgrádnál gyülekező menekülő szerbek átlépjék-e a határt, és átkeljenek-e az osztrák fennhatóság alatti területre, a következőket állítja: „Világos volt számukra többek között az, hogy a vallásukért és a nemzeti szabadságukért vívott harcot sokkal könnyebben megússzák Ausztriában, ha jogilag egy közösséget alkotnak azokkal a szerbekkel, akik korábban költöztek osztrák területre.”

Majd így folytatja: „A magyar és a horvát hatalom ellenséges álláspontját a szerb kiváltságokkal (Lipót-féle adománylevél) szemben még jobban súlyosbította a magyar és a horvát őslakosság gyűlölete is. Ennek a gyűlöletnek inkább gazdasági, mintsem nemzeti a jellege. A szerbek azokban a falvakban, ahol letelepültek, erdőt irtva és a földet művelve, nemsokára kiszorították az őslakókat. A szorgalmas és vállalkozó szellemű kereskedők és kézművesek minden

településen meghódították a piacot, és így az őslakók elvesztették a versenyt.”

Azt a megállapítását pedig, amelyben azt fejtegeti, hogy a magyarok, különösen a királyi kancellárián keresztül, szokatlanul tudatosan és nyakasan védték azon álláspontjukat, hogy a szerbeknek magyar állami területen nem jár semmilyen különleges státus, sem pedig külön terület, Stanojević arra használja fel, hogy megindokolja a későbbi, folytonosan az osztrákok politikájára játszó szerb álláspontokat, amelyekről a szerb nép megmaradását is remélték.

Jóllehet könyve először 1908-ban jelent meg, a szerb történelemnek a szintézisével Stanojević még mindig a XIX. század képviselője. Művének harmadik, bővített és javított kiadásában már örömmel könyvelhette el, hogy 1918. december 1-jén megteremtődtek a feltételei a szerbek nemzeti államának, a közös államban való együttes életének. Azt azonban már nem tudhatta, hogy ugyanannak a századnak a végén a mások kárán megszerzett közös állam a stanojevići indokokat és okokat példaként használva, azokat az agresszióig radikalizálta, és így a számukra kedvezőnek hitt államkeret felbomlását idézik majd elő. Így Stanoje Stanojević könyve ismét bekerült a szerb történelmi köztudatba, érveléseivel és módszerével megfelelő és kézzel fogható példaként. Követői ma is akadnak. Egyesek ági leszármazottai között is: Pavle Stanojević az *Újvidéki füzetek* címen megjelenő helytörténeti folyóiratban közzétett írásában *Újvidék előtt a szerb Bistrica* címen arról értekezett 1992-ben egy szláv toponim vagy hidronim alapján, hogy a város mai területén a II. és a III. században létezett egy szláv település, amely a XVI. és XVII. századi térképeken fel is van tüntetve Bistrica néven. Ez szerinte elég bizonyíték arra, hogy ezt *szerb* településnek tudja, de az 1990-es évek szerb történelmi publicisztikája számtalan példát produkált a stanojevići módszer és szemlélet alkalmazásáról.

Nem egész három évtized választotta el Stanoje Stanojević könyvének megjelenését attól a dátumtól, amikor egy másik szerb történész, Vladimir Ćorović befejezte a szerb nép történetéről írt összefoglalóját, mely a szerző életében nem jelent meg. Vladimir Ćorović azonkívül, hogy a belgrádi egyetemen adott elő nemzeti történelmet, szellemiségével és világnézetével, valamint aktív politikai szereplésével maga is egy történelmi esemény áldozata lett. Jugoszlávia német megszállásával, 1941-ben Ćorovićnak szöknie kellett az országból, műveinek sorsa pedig hányatottá vált. A *Szerbek története* című művének kéziratát Ćorović 1941 márciusában adta kiadójának,

aki rossz előérzettől vezérelve nem adta nyomtatásba a kéziratot, hanem elrejtette. Ćorović a jugoszláv kormányral menekülve tánt el. Belgrádi lakását a Gestapo kutatta át, és elkobozta kéziratait. A háború befejeztével családja hosszas nyomozás után tudott csak kéziratának nyomára jutni. Így kerülhetett sor 1989-ben ennek a szerb történelmi összefoglalónak a megjelenésére is.

Tulajdonképpen Ćorović műve bizonyos szempontból ellenpólusa a stanojevići történelemszemléletnek. Ćorović látószöge szélesebb, mint Stanojevićé, és ez a művén is meglátszik, de nemzeti elkötelezettségéből így sem vesztett semmit.

A magyarokat először Ćorović könyvének ötödik fejezetében, *A szerbek Bizánc, Horvátország és Bulgária között* cím alatt, Simeon bolgár cár és Bizánc ellenségeskedései kapcsán emlegeti. „VI. Bölcs Leó bizánci császár a veszélyes bolgár ellenség ellen egy új finn-hun népet hívott segítségül, a magyarokat, akik Ugriából (Ugrije), mely a Közép-Uráltól keletre volt, Besszarábiába ereszkedtek le. A magyarok alacsony növésű, sötét bőrű, borotvált, varkocsos fejűek, állatbőrökbe burkolózott, nagy számban lovasok, teljesen ázsiai török típusúak voltak. Ezért a bizánciak gyakran törököknek is nevezik őket. Nomád vadászattal és állattenyésztéssel foglalkozó nép. Kegyetlenek. Szó szerint vért ittak, nyers és félnyers húson éltek. A Dunánál először 838-ban jelennek meg, a bolgárok szövetségeseiként a görögök ellenében, akikkel bizonyos faji rokonságban álltak. 892-től gyakran jelentek meg a Duna-medencében is, előbb a frankok szövetségeseiként, majd Bizánc oldalán. Simeon azonban új szövetségesekre talált ellenük a besenyőkben, akik ugyanolyan ázsiai eredetűek voltak, Dél-Oroszországból származtak, mint ők. Elölük költözködve, a magyarok előbbi lakhelyüket elhagyván, 895-ben és 896-ban végleg a Duna és a Tisza közti területre települnek. Ideköltözésükkel megfékeztek a bolgárok további előrenyomulását a Duna bal partján és pannóniai hatalmuk terjeszkedését. A magyarok ideköltözésével és a Pannon-síkságra való letelepülésével megszakadt a közvetlen összeköttetés a déli, északi és északkeleti szlávok, a lengyelek, szlovákok és ukránok között.”

Ćorović figyelmét sem kerüli el a magyarok bizánci kalandozása kapcsán a Dukljai Krónikában felbukkanó és Stanojevićnél is leírt esemény, mely szerint a magyarok ölték meg az első jelentős szerb uralkodót, Časlav fejedelmet. A két szerző magyarázata azonban lényegesen különbözik, ami módszerbeli és szemléleti különbségekről is tanúskodik. Ćorović ugyanis ezt a tényt nem arra használja fel,

hogyan megnevezze azt a külső ellenséget, amely magvában hiúsította meg egy erős kora középkori szerb államalakulat megerősödését. Tehát nem hibáztat, hanem azt állítja, hogy Časlav államának a keletkezése nem egy „megalapozott” és „átgondolt” államalkotó munkának az eredménye, „nem természetes történelmi folyamat”, hanem a véletlen körülményeket sikerült egy ügyes és aktív embernek kihasználnia, akinek a halála állama megsemmisülését is jelentette.

Időrendben haladva, kiegyensúlyozottan és arányosan szövi mondanivalóját Vladimir Čorović. Természetesen nála is érezhető a szerb nép egységét meghíúsító, széthúzó törekvések bírálata. Ennek okát nem külső tényezőkben keresi, de ezeket is szem előtt tartja, és aszerint, hogy mit tart döntőnek, tágul ki figyelme egy-egy eseményre vagy korszakra, de a személyiségek szerepének közelebbi jellemzése sem idegen tőle. A szerbek történelmének összegező áttekintése Vladimir Čorovićnál elveszti Bizánc-központúságát, nem a vallási rokonság az, ami mércéül szolgál neki, hogy definiálja a szerb nép státusát. Sokkal tágabb látókörrel szemlélődik. Így amikor olyan magyar uralkodó tevékenységéről értekezik, természetesen szerb vonatkozásaiban, akinek döntő szerep jutott a szerb nép történelmében is, fejezeteken keresztül foglalkozik vele anélkül, hogy túlzottan részrehajlóvá válna. Így van ez Zsigmond vagy Mátyás király esetében. Nem tartja bűnnek sem a magyar aspirációkat, sem pedig a szerb nemesség esetleges, a magyar uralkodóval vazallusi viszonyba kerülését. A rigómezei csata utáni eseményekre is egészen másként tekint, mint Stanojević: „A szerb katasztrófát elsők a magyarok használták ki. Zsigmond király, aki egész életét merész tettekkel töltötte el, inkább kalandor lovag volt, mintsem előrelátó államfő. Haragudott Lazar kenézre és Tvrtko királyra, amiért segítették a lázadó horvát nemeseket és ellenjéltjüket, Nápolyi Lászlót. Jóllehet a rigómezei csata előtt kiegyezett a szerbekkel, és Vuk Branković személyében hű hívére talált, 1389 őszén egészen lovagiatlanul Lazar özvegye, az okos Milica ellen indult.” „A Milicát körülvevő nemeseknek úgy tűnt, hogy a törökökkel könnyebb kiegyezni, mint a magyarokkal; úgy látta, hogy a török felől kisebb veszély fenyegeti őket. A török és Szerbia között volt még néhány keresztény vazallus állam, amelyeket a török megtűrt. Úgy gondolták tehát, ha a szerbek hasonló viszonyra lépnek, ez egyben védelem is lesz a török ellen. Magyarországhoz a szerbek voltak legközelebb, és teljes volt kiszolgáltatottságuk . . .” Tehát a törökkel kötött egyezmény megfontolás és mérlegelés tárgya volt, nem pedig reménytelen utolsó húzás. Čorović tehát mondanivalóját nem a hűbé-

ri rendszertől akkor még idegen nemzeti ellentétre építi, hanem annak szellemében, az uralkodó és a vazallus viszonyaként tárgyalja.

Természetesen ő is foglalkozik a szerbek szinte folytonos, de különböző intenzitású északra költözködésével. Itt is objektivitásra törekszik, tényeket, számadatokat közöl akkor, amikor a Mátyás korabeli betelepülésekről beszél.

A nagy szerb beköltözésnek 1690-ben külön fejezetet szentel, és külön tárgyalja a szerbeket Magyarországon. Párhuzamot von a szerb egyházi körök óhajai és az osztrák császári kiváltságok között. A szerb óhajokról így ír: „Számára (ti. a pátriárka számára) nem léteztek történelmi határok, csak a betelepült, a nép által birtokolt pillanatnyi helyzetet ismerte el . . .” Magyarázataiból és az azt követő események leírásából kitűnik, hogy Čorović tisztázta magában a helyzetet. Azt, hogy egy idegen állam területén szerettek volna a szerbek megtelepülni. Az osztrákoknak tett szolgálataikért vallási különbözőségüket és a magyar államtól és a magyar társadalmi rendtől független helyzetüket és különállóságukat kapták. A Rákóczi-féle felkeléssel példálódzik, ecsetelve, hogy a szerbek osztrákpárti politikája milyen következményekkel járt. „A magyarok bosszút álltak a szerbekben, haragudva rájuk, mert mint jövevények ellenük fordultak, a bécsi kormányt segítve. A magyarok féltek, hogy a szerbek jutalmazása az ő létük és nemzeti érdekeik számlájára megy majd.” Vladimir Čorovićnak ez a megfogalmazása is történelmi tisztánlátásról tanúskodik. Ez különbözteti meg nagymértékben a magyarságképét a Stanoje Stanojević által vázolt ábrától. Míg Stanojević művében a szerb nemzetet állandó veszélyhelyzetben folytonosan nagy nemzetmentő feladatok végzése közben látja, hirdelve, hogy a környező, egyben más vallású nemzetek, köztük a magyarok is, évszázadokon keresztül ellenük dolgoztak, addig a Vladimir Čorović által megrajzolt magyarságkép, annak történelmi fejlődéséről is tanúskodik. A nyers húst evő, ázsiai lovasokból fejlett középkori nép és újkori nemzet képét tárja elénk. Egy szomszédos népet, amely a szerb nemzet migrációjának eredményeként nem egy irányban ható nemzeti érdekeket produkált, és amelynek természetesen voltak és lesznek történelmi következményei.

Érzésünk szerint napjaink szerb történettudományának a napi politikai célok elérésében az újabb nemzeti frusztrációk és bizonytalanságok gyógyítására szüksége van a hungarofóbiás stanojevići képre. De a čorovićí történelemszemléletnek és módszereknek is akadnak követői. Szerencsénkre!

A SZERB TÖRTÉNETTUDOMÁNY SZEMLÉLETVÁLTÁSA ÉS A MAGYAROKRÓL ALKOTOTT KÉP A 20. SZÁZAD VÉGÉN

A jugoszláv történetírás és történettudomány a közös délszláv állam létrejöttét a 17. századtól észlelhető történelmi folyamat természetes végeredményeként és a történelmi igazság győzelmeként magyarázta. Természetesen a közös állam megalakulásának ténye nem zárta eleve ki ezeknek a nemzeteknek (szerbeknek, horvátoknak és szlovéneknek) a saját nemzeti céljait, amelyek nem mindig voltak egyirányúak, és ebből kifolyólag ellentéteket is magukban hordoztak. Ezeket a közös állam megalakításakor kompromisszumos megoldásokkal rövid távon elfeledték, de azok a történelem folyamán válságok formájában időről időre a felszínre jutottak. E célokat azonban az állam átszervezésétől kezdve a nyílt királyi diktatúráig terjedő eszközökkel megpróbálták elhárítani. A század végére az ellentétek annyira elmélyültek és radikalizálódtak, hogy felemésztették azt a maradék integratív erőt is, ami Jugoszláviát létrehozta és összetartotta, s így 1991-ben Szlovénia kiválásával a felbomlás folyamata feltartóztathatatlanul elkezdődött.

Jugoszlávia szétesésének természetesen gazdasági, politikai és társadalmi előzményei is voltak, amelyekben a délszláv népeknek a múlttól alkotott képük, az önmagukról és a szomszédos országok, illetve népek iránti viszonyuk tudományos értékelésében beállt változások sajátos jelentőségűek. Különösen akkor, ha tudjuk: olyan helyzetek is előfordultak a szerb és a magyar nemzet kapcsolatában, mint 1690-ben, amikor a magyar királyság területére nagy számban települtek szerbek, majd 1918-ban az Osztrák–Magyar Monarchia szétesésével Bácskának, Bánátnak, Baranyának, a Murántúlnak és a Muraköznek a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz való csatolása-kor nem jelentéktelen számú magyar lakosság is kisebbségbe került. Így a két sorsdöntő történelmi esemény a közönséges szomszédosági viszonyt elmélyültebbé és többsíkúvá tette.

Az egymásról alkotott kép a délszláv nemzetek történelmi tudatában a közös állam, az együttélés több mint két és fél évszázados

történelmi szükségszerűségének érzetétől az egymás elleni harcig radikalizálódott. Ez a nemzeti befelé fordulás folyamata a szerb nép-nél volt érzékelhető a legjobban.

A nyolcvanas évek közepétől a szerb intellektuális elit köreiben mind nyíltabban kezdték el hangoztatni, hogy a délszláv államban a szerb nemzet elvesztette a neki járó helyét és nemzeti jogait, ennél fogva szükségesnek találták, hogy a helyzetfelmérés után nyilvánosan is követeljék a helyzet gyökeres megváltoztatását a szövetségi állam kereteiben. Ebben a munkában a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia tizenhat tagjából alakított akadémiai bizottság járt az élen, melynek munkájában a két történészen, Radovan Samar-džićon és Vasilije Krestićen kívül Pavle Ivić, Antonije Isaković, Dušan Kanazir, Mihailo Marković, Miloš Macura, Dejan Medako-vić, Miroslav Pantić, Ljubiša Rakić, Miomir Vukobratović, Stojan Đelić és Nikola Čobeljić vettek részt (rajtuk kívül 1985-ben a munkában Dobrica Ćosić is közreműködött), azzal a céllal, hogy a válságba jutott jugoszláv társadalom vezetőinek segítsenek a kiút keresésében. Az akadémiai bizottság 1985-ben többször is ülésezett, itt a tagok a saját meglátásaik alapján készülő közös szöveg megszerkesztésén dolgoztak. A bizottság további zavartalan munkáját egy igen nagy példányszámú belgrádi napilap hasábjain megjelenő cikk tette lehetetlenné, amelyben a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémiát azzal vádolták meg, hogy tagjai illegális értekezleteken a politikai vezetőség és az állam ellen munkálkodnak, és ugyanott közzölték az akadémikusok által írt nyers szöveget is, amely *Memorandum* címen vált rövid időn belül ismertté, a 19. századi szerb nemzeti program, az Ilija Garašanin által írt *Načertanije* (Tervezet) modern változataként.

A *Memorandum* nyilvánosságra került hetvenhárom oldala két külön, de egymástól nem független fejezetből állt, és A jugoszláv gazdaság és társadalom válsága címmel tíz pontba foglalva taglalta a jugoszláv gazdaság hanyatlásának okait. Az akadémikusok véleménye szerint már 1964-ben, az 1961–1965-ös ötéves terv felfüggesztésével nyilvánvalóvá vált a válság, amikor a gazdaság decentralizálódásával, a központi tervezés beszüntetésével, a nyolc különálló gazdasági térség megteremtődésével az egységes jugoszláv piac gemmissítését érték el, és ezáltal az államélet a történelmi fejlődéssel ellentétes útra terelődött. A válságot kezelő stabilizációs program eredménytelenségében, az egyszer a válságban gondolkodó, majd az azt letagadó viselkedésben a *Memorandum* szerzői a politikai vezető

körök felelősség alóli kibúvását látták. A tudomány és a tudás hosszú évtizedes mellözése a társadalmi fejlődés megtorpanását idézte elő. A politikában és az államvezetésben is megneveztek a válságot előidéző okokat. Elsősorban azt, hogy az 1943-ban, a Jugoszláv Népfelszabadító Antifasiszta Tanács (AVNOJ) II. értekezletén meghozott határozatot a föderatív államberendezésről szerintük az 1974-ben elfogadott, ún. titói alkotmánnyal megsemmisítették. A *Memorandum* szerint a köztársaságok és az autonóm tartományok államiságát az unitarizmus és a centralizmus elleni harc palástja alatt a Szerb Szocialista Köztársaság kárára erősítették meg. Szerintük az 1974-es alkotmány romboló hatása nem kerülte el az oktatást, a kultúrát, a nyelvtudományt sem. A tudósok és művészek pedig a köztársasági keretek rabjaivá váltak.

Ezért a sokszor találóan meghatározott kórképet mutató helyzetért az akadémikusok a Jugoszláv Kommunista Párt vezetőségét tették felelőssé. Az elégedetlenség okának tartották azt a tényt is, hogy a szerb nemzetnek lehetetlenné tették a nemzeti szuverenitás gyakorlását, nemzeti önmeghatározását, különösen Kosovóban. De kérdésesnek tartották a szerb nemzet államának a létezését is, ezért szerintük a jugoszláv társadalom ebből a válságból csak akkor lábaltathatott volna ki, ha ezeknek a jogoknak a gyakorlásában minden nemzetnek, így a szerbnek a jogai is teljes mértékben érvényesülnek.

A *Memorandum* második részében az akadémiai bizottság figyelmének középpontjában Szerbia és a szerb nép helyzete állt. Meg voltak győződve arról, hogy a jugoszláv válság minden köztársaságot és nemzetet érint, de szerintük a szerb népnek külön aggodalomra is volt oka, elsősorban Szerbiának a többi köztársasághoz viszonyított hosszú távú és folyamatos gazdasági lemaradása miatt. Rendezetlennek tartották a föderáción belüli állami és jogi kérdéseket – mind a szövetségi állammal, mind pedig a Szerb Szocialista Köztársasághoz tartozó két autonóm tartománnyal (Kosovóval és Vajdasággal) kapcsolatban. Talán a *Memorandum* írói voltak az elsők, akik tekintélyük teljes tudatában a szerbek népirtásával vádolták meg a kosovói albánokat, és azt „drámai méretű feszültségként” jellemezték. A szövetségi államot azzal vádolták meg, hogy Szerbia a közös állami szervezetekben nem tudta érvényre juttatni a saját és a szerb nép nemzeti érdekeit. Szerintük Szerbia fejlődésébe aránytalanul kevesebbet fektettek be, a gazdasági csere sem volt egyenértékű, sőt a föderáció közös pénzalapjaiba való szerbiai juttatásokat is aránytalanul nagyoknak tartották gazdasági fejlettségéhez viszonyítva. Egy alárendelt, elhanyagolt

gazdaság képében jelenítették meg Szerbiát, s a Horvátországhoz és Szlovéniához viszonyított gazdasági és politikai alárendeltségét is hangsúlyozták. Mindezt igazságtalannak tartották, mert szerintük a közös állam létrejöttéért a szerb nemzet hozta a legnagyobb áldozatot. A szerb nép jogainak veszélyeztetettségét az akadémiai bizottság már a második világháború előtti pártpolitikában is fellelte. Ugyanis szerintük a kommunista szervezkedésben és hierarchiában a szerb kádereket mint az elnyomó nemzet fiait mellőzték, és a szerb kommunista mozgalom nem alakította meg a saját nemzeti pártját. Az AVNOJ II. értekezletén sem jutottak kifejezésre a szerb nemzeti érdekek, így a második Jugoszlávia jövőbeli államberendezésével kapcsolatos döntéshozatalkor sem. Ezt a történelmi tényt a dokumentum szerzői mint a szerb nemzet integritásába hatolót értékelték, amellyel a szerb nemzet vitális érdekei is veszélybe kerültek. Az egyenrangú nemzetek és nemzetiségek, az egyenrangú állampolgárok Jugoszláviája-jának megadatott, csak a szerbeknek nem. Az 1974-es alkotmány az autonóm tartományokat köztársasági hatáskörrel hatalmazta fel, s azok nyíltan beavatkozhattak a közös parlamenten keresztül Szerbia belügyeibe, és azt ténylegesen három különálló egységre osztotta fel. A szerzők feltétlenül szükségesnek tartották a szerb nemzeti egység és állam mielőbbi helyreállítását. A háborúban megszerzett nemzeti és állami egységet nézetük szerint a szerbek békében veszítették el. Erre a legmarkánsabb bizonyítékként a szerbek Kosovóból való elűzését hozták fel. A bizottság azt is megállapította, hogy a szerb nép 1981-ben nyílt hadüzenetet kapott, és ez a harc – a *Memorandum* megszületésének pillanatában – már öt éve tartott, s ennek egyetlen áldozata a szerb nemzet volt. Elégedetlenek voltak a horvátországi szerbség helyzetével is, mert annak a száma is csökkent 1948 és 1981 között, amihez nagymértékben hozzájárult az is, hogy a szerbek a gazdaságilag fejletlen Lika, Banija és Kordun területén éltek, és jövevény népként állandó asszimilációnak voltak kitéve.

Nagy jelentőséget tulajdonítottak annak a ténynek is, hogy a szerbség kétötöde Szerbián kívül, más jugoszláv tagköztársaságokban élt. Mindezek tudatában arra a következtetésre jutottak, hogy a Jugoszlávia keretében való élet a szerb nemzetet jelentős dezintegrációs folyamatnak tette ki, és a szerbség teljes nemzeti szétverését tette lehetővé, amire a Vajdaság autonómiája szolgált a legjobb példának. Állításuk szerint a Vajdaság azért kapott autonómiát, mert az a Habsburg Monarchiában élő szerbek vágya volt a 17. századtól kezdve, azért, hogy a számbelileg túlsúlyban levő magyarok és németek

közt megőrizhessék nemzeti individualitásukat, egyben pedig a császárság és Magyarország erejét is gyengítették, abban a reményben, hogy a kellő pillanatban abból kiválva a Szávától és Dunától délre levő testvéreikkel egyesüljenek. Erre az 1848/49-ben megszerzett Szerb Vajdaság példáját hozták fel, melynek megszületéséért „szerbiai testvéreik vére is folyt”. A második világháború után a Vajdaság politikai vezetőségét nem a közeledés és az egyesülés eszméje vezérelte, vélték a bizottság tagjai, hanem a mind nagyobb elkülönülés és a Szerbiából való kiválás lett a célja. E folyamatot a természet és a történelem logikájával ellentétesnek tartották, amivel a vajdasági vezetőség a szerb nemzet nagymértékű dezintegrációjához járult hozzá. Az akadémikusok annak a meggyőződésüknek is hangot adtak, hogy egyetlen jugoszláv népnek sem kérdőjelezték meg a kulturális és szellemi integritását, csak a szerbnek. Szabadon osztották fel a szerb irodalmat vajdaságira, montenegróira vagy bosznia-hercegovinaira, így a mechanikus területi felosztással az iskolai tantervekben a reciprocitás, nem pedig a minőség és a mennyiség elve érvényesült, s így a szerb irodalomra is nagy csapást mértek.

A *Memorandum* szerint fel kell számolni az 1974-es alkotmányos megoldásokat, Szerbiának vissza kell szereznie a tartományokra átruházott állami funkciókat, és központosítással a laza államszövetséget is meg kell erősíteni, hogy elejét vegyék a kiválási szándékoknak.

Az 1986-ban kiszivárogtatott dokumentum jelentősége csak az elmúlt több mint egy évtized távlatából, a már lejátszódott eseménysorozat ismeretében kezd kirajzolódni. Tagadhatatlan, hogy megjelenésének pillanatától kezdve rendkívüli gyorsasággal ivódott be a szerb társadalom minden rétegének történelmi tudatába, így a szerb történészek munkáján és a szerb nép történelmi szerepének, az európai civilizációhoz való viszonyának megítélésében is nyomot hagyott. Hivatalosan is revízió alá került a szerb nép történelme, amely-lyel a *Memorandum* sugallta tézisek szellemében kezdtek el foglalkozni – a ritka kivételektől eltekintve – a szerb történészek.

Ha az utolsó egy évtizedben írt szerb történelmi témájú művekről kell beszélnünk, szembetűnő, hogy 1991-ig Jugoszlávia története, majd ezt követően kizárólag a szerb nemzeti történelem kérdései álltak a figyelem középpontjában, függetlenül attól, hogy más délszláv nemzet iránti viszonyról van-e szó, mint ahogyan gyakorta tette Vasilije Krestić akadémikus, különösen a szerb–horvát viszony megítélése kapcsán, vagy a más nemzetekkel való közös történelem kérdéseiről szólva. Ez a nemzeti befelé fordulás és elzárkózás biztos jele.

Szembetűnő az is, hogy az utóbbi években Magyarország történetéről és a magyarokról szerb nyelven nem jelent meg önálló mű, ami azonban nem jelenti azt, hogy a magyar nép történelméről a szerb történettudománynak nincs kialakult véleménye. Erről azonban nagyon nehéz egységes képet alkotni, mert azt a szerb nép történetével foglalkozó művekből lehet kiszűrni. Az biztos, hogy a magyarokról és a magyar történelemről alkotott kép bizonyos módosulásokon esett át, a már az előbbieken ismertetett *Memorandum* szellemében, különösen akkor nyilvánvaló ez, ha azokról a történelmi eseményekről szólnak, amelyek esetében a magyar és a szerb nép történelmi érdekei keresztezték egymást vagy egymással ellentétes irányúak voltak. Ez főképpen azoknál a szerzőknél szembetűnő, akik a szerb állam török fennhatóság alóli felszabadulásával és az önálló szerb állam megalakulásával, majd annak a közös délszláv állam létrejöttében játszott szerepével foglalkoztak. Milorad Ekmečić *Stvaranje Jugoslavije 1790–1918* (Jugoszlávia megteremtése 1790–1918) című, 1989-ben megjelent munkáján már érezhető a változás. Többek között a Magyarországra 1690-ben tömegesen betelepült szerbekről szólva szemet szúró a figyelmeztetése, miszerint a „17. században egész Magyarország területén a magyarok csak egyharmadát alkották az összlakosságnak, ami azt jelenti, hogy vannak területek, amelyeken alig vannak jelen, de ennek kárpótlásaként a történelmi jogra való hivatkozás adatott meg nekik. A nyelvi és vallási különbségek miatt a görögkeleti vallású népeknek nincs annyi joguk, mint a katolikusoknak és protestánsoknak . . .” A jugoszláv nemzeti mozgalmak Szentendréről Újvidékre való átkerülésének okát abban látja, hogy Dél-Magyarország infrastrukturális gazdasági fejlődése az 1848-at megelőző időszakban gyorsabb ütemű, mint Közép- vagy Észak-Magyarországé. Milorad Ekmečić a majdnem kilencszáz oldalas, „totális történelemnek” szánt művében arra törekedett, hogy a délszláv népek egyesülési törekvéseinek ne csak egyoldalú politikai vetületét elemezze, hanem sajátos társadalom- és művelődéstörténeti áttekintéssel rámutasson azokra a közös célokra, az egyesülés folyamatát ellenző és lassító mozzanatokra és adatokra, amelyek a közös állam létrejöttét lehetővé tették. Az ilyen látásmódból például világosan kirajzolódik az a magyarokról alkotott kép, miszerint azok a délszláv egyesülés ellenzői, a szerbek dél-magyarországi, önálló és független területe létrehozásának akadályozói voltak. Az 1790 novemberében megtartott Temesvári Kongresszusról írva rámutatott a szerb történettudomány magyarokról alkotott véleményének azóta

is aktuális dilemmájára. Mégpedig hogy a magyar történelemmel közös eseményeinek elbírálásában az osztrák császári udvar érdekeit helyezték előtérbe, és a megoldási lehetőségeket ne a magyar alkotmányos viszonyok keretében keressék, és ne abban határozzák meg a magyarországi szerbség helyét. Így például az 1848/49-es forradalommal foglalkozva a szerző azt állítja, hogy az szorosán kötődik egy délszláv forradalom eseményeihez, még akkor is, ha az a Habsburg Monarchia területén játszódott le, és ezekből az eseményekből Szerbia és más balkáni nemzetek sem zárhatóak ki, de nem magának a forradalomnak a ténye miatt, hanem mert a nemzeti mozgalmak tevékenysége első fázisának befejező eseményei voltak. A délszlávok egyesülési folyamatát négy fejlődési szakaszra osztotta, és – azonkívül, hogy ismertette a nemzetről alkotott időszerű elméletet – azt 1848 kapcsán Kossuth Lajos és Đorđe Stratimirović nemzetfogalmának szembeállításával illusztrálta. Megállapítja, hogy Stratimirović egyszerű nemzetdefiníciójával szemben a kossuthi-feudális „politikai nemzet” definíciója állt, amelyen Kossuth csak a magyarokat és a horvátok egy részét értette, s ebből arra a következtetésre jutott, hogy a szerbek sohasem lehettek volna a politikai nemzet tagjai, ebből eredendően sohasem kaphattak volna független politikai és közigazgatási jogot Magyarország területén.

Érdekes módon Miroslav Ekmečić a magyar politikai gondolkodás két művével is behatóbban foglalkozik, amelyek szerinte a délszláv nemzetek ideológiai fejlődésére is kihatottak. Mindkettőnek Eötvös József a szerzője; először *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra* című művével, majd a politikai nemzetről alkotott nézeteivel és azoknak a délszlávok esetében való törvényszerű értelmezésével foglalkozik. Úgy véli, hogy ezt az utóbbi eötvösi gondolatot háromféle módon értelmezték. Az egyik a politikai horvát nemzetben való gondolkodás, a másik a délszláv egyesülésnek a horvátok vezető szerepével való létrejötte, a harmadik a délszláv szövetség szerb vezetőségű változata. A negyedik lehetőség, a szlovén elmélet azonban nem az eötvösi filozófiából ered. Ekmečić nézetének 1997-ben is akadt folytatója Vasilije Krestić akadémikus személyében, aki a szerb kritikai történeti iskola megteremtőiről, a Ruvarac testvérekről tartott tudományos tanácskozáson Dimitrije Ruvarac egy írásával kapcsolatosan, a szerb–horvát viszony történetéről szólva a következőket mondta: „A 19. század hatvanas éveitől kezdve, az abszolutizmus bukása után a Monarchiában a parlamentáris élet beindulásával a szerb–horvát viszonyok is feszültek és felbolydultak

lettek. Az összetűzés oka abban rejlett, hogy minden horvát nemzeti politikai párt politikáját a horvát államiságra és a történelmi jogra alapozta, és ezeknek a jogoknak alapján a nagy és etnikailag tiszta horvát állam megteremtésén dolgoztak. E tevékenységükben példaképük Magyarország volt. A magyarokhoz hasonlóan a horvátok is elfogadták a horvát politikai és diplomatikai (*diplomatički*) nemzet fogalmát. Ennek az intézménynek a segítségével akartak a szerbekből horvátokat csinálni és asszimilálni őket.” Ugyanezen a tudományos értekezleten Čedomir Popov akadémikus Ilarion Ruvarac és Jovan Ristić történészi munkásságának az összehasonlításával arra a megállapításra jutott, hogy Ruvarac a szerb középkori okmányok forráskritikájában elfogult volt. Nikola Radojčić-ra hivatkozva ő is azt állította, hogy Ruvaracnak semmi sem volt jó: sem a szerb genealógiák, sem a szerb évkönyvek. Szerinte minden, ami szerb, az szegényes, ami nagy és értékes, az pedig nem szerb, ami a „miénk, az mind semmi és nyomorult”. Ruvaracnak az ilyen módszerbeli viszonyulása egyik okát Čedomir Popov „a Habsburg-dinasztia és a magyar állam iránti lojalításban” látta, talán ezért is állították, hogy Ruvarac a szerbekről történelmi valótlanosságokat és féligazságokat írt. A Ruvarac iránti ilyen viszonyulással, a szerb történettudomány kritikai iskolája megteremtőjének szinte rituális megtagadásával a szerb történettudomány visszatért a mítoszokra alapozott nemzeti történelemfelfogás anakronisztikus modelljéhez.

Mihailo Vojvodić *Putevi srpske diplomatije* (A szerb diplomácia útjai. Tanulmányok Szerbia 19. századi külpolitikájáról) című könyvében, annak *Stojan Novaković a szerb külpolitikában* című fejezetében az osztrák–magyar kereskedelmi tilalmakról értekezve bizonyítékként egy ilyen példát idéz: „A két állam (Szerbia és a Monarchia) viszonyának megromlásához nagymértékben a budapesti millenniumi ünnepségek körüli vita is hozzájárult. Novaković visszautasította, hogy Szerbiát hivatalosan is képviseljek a magyar államiság ezer évének ünneplésén, a szervezők azon szándéka miatt, hogy a felvonuláson a szerb zászlót is (a Szerb Vajdaság zászlaját) a magyar korona fennhatósága alatt lévő országok zászlói között vigyék. A szerb kormánynak ezt az álláspontját a szerb közvélemény is támogatta.”

A szerb történettudomány szemléletváltását bizonyítja Ljubodrag Dimić *Srbi i Jugoslavija* (A szerbek és Jugoszlávia) című, 1999 végén megjelent könyve is. Ebben az elmúlt évtizedben a külön-külön jelenségként észlelt változások együtt jelennek meg, mint ahogyan az is, hogy önmeghatározásában hol áll ma a szerb nemzet,

aminek ez a történeti mű is élethű, időszerű bizonyítéka. Ljubodrag Dimić már könyvének bevezetőjében abból a téziséből indul ki, hogy a közös délszláv állam megteremtését azok a szomszédos államok ellenezték, amelyeknek társadalmi felépítése nem volt modern, vagy földrajzi helyzetük, vagy más gazdasági, kulturális és történelmi okok miatt. A balkáni nemzetek emancipációjának és a kis nemzetek növekedésének generátora szerinte elsősorban az Osztrák–Magyar Monarchia volt. Majd így folytatja: „A Monarchiában a szerbek a katolikusokkal és a muzulmánokkal összekeveredve éltek az osztrák korona tartozékában (Dalmáciában), magyar *igazgatás* alatt (Horvátországban, Szlavóniában, Magyarországon), és osztrák–magyar *fennhatóság* alatt (Boszniában és Hercegovinában).” Az osztrák–magyar és szerb ellenségeskedések felsorolásával jut el az első világháború kitöréséig, melynek eredményeként jött létre az az állam, amelyet a szerbek teremtettek meg. 1918 után Jugoszlávia az első világháborúból vesztesként kikerülő ellenséges szomszédos államokkal volt körülvéve (Magyarország, Bulgária, Ausztria). Ez a veszély szerinte olyan méretű volt, hogy – 1937-ben a Szerb Kultúrklub megítélése szerint – az a Vajdaságban a szerb nemzeti eszmét is veszélyeztette, „ezért ennek a térségnek a szerb jellegét állandóan hangoztatni kell”. A második világháború időszakában Bácska, Baranya, Muraköz és Murántúl „magyar megszállás” alatt volt, melyet a szerbek feletti állandó represszió jellemezett a szerb elit kiirtása céljából. Börtönök, táborok, tízezrek kínzása, tömeges razziákkal és kivégzésekkel kombinálva (hétezer zsabylai, kétezer újvidéki és ezer becsei szerb áldozatot követelt) – szerinte ez volt a gyakorlat.

Ljubodrag Dimić szinte napjainkig követi az eseményeket, természetesen a magyarok, még ha név szerint nem is, szerepelnek az öszszefoglalóban: „Minden egyszerre történt: Jugoszlávia erőszakos szétverése, a fegyveres szecesszió, a szerb etnikai terület leszűkülése, a politikai elit tehetetlensége, a szerb nemzet megosztottsága, a szomszédos népek és államok ellenségeskedése – mellyel azok nemzeti identitásukat erősítik –, a nemzeti kisebbségek lojalitásának megtagadása, terrorizmus, fegyveres felkelés, harc az autonómiáért, az állam közömbössége a boszniai szerbekkel szemben.”

Munkánkban nem vizsgáltuk azokat a műveket, amelyek a jugoszláviai magyarsággal foglalkoznak, sem azokat, amelyeknek szerzői magyarok, egyre azonban ki kell térnünk: Aleksandar Kasaš újvidéki történész *Mađari u Vojvodini 1941–1946* (Magyarok Vajdaságban 1941–1946) című, 1996-ban megjelent könyvére, melyet az Újvidé-

ki Bölcsészettudományi Kar adott ki. Mint ahogy a cím is sugallja, Kasaš a jugoszláviai magyarság helyzetével foglalkozva nem mellőzhette a Jugoszláv Királyság és Magyarország viszonyának a második világháború előtti és alatti időszakát, továbbá az azt követő államközi viszonyok áttekintését sem. Nem egyszerű feladatra vállalkozott Kasaš, amikor voltaképpen Mészáros Sándor korábbi években megjelent, a vajdasági magyaroknak a két világháború közti helyzetéről szóló munkáinak folytatásába kezdett bele. Kényes, politikailag ma is érzékeny történelmi időszakról és tragikus eseményekről kellett értekeznie a szerzőnek úgy, hogy a modern történettudomány követelményeinek is eleget tudjon tenni. Kasaš nemcsak rekonstruálni, hanem értékelni és összegezni is szeretett volna. Könyvének megszületésében nagy szerepet játszott az 1990-ben bevezetett többpártrendszer előidézése változás is, amely bizonyos „történelem(tudat)alatti” események felszínre kerülését eredményezte. Így a vajdasági magyarok kérdése is napirendre került. Könyvének megírásában nem kis szerepet játszott az 1990-ben megjelent, az ártatlan magyar áldozatokat számonkérő Cseres Tibor és Matuska Márton könyve, valamint Mészáros Sándor ilyen irányú kutatásai.

Kasaš munkájához igyekezett felhasználni az összes magyar és szerb nyelven megjelent irodalmat, a jugoszláv és magyarországi levéltárak kutatható anyagát. A két állam egymás közti viszonyáról megállapította, hogy az magyar részről sohasem volt őszinte, mert ha rövid távon látszólag nem is, de hosszú távon a revíziós irredenta szándékok miatt az 1937-ben beindult közeledési folyamatot is a bizalmatlanság jellemezte. Külön foglalkozik a Jugoszláv Kommunista Pártnak a jugoszláviai magyarokkal és a Magyarország külpolitikájával kapcsolatos állásfoglalásaival. Részletesen kitér a szerbek által megszállásnak definiált katonai igazgatás ideje alatti atrocitásokra, ideológiai leszámolásokra. Az 1942-es „hideg napok” kapcsán az 1944-ben a bácskai magyarokat ért sérelmeket a „szemet szemért, fogat fogért” elv alapján végbement eseményeket történelmi elégtételnek tekinti, mind a háborús bűnösök jogos elítélését, mind az ártatlan áldozatokét. De legnagyobb mértékben a hivatalos magyar államot és katonaságot, nem pedig a vajdasági magyarokat tekinti felelősnek. A szerbek ellen elkövetett bűnökben aránylag kiszámú vajdasági magyar vett részt, emelte ki. A katonai igazgatás alatt kivégzett magyarok számát Kasaš öt-hat ezer közé tette. A Vajdaságban könyve vitákat váltott ki, a kérdés elismert magyarországi ismerője, Sajti Enikő pedig úgy értékelte, hogy Kasašnak sikerült

túllépnie a politikán, és a tudomány berkeibe terelnie a kérdésre vonatkozó tudományos véleménycserét. Az áldozatok számának objektivitását is kielégítőnek értékelte, és Kasaš könyve szerinte lezárta a „számháborút”.

Az utóbbi évtized pénztelensége lényegesen lelassította a helytörténeti kutatásokat, ami nem jelenti azt, hogy ezen a téren nem volt észlelhető a fentiekben ismertetett jelenség, különös gyakorisággal a vajdasági települések történetének esetében. Így történt meg, hogy például hivatalosan is kétségbe vonták Szabadka történelmi címere nyilvános használatának vagy Újvidék és Zombor szabad királyi városi rangra emelésének 250. évfordulójára való megemlékezésnek a jogát. Gyakori a licitálás a szerbségnek a mai Vajdaság területére való betelepedésének idejével kapcsolatban, aminek alapján szeretnének történelmi magyarázatot adni a tájainkon való felsőbbrendűségükre, előjogaikra és a mai demográfiai helyzetre, s mindezt beépíteni a szerbség történelmi köztudatába. Az ilyen megközelítési mód a *Memorandum* szellemének érvényre juttatását segíti elő, mely a szerbeknek a más népekkel való együttélési tudását bénítja meg, s ezek a jelenségek sokszor hungarofóbiáról is tanúskodnak.

A szerb történettudomány magyarokról alkotott képe a ritka kivételektől eltekintve nem épp a legkedvezőbb, sajnos még azoké a történészeké sem, akik kozmopoliták, s a nemzeti befelé fordulást és xenofóbiát nyilvánosan elítélték. Említsük meg Ivan Đurić vagy Andrej Mitrović akadémikus nevét, akik saját nemzetüknél nem az ész trónfosztását diagnosztizálták, hanem annak rothadását. Azonban a kísértésnek ők sem tudtak ellenállni, így Andrej Mitrović egyik tanulmányában a még ma is érvényes nemzetközi egyezmények között az 1920-ban Trianonban aláírtat is felsorolta. A múlt szelleme, úgy látszik, napjaink drámai eseményei után is kísért még a szerb történettudományban.

IRODALOM

Antović, Zdravko: *Pogledi Vase Čubrilovića na srpsku ideju* (Vasa Čubrilović nézetei a szerb eszméről). Beograd, 1992

A VAJDASÁGI MÚZEUM ÁLLANDÓ TÁRLATÁRÓL

A Vajdasági Múzeum kiállítási katalógusának margójára

A Vajdasági Múzeum a második világháború után, 1947. május 30-án alakult meg azzal a céllal, hogy összetett muzeológiai intézményként gyűjtse, őrizze, feldolgozza és kiállítsa a Vajdaság területén fellelt anyagi kultúra régészeti, történelmi, néprajzi, művészeti és természeti emlékeit. 1990-től törvény írja elő állandó tárlat tartását.

A Vajdasági Múzeum 1974-ben költözött az újvidéki Duna utcában levő, 1900 táján épült, Wagner Gyula tervezte épületbe. Ahhoz, hogy a bíróságnak tervezett épület a múzeumi céloknak megfelelően, két rekonstrukción esett át, melyek után a Vajdasági Múzeum 6424 m²-t mondhatott magáénak. Ebből a területből az állandó tárlat 1700 m²-t foglalt el. A múzeum akkor, a közzétett adatok alapján, kb. százezer múzeumi tárggyal rendelkezett. Az állandó tárlatok forgatókönyveit zömmel a múzeum állandó munkatársai készítették. Három nagy tevékenységi területet felölelő tárlataikat *A vajdasági ember* gyűjtőcím alatt képzelték el. Az első a településekkel és lakásmódokkal foglalkozott volna, a második a szellemi élet, a harmadik pedig a gazdasági élet vívmányait és fejlődését mutatta volna be az őskortól napjainkig. Természetesen ezek a tervek nem valósulhattak meg teljes mértékben, mert noha a Vajdasági Múzeum gazdag gyűjtemény-nyel rendelkezik, a teljesség érdekében számos tárgyat helyi vagy regionális múzeumoktól kellett volna kölcsönözni s ily módon ezek tárlatai lettek volna megengedhetetlenül szegényebbek, ezért választották azt a megoldást, hogy az eredeti tárgyakat másolatokkal helyettesítsék. S ezt Jadranka Vinterhalter, aki az *Informatica Museologica* című szaklapban ismertetőt jelentetett meg az 1990-es tárlatról, a Vajdasági Múzeum nagy melléfogásaként említi. Az 1990-ben megejtett megnyitó azonban már a felgyorsultan zajló politikai és társadalmi változások idejére esett, ami maga után vonta az óvatos, politikailag éber és ügyes múzeumi vezetés ismételt változtatásait mind az állandó tárlaton, mind a múzeum alaptevékenységét meghatározó szemléletben. Mint ahogyan megnyitóbeszédében,

1997 októberében Čedomir Popov akadémikus kifejtette, a Vajdasági Múzeum többé nemcsak a Vajdaságban élő szerbek és más népek anyagi kultúrájának a gyűjtőháza, hanem annak a szellemi elvnek a megelevenítése, amely a Szávától és a Dunától északra élő szerb-séget meghatározza. Kultúrák, államok, császárságok, etnikai közösségek és civilizációk perifériájának nevezte Vajdaságot, amelyben szerinte csak a szerb népnek sikerült a történelem ritka és specifikus jelenségeként, az óhazában maradt nemzeti tömbben is vezető szerephez jutnia, biztosítva így nemzetének a történelmi előrehaladást a modern európai nemzeté válás folyamatában.

Következésképp gyökereiket is mélyebben kezdték keresni a Vajdasági Múzeumban, és ezeket az 1847-ben alakult Matica srpska keretében szerveződött szerb nemzeti gyűjteményben vélték felismer- ni. Ez a törekvés most már világosan rámutatott arra, hogy a Vajdasá- gi Múzeumban nemzeti bezárkózási folyamat vette kezdetét. Ebből most már az is kitetszik, hogy Vajdaság többnemzetiségű összetétele nem kerül affirmatív elbírálásra, sőt ezt a szerb nemzeti érdeket zavaró tényként kezelik. Időközben, hét év alatt, a múzeumi tárgyak száma harmincezerrel gyarapodott.

Nézzük, hol vagyunk mi jugoszláviai, szerbiai, vajdasági magya- rok ebben a felfogásban, milyen szerep jutott őseinknek és nekünk, kik egy országhatárral vagyunk elválasztva a nemzeti tömbünktől, ezen a tárlaton, melynek Vajdaság történetét kellene hitelesen bemutatnia.

Természetesen a magyarokkal mint a népvándorlást lezáró utol- sonak ide vándorló néppel a tárlatlátogató a IX. századot bemutató részben találkozik először, majd bővebben a *Vajdaság a középkori magyar állam keretében* címet viselő részben, mely a honfoglalás- tól, 896-tól 1526-ig hivatott bemutatni a mai Vajdaságot. Szemmel láthatóan ez az az időszak, amellyel a szerző, dr. Marko Popović nem tudott mit kezdeni, amiről a tárlatvezető könyvszövege is tanúsko- dik. Egy állandóan mozgásban levő, etnikailag tarka területet képzel el, többségében szláv lakossággal, melyen akadtak olyan temetke- zési helyek is, ameyek az újonnan ide költözött magyar lakosságéi voltak. Ilyenek szerinte az oroszlámosi, a bocsári, az újbanovci és a batajnicai lelőhelyek. A magyarok megkeresztelkedése után, írja a szerző, számos monostor épült a falusi jellegű települések temetői- ben, és nyugati hatásra bencés, cisztercita és ferences kolostorok is épültek, melyeknek térhódításával csökkent a keleti rítusú kolosto- rok száma. Szerinte ezt a folyamatot a szerbek tömeges betelepülése állítja le a XV. században. Említi a román stílusú Dombót, Aracsot,

Bácsot és a péterváradai cisztercita kolostort. A várak közül Bácsot és Slankament, de sehol sem tér ki arra, hogy azok, akik ezekben a kolostorokban éltek és alkottak, kik voltak, ugyanakkor nem mulasztja el azt, amikor biztos szerb adatokkal rendelkezik. A történelmi rész, mely a XV. századdal, pontosabban a középkori szerb állam török fennhatósága alá kerülésével (1459) kezdődik, már nem a magyar történelmi időrendet követi, hanem kizárólag szerb szempontokhoz tartja magát. Így említi az osztrák–török háborúk eredményeként létrejött felszabadított területeken a szerb etnikai túlsúlyt, zavaró körülménynek tartja Vajdaság többnemzetiségű újratelepítését. A tárlat szerint a történelmi Magyarország területén a polgárságnak nem volt nagyobb szerepe, és ha volt is, az nagyrészt a német, a szerb, az örmény és a görög polgársággal függött össze. Az ehhez a korhoz kötődő kiállításrész kilép Vajdaság földrajzi kereteiből, Újvidékkel és Zomborral együtt említi Temesvárt, Eszéket, Karlovacot, Zágrábot, Požegát és Rijekát, olykor viszont a karlócai metropolita fennhatóságának határait tekinti irányadónak. A történelmi részben tehát a magyarok ritkán fordulnak elő, nevük és történelmük nélkül olvadnak be a szerb meghatározottságú összképbe. A tárlat nem méltányolja 896-tól datálható ittlétünket.

Ezen a koncepción a kiegyensúlyozott, szakmai szempontok alapján elrendezett néprajzi rész sem módosít(hat), mint ahogy a legújabb kort bemutató történelmi rész sem.

Leszögezhetjük tehát, hogy a Vajdasági Múzeum 1997 októberében megnyílt állandó tárlatán felismerhető az a szemléletváltás, mely előbb, a kilencvenes évekig a vajdasági embert szerette volna bemutatni, de ma, az 1847-ben alapított szerb nemzeti gyűjteményben találja meg saját gyökereit.

Summa summarum: a tárlaton a vajdasági magyarok történelmi helye elferdítve, meghamisítva definiálódik, és ebből számos ellentmondás ered.

JEGYZET

Az Újvidéki kistükör cím alatt szereplő írások az Újvidéki Rádió Szempont című magyar nyelvű kulturális mellékletében hangzottak el 1997 és 2000 között.

A Magyar történelem, szerb történelem–Magyar történészek, szerb történészek cím alatt szereplő írások az *Egy okmány a Péterváradisánc (a későbbi Újvidék) szabad királyi városi státusának megszerzéséről* a *Híd* 1995. január–februári számában; *Kállay Benjámín, a történész diplomata* a *Létiünk* 1994. 1–2. számában; *Az Árpádok családi története egy Nagybecskerekén megjelent könyvben* a *Híd* 2000. decemberi számában; a *Thim József művének időszerűségéről* a *Híd* 1998. márciusi; *A szerb történetírás magyarságképe* a *Híd* 1996. május–júniusi; *A szerb történettudomány szemléletváltása és a magyarokról alkotott kép a 20. század végén* a budapesti *Regio* 2000. 2., míg *A Vajdasági Múzeum állandó tárlatáról* című írás a *Híd* 1998. január–februári számában jelent meg először nyomtatásban.

Ó. Á.